

МАТЕРІАЛИ
ДРУКУЮТЬСЯ
УКРАЇНСЬКОЮ,
АНГЛІЙСЬКОЮ
ТА ПОЛЬСЬКОЮ
МОВАМИ

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА № 1 (5), 2025

заснований у 2023 році

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор –

ЦЮПРИК Андрій, доктор пед. наук, доцент

Заступники головного редактора

ГОНТАР Зоряна, кандидат наук з держ. упр., доцен

ЛОГВИНЕНКО Вікторія, кандидат філос. наук, доцент

Члени редакційної колегії

БАЛДИНЮК Олена, кандидат пед. наук, доцент;

ГРИЦАНЮК Віта, кандидат політ. наук, доцент;

ДЯКОНА Антоніна, доктор наук, професор;

КОВАЛЬЧУК Віктор, кандидат наук з держ. упр., доцент;

КОСТИШИН Емілія, кандидат іст. наук, доцент;

ЛАЗОР Оксана, доктор наук з держ. упр., професор;

ЛАЗОР Олег, доктор наук з держ. упр., професор;

ОСЕТРОВА Оксана, доктор філос. наук, професор;

ПАСІЧНИК Василь, доктор наук з держ. упр., доцент;

ПЛАТАШ Лариса, кандидат пед. наук, доцент;

ЮНИК Ірина, кандидат наук з держ. упр., доцент;

ЯРЕМЕНКО Олександр, кандидат наук з держ. упр., доцент.

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД)

ЗАРЕЄСТРОВАНО

Національною радою України з питань телебачення
і радіомовлення: Рішення № 414 від 22.02.2024
Ідентифікатор медіа: R30-02802

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності (вул. Клепарівська, буд. 35, м. Львів, 79007, адреса електронної
пошти: ldubzh.lviv@dsns.gov.ua, телефон: (032) 233 32 40).

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України
як друковане періодичне видання категорії «Б» Наказ МОН України № 920
від 26 червня 2024 року (додаток 6)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради ЛДУ БЖД
(Протокол № 10 від 06.06.2025 р.)

Літературний редактор

Падик Г.М.

Відповідальний редактор

Нагірняк М.Я.

Комп'ютерна верстка

Гайдабрус В.Б.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

ЛДУ БЖД, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007

Контактний телефон:

(099) 60 66 532

E-mail:

ldubgd.soc@gmail.com

Збірник наукових праць «Публічне управління та соціальна робота» видається
з 2023 року. Запланована періодичність – 2 рази на рік. Тематична спрямованість: про-
блеми соціальної роботи, публічного управління, історії соціальної роботи та публіч-
ного управління.

Здано в набір 15.05.2025. Підписано до друку 10.06.2025.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7,67. Зам. № 0725/589. Наклад 150 прим.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

С. І. Богуславська, Р. М. Черненко
ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ
УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В
ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

5

С. І. Богуславська, В. М. Лобас
ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК
ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
В УКРАЇНІ

11

Є. І. Таран
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ЯК КАТЕГОРІЇ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ

17

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

О. І. Боковець, І. В. Тимошенко
СОЦІАЛЬНІ ПРОЄКТИ ЯК
ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ
ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
В УМОВАХ ВІЙНИ

25

**Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк,
Р. Г. Великий**
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА СІМ'Я
ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

33

О. Р. Гребенюк
ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
КОНТЕКСТУ У ВИКОРИСТАННІ
МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ
ПОСТКОНФЛІКТНОЇ
ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ

41

А. Р. Єдгаров
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОЛОДОЇ
СІМ'Ї У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

46

К. О. Кулава
РОЛЬ КРИЗОВОГО
КОНСУЛЬТУВАННЯ
У ФОРМУВАННІ СТІЙКОСТІ
КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

54

CONTENTS

PUBLIC MANAGEMENT

S. I. Bohuslavska, R. M. Chernenko
PROBLEMS OF ENSURING
THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT
DECISION-MAKING IN PUBLIC
AUTHORITY BODIES

S. I. Bohuslavska, V. M. Lobas
TIME MANAGEMENT AS A TOOL
FOR IMPROVING THE
PROFESSIONAL ACTIVITIES
OF PUBLIC SERVANTS
IN UKRAINE

Ye. I. Taran
THE CONCEPT AND ESSENCE
OF NATIONAL SECURITY
AS A CATEGORY
OF PUBLIC ADMINISTRATION

SOCIAL WORK

O. I. Bokovets, I. V. Tymoshenko
SOCIAL PROJECTS AS A TOOL
FOR ACHIEVING SUSTAINABLE
DEVELOPMENT GOALS
IN THE CONTEXT OF WAR

**H. P. Vasyanovych., M. Ya. Nahirniak,
R. H. Velykyi**
MODERN UKRAINIAN FAMILY
AS A SOCIAL PHENOMENON

O. R. Hrebeniuk
FEATURES OF THE UKRAINIAN
CONTEXT IN USING
INTERNATIONAL EXPERIENCE
IN POST-CONFLICT INTEGRATION
OF YOUTH

A. R. Yedgarov
SOCIAL PROTECTION FOR YOUNG
FAMILIES IN GREAT BRITAIN

K. O. Kulava
THE ROLE OF CRISIS COUNSELING
IN BUILDING RESILIENCE
IN SOCIAL WORK CLIENTS

ЗМІСТ

А. Я. Цюприк, О. Н. Якимович
РОЛЬ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

60

CONTENTS

A. Ya. Tsiupryk, O. N. Yakymovych
THE ROLE OF CIVIL SOCIETY
INSTITUTIONS
IN THE FORMATION
AND IMPLEMENTATION
OF SOCIAL POLICY TO ENSURE
SOCIAL SECURITY

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-1>

С. І. Богуславська, Р. М. Черненко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6834-9765> – Богуславська С. І.

<https://orcid.org/0009-0007-5556-3643> – Черненко Р. М.

natazachosova@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено дослідженню проблем забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. Основна увага приділяється характеристиці основних чинників, що впливають на якість і результативність управлінських рішень. Актуальність теми обумовлена необхідністю підвищення рівня управлінської ефективності для стабілізації економічних процесів, зміцнення інститутів демократичної влади та зростання довіри громадян до державних органів. Метою статті є виявлення, конкретизація та узагальнення ключових проблем, що впливають на ефективність прийняття управлінських рішень у владних структурах. Аналізуються існуючі наукові підходи до прийняття рішень у сфері публічного управління та визначаються фактори, що спричиняють труднощі в цьому процесі. У статті окреслено низку проблем, що впливають на ефективність управлінських рішень, серед яких: бюрократія в управлінських процесах, недостатня аналітична й інформаційна підтримка прийняття управлінських рішень, вплив політичного суб'єктивізму, корупційні ризики, низький рівень компетентності управлінського персоналу, слабка взаємодія з громадськістю, обмежені фінансові та ресурсні можливості. Підкреслено фактор впливу воєнних ризиків на процеси прийняття рішень та необхідність адаптації управлінських підходів у царині публічного управління до кризових умов.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації основних проблем прийняття управлінських рішень в умовах воєнного стану та в розробленні рекомендацій щодо їхнього подолання. Запропоновані авторами підходи спрямовані на підвищення ефективності державного управління через впровадження інноваційних технологій, оптимізацію управлінських процесів, розвиток компетенцій державних службовців і покращення комунікацій між владою та громадськістю. Результати дослідження можуть бути використані в практиці публічного управління для вдосконалення процесу прийняття рішень та формування ефективних управлінських стратегій. Запропоновані рекомендації сприятимуть зміцненню демократичних інститутів і підвищенню якості державного управління.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, управлінські рішення, ефективність управління.

S. I. Bohuslavska, R. M. Chernenko

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

PROBLEMS OF ENSURING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT DECISION-MAKING IN PUBLIC AUTHORITY BODIES

Article is devoted to the study of the problems of ensuring the effectiveness of managerial decision-making in public authorities. The main attention is paid to the characteristics of the main factors that affect the quality and effectiveness of managerial decisions. The relevance of the topic is due to the need to increase the level of managerial efficiency to stabilize economic processes, strengthen the institutions of democratic government and increase citizens' trust in state bodies. The purpose of the article is to identify, specify and generalize key problems that affect the effectiveness of managerial decision-making in government structures. Existing

scientific approaches to decision-making in the field of public administration are analyzed and factors that cause difficulties in this process are identified. The article outlines a number of problems that affect the effectiveness of managerial decisions, including: bureaucratization of managerial processes, insufficient analytical and information support for managerial decision-making, the influence of political subjectivism, corruption risks, low level of competence of managerial personnel, weak interaction with the public, limited financial and resource capabilities. The factor of influence of military risks on decision-making processes and the need to adapt management approaches in the field of public administration to crisis conditions is emphasized.

The scientific novelty of the study lies in the systematization of the main problems of management decision-making under martial law and the development of recommendations for their overcoming. The approaches proposed by the authors are aimed at increasing the efficiency of public administration through the introduction of innovative technologies, optimization of management processes, development of competencies of civil servants and improvement of communications between the authorities and the public. The results of the study can be used in public administration practice to improve the decision-making process and the formation of effective management strategies. The proposed recommendations will contribute to the strengthening of democratic institutions and the improvement of the quality of public administration.

Key words: public administration, public authorities, management decisions, management efficiency.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Досягнення та підтримання високого рівня ефективності прийняття управлінських рішень в органах місцевої та державної влади є важливими умовами для стратегічного розвитку країни, посилення її позиції на міжнародній арені, підвищення рівня добробуту населення та зміцнення інститутів демократичної влади. Однак ефективність прийняття управлінських рішень на державному рівні потребує професійного підходу їх ініціаторів та виконавців до цього процесу, а також використання сучасних інноваційних та, подекуди, цифрових технологій, прозорості комунікативних зв'язків і фокусування уваги державних службовців на найбільш резонансних та актуальних суспільних потребах під час прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. Метою прийняття зв'язаних управлінських рішень у сфері публічного управління й адміністрування має бути підвищення рівня якості державного управління в різних царинах у стратегічній перспективі та зміцнення довіри населення до владних структур та їх дій, особливо в реаліях воєнного часу. В умовах соціально-економічних трансформацій державна влада покликана вжити заходів щодо стабілізації економічних процесів і досягнення цілей сталого розвитку; забезпечити соціальну стабільність у суспільстві й підвищення соціального добробуту та стану економічної безпеки громадян. Однак на цьому шляху існує безліч проблем, частина з яких може бути ідентифікована й ефективно вирішена, а інша частина виникає та існує незалежно від бажання та можливостей державних органів влади. Проте знати та розуміти фактори впливу на забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень в органах публічної влади важливо для управлінців на різних посадах державних служб. Отже, порушені в дослідженні

питання мають тісний зв'язок з актуальним практичним завданням пошуку шляхів підвищення рівня ефективності функціонування державних органів влади під впливом ризиків воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. У контексті цього дослідження заслуговують на увагу публікації наукових доробків таких сучасних вчених, як Коваль Я. С., яка пропонує загальну характеристику моделей прийняття управлінських рішень в органах державної влади України [3], Палій С., що вивчає сучасні тенденції розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення в контексті прийняття ефективних управлінських рішень (на прикладі органів державної влади України) [8], Гордіня Н. Д., що визначає психологічні особливості прийняття ефективних управлінських рішень державними службовцями в умовах воєнного стану в Україні [2], Попадинець І. Р., що опікується питаннями прийняття управлінського рішення щодо діагностики та планування самоосвіти керівників державної служби [9], Макуха С. М., що розглядає рішення як інструмент реалізації влади в системі публічного управління й адміністрування [4], Пугач А. М., Мареніченко В. В., які досліджують сучасні технології розроблення та реалізації управлінських рішень на основі визначення професійних компетенцій публічного службовця [10], Мальцева А. М., яка характеризує стан функціонування механізмів прийняття управлінських рішень публічних службовців [5], Овечкіна О. А., Колесник Т. В., Арбузова Т. В., Чайка М. О., які займаються пошуком шляхів підвищення ефективності прийняття організаційно-економічних та безпекових управлінських рішень у системі публічного управління в умовах активізації інтелектуальних драйверів смарт-економіки та конкурентного розвитку міжнародного агробізнесу [7], Бугас Н. В., Мірошніченко А. В., які здійснюють

аналіз практики прийняття управлінських рішень в органах публічної влади України в умовах воєнного стану [1], Никифоров А. Є., який пропонує підходи до оцінювання результату та ефективності публічних управлінських рішень [6].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналіз наукових публікацій [1–10] дав змогу дійти висновку, що і в мирний час, і в умовах воєнного стану існують численні проблеми забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. Значимість таких рішень є дуже високою, а ціна помилки під час їх прийняття може бути катастрофічною в окремих контекстах державного управління. Тому виникає потреба в узагальненні поточних проблем прийняття управлінських рішень державними службовцями з урахуванням реалій публічного управління під впливом ризиків війни.

Метою дослідження є виявлення, конкретизація та узагальнення проблем забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень в органах публічної влади, щоб у перспективі запропонувати шляхи усунення чинників виникнення окреслених проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. На теоретико-методичному рівні науковці розуміють управлінське рішення як діяльність, спрямовану на переведення об'єкта управління суб'єктом управління в бажаний функціональний стан; одночасно це і процес, і результат аналізу інформації, даних, прогнозування, оптимізації та вибору поведінкової альтернативи з багатьох можливих способів досягнення суб'єктом управління попередньо поставленої мети. Управлінське рішення є елементом творчого процесу персоналу, його конкретні параметри пов'язані з вольовою дією керівника, який вчиняє дії на основі попередньо отриманих них знань, досвіду, навичок, компетенцій, інформації, розрахунків та очікуваної ефективності й результативності від прийняття певного рішення, яке і визначає подальший вибір мети на стратегічну або короткострокову перспективу [8, с. 168].

На формування управлінських рішень органу державної влади має вплив багато різноманітних факторів, зокрема ступінь ризику, часовий ресурс, рівень підтримки керівника колективом, особисті якості керівника та політика, запроваджена в організації корпоративна культура [3]. Підвищення рівня ефективності прийняття управлінських рішень, зокрема в органах публічного управління, на сучасному етапі державотворення лишається одним із найбільш актуальних управлінських завдань, зважаючи на наростаючу конку-

ренцію в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, ризики воєнного часу, посилення соціально-політичної та економічної нестабільності в Україні. Кожний орган державної влади несе персональну відповідальність за ефективність і результативність розробки та прийняття управлінських рішень [8, с. 167].

Мальцева А. М. вважає, що проблемним аспектом державного управління й адміністрування в сучасних умовах є те, що на процес прийняття управлінських рішень істотно впливають особисті якості державного службовця, зокрема його знання, навички та вміння, професіоналізм і наявний життєвий досвід, особливості складу характеру, темперамент, симпатії та антипатії в колективі, уподобання, хобі, смаки, розуміння особистого престижу й іміджу тощо, а також емоційний стан, фізичне самопочуття, настроїв, втоми або активності [5, с. 43]. Крім того, на якість процесу прийняття управлінських рішень та їх ефективність в органах публічної влади у воєнний час безпосередньо чинять вплив такі суб'єктивні психологічні характеристики державного службовця, як: емоційна стійкість та стресостійкість, психологічний і мотиваційний профілі, морально-вольові якості, здатність і жага до ризику, підходи та моделі прийняття рішень, стиль менеджменту, індивідуально-психологічні якості публічних управлінців, тощо [2, с. 56]. Натепер до державних службовців в Україні висуваються високі вимоги щодо їхньої компетенції під час виконання своїх обов'язків, а також до рівня їх фахової підготовки. Ці вимоги ускладнюють і збільшують ступінь відповідальності, відчуття напруженості, невпевненості щодо професійної майстерності, необхідних для якісного виконання публічними управлінцями службових обов'язків і завдань [9, с. 110].

У царині публічного управління й адміністрування на зміст і характер управлінського рішення значно впливають обставини, у яких воно приймається, – воєнні ризики, політичні умови, глобальна обстановка, стан економіки, рівень соціальної напруги, рівень складності рішення, ступінь відповідальності за його реалізацію, місце цього рішення в перебігу управлінського процесу, наявність чи відсутність управлінських альтернатив, масштабність рішення, наявність часу та ресурсів для аналізу ситуації [4, с. 136].

Пугач А. М., Мареніченко В. В. наголошують на тому, що «сучасний публічний службовець – це людина, яка виконує свої професійні обов'язки в ринкових умовах, зважаючи на соціально-економічні та духовні зміни в суспільстві. Тому важливими є не лише розуміння закономірностей соціально-економічних процесів, а й робота

з інформацією, планування та прогнозування діяльності свого підрозділу, уміння працювати з людьми» [10, с. 142–143].

Для оцінювання рівня ефективності рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління й адміністрування використовують показники кінцевого результату, безпосереднього результату та використання ресурсів [4, с. 140]. Ефективне управлінське рішення має задовольняти таким вимогам: обґрунтованість, оптимальність, правомірність, своєчасність, комплексність, гнучкість [7, с. 74]. Визначаючи ефективність управлінського рішення, державним службовцям слід виходити з таких чинників: цілей оцінювання, функціональних компетенцій працівників органів публічного управління, особливостей організації функціонування служб, суб'єктів прийняття управлінських рішень, потреб та інтересів населення, бізнесу, держави [6, с. 127].

Прийняття та реалізація управлінських рішень в органах державної влади в умовах воєнного стану має певні характерні особливості розвитку [1]. Як зазначає Коваль Я. С., «складність завдань органів державної влади при формуванні управлінських рішень потребує застосування системного підходу. Він покликаний сприяти виробленню найефективніших методів планування і прийняття рішень в усіх сферах державної діяльності» [3]. Системний підхід доцільно використовувати і під час узагальнення проблемних аспектів формалізації та реалізації управлінських рішень в органах публічної влади.

Узагальнити основні проблеми, які впливають на ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень, в органах державної влади можна у формі такого переліку. По-перше, це високий рівень бюрократії у функціональних процесах та бюрократична інертність під час захисту інтересів громадян, які виявляються в надмірному рівні формалізації управлінських процесів і суттєво уповільнюють прийняття рішень, а також знаходять прояв у великій кількості регуляторних та узгоджувальних процедур, перебіг яких займає багато часу та суттєво стримує оперативність управлінських дій. По-друге, сфера публічного управління й адміністрування відчуває суттєву недостатність аналітичної та інформаційної підтримки, тоді як бізнес стрімко слідує новим тенденціям, у тому числі в царині менеджменту. Державні службовці відчувають брак якісних даних та інформаційного контенту для ухвалення професійних рішень, а також не завжди мають достатній рівень цифрової грамотності для самостійного пошуку даних і критичного їх опрацювання, що уповільнює процеси цифровізації та автоматизації прийняття

управлінських рішень у сфері публічного управління. По-третє, політичний вплив і суб'єктивізм у галузі державної служби пояснюється пріоритетністю політичних інтересів окремих кіл над об'єктивними соціальними або економічними потребами. З іншого боку, відчутним є вплив попুলізму на прийняття управлінських рішень – тобто ситуація, коли державні служби прагнуть задовольнити інтереси та потреби більшості, навіть якщо вони не є раціональними або своєчасними і можуть мати негативні наслідки для стратегічних цілей держави в глобальному просторі. Четверта проблема – це корупційні ризики, які походять із факту існування приватних інтересів та їх впливу на прийняття управлінських рішень на державному рівні. Цей фактор виявляється в суттєвому впливі власників бізнесу та великих капіталів на державотворення та процес управління державою. Крім того, непрозорість поетапності прийняття стратегічних і тактичних рішень на державному рівні може мати катастрофічні наслідки для розвитку суспільства та державної політики в цілому. П'ятий проблемний аспект – це низький рівень компетентності та неактуальні компетенції управлінського персоналу, які виявляються у відсутності сучасних ефективних підходів до менеджменту під час виконання державних функцій, а також в обмеженості можливостей для навчання та розвитку державних службовців у професійній площині. Шостий аспект – це недостатня взаємодія публічних служб із громадськістю, низький рівень інформаційної прозорості їх діяльності та недостатній рівень залучення громадськості та публічних організацій до процесу прийняття владних рішень у державних службах, а також відсутність механізмів зворотного зв'язку, публічного моніторингу та громадського контролю за реалізацією прийнятих рішень. Сьома проблема – це матеріальні фінансові та ресурсні обмеження, характерні для діяльності державних органів влади. Брак бюджетних коштів стає на заваді впровадженню ефективних управлінських рішень, а також автоматизації та цифровізації процесів комунікації та документообігу в державних структурах. Відсутність або застарілість матеріально-технічної бази, що використовується органами влади, також не дають змоги оптимізувати бізнес-процеси та перевести їх у цифрову площину. Останній ідентифікований нами проблемний момент у публічному менеджменті – це наявність опору змінам з боку державних службовців та інертність системи управління персоналом у державних структурах. Консерватизм державного апарату породжує страх державних службовців, які часто є людьми старшого та похилого віку, перед інноваційними транс-

формаціями та змінами шляхів реалізації векторів їх професійної діяльності. Низька адаптивність державних службовців до нових умов і сучасних управлінських практик також пояснюється недостатнім рівнем інформатизації та фахової підготовки працівників державних служб.

Отже, для підвищення рівня ефективності прийняття управлінських рішень у царині публічного управління й адміністрування потрібно усунути бюрократизацію управлінських процедур, покращити якість аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень, запровадити сучасні цифрові технології для управління та комунікації, активізувати боротьбу з корупцією та непотизмом на різних рівнях державної та місцевої влади, а також підвищувати рівень фахової компетентності працівників державних служб.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вирішення проблем забезпечення ефективності управлінських рішень у органах публічної влади можливе шляхом активізації використання сучасних цифрових технологій, підвищення рівня компетентності державних службовців, збільшення прозорості механізмів і процесів публічного менеджменту для широких верств громадськості та залучення представників суспільства до цього процесу. Тільки за умови комплексного підходу можна зробити державне управління та прийняття рішень у царині публічного адміністрування гнучким, результативним, ефективним і орієнтованим на першочергові потреби та інтереси суспільства.

Вплинути на підвищення рівня ефективності прийняття управлінських рішень можна шляхом запровадження сучасних методів менеджменту в царину публічного управління й адміністрування, зокрема, через використання проєктного менеджменту, інструментів стратегічного планування, принципу орієнтації на управління за результатами, встановлення КРІ для державних службовців. Підвищення компетентності управлінського персоналу можна досягти шляхом запровадження навчальних програм і тренінгів для державних службовців, а також засобами інтеграції системи оцінювання досягнутих результатів щодо ефективності прийнятих ними рішень до управлінських процесів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці шляхів усунення чинників виникнення окреслених проблем і підвищення рівня ефективності прийняття управлінських рішень в органах державної влади.

Список літератури:

1. Бугас Н. В., Мірошниченко А. В. Аналіз практики прийняття управлінських рішень в органах публічної влади України в умовах воєнного стану. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2023_11_20 (дата звернення: 23.03.2025).
2. Гордіня Н. Д. Психологічні особливості прийняття ефективних управлінських рішень державними службовцями в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 1. С. 48–58.
3. Коваль Я. С. Загальна характеристика моделей прийняття управлінських рішень в органах державної влади України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_9_7 (дата звернення: 23.03.2025).
4. Макуха С. М. Рішення як інструмент реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2024. № 1–2. С. 130–142.
5. Мальцева А. М. Стан функціонування механізмів прийняття управлінських рішень публічних службовців. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2019. № 4. С. 41–45.
6. Никифоров А. Є. Оцінка результату та ефективності публічних управлінських рішень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19–20. С. 126–131.
7. Овечкіна О. А., Колесник Т. В., Арбузова Т. В., Чайка М. О. Підвищення ефективності прийняття організаційно-економічних та безпекових управлінських рішень у системі публічного управління в умовах активізації інтелектуальних драйверів смарт-економіки та конкурентного розвитку міжнародного агробізнесу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 24. С. 72–77.
8. Палій С. Сучасні тенденції розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення у контексті прийняття ефективних управлінських рішень (на прикладі органів державної влади України). *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. Вип. 10. С. 166–174.
9. Попадинець І. Р. Прийняття управлінського рішення щодо діагностики та планування самоосвіти керівників державної служби. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33 (72), № 4. С. 110–117.
10. Пугач А. М., Мареніченко В. В. Сучасні технології розроблення та реалізації управлінських рішень на основі визначення професійних компетенцій публічного службовця. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (2). С. 140–145.

References:

1. Buhas, N. V., & Miroshnychenko, A. V. (2023). Analiz praktyky pryiniattia upravlinskykh rishen v orhanakh publichnoi vlady Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Analysis of the practice of decision-making in public authorities of Ukraine under martial law]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (11). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2023_11_20 [in Ukrainian].
2. Hordynia, N. D. (2023). Psykholohichni osoblyvosti pryiniattia efektyvnykh upravlinskykh rishen derzhavnyimi sluzhbovtsiamy v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Psychological features of making effective management decisions by civil servants in wartime conditions in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, (1), 48–58 [in Ukrainian].
3. Koval, Ya. S. (2022). Zahalna kharakterystyka modelei pryiniattia upravlinskykh rishen v orhanakh derzhavnoi vlady Ukrainy [General characteristics of models for decision-making in public authorities of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (9). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_9_7 [in Ukrainian].
4. Makuha, S. M. (2024). Rishennia yak instrument realizatsii vlady v systemi publichnoho upravlinnia ta administruvannia [Decision as a tool for the implementation of power in the system of public administration and governance]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, (1–2), 130–142 [in Ukrainian].
5. Maltseva, A. M. (2019). Stan funktsionuvannia mekhanizmiv pryiniattia upravlinskykh rishen publichnykh sluzhbovtsiv [The state of functioning of mechanisms for making management decisions by public servants]. *Derzhava ta rehiony. Seriia : Derzhavne upravlinnia*, (4), 41–45 [in Ukrainian].
6. Nykyforov, A. Ye. (2022). Otsinka rezultatu ta efektyvnosti publichnykh upravlinskykh rishen [Assessment of the result and effectiveness of public management decisions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (19–20), 126–131 [in Ukrainian].
7. Ovechkina, O. A., Kolesnyk, T. V., Arbuzova, T. V., & Chaika, M. O. (2023). Pidvyshchennia efektyvnosti pryiniattia orhanizatsiino-ekonomichnykh ta bezpekovykh upravlinskykh rishen u systemi publichnoho upravlinnia v umovakh aktyvizatsii intelektualnykh draiveriv smart-ekonomiky ta konkurentnoho rozvytku mizhnarodnoho ahrobiznesu [Improving the efficiency of making organizational, economic, and security management decisions in the public administration system under the conditions of activating intellectual drivers of the smart economy and competitive development of international agribusiness]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (24), 72–77 [in Ukrainian].
8. Palii, S. (2022). Suchasni tendentsii rozvytku informatsiino-analitychnoho zabezpechennia u konteksti pryiniattia efektyvnykh upravlinskykh rishen (na prykladi orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy) [Modern trends in the development of information-analytical support in the context of making effective management decisions (on the example of public authorities of Ukraine)]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*, (10), 166–174 [in Ukrainian].
9. Popadynets, I. R. (2022). Pryiniattia upravlinskoho rishennia shchodo diahnozyky ta planuvannia samoosvity kerivnykiv derzhavnoi sluzhby [Decision-making on diagnostics and planning of self-education of public service managers]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 33 (72) (4), 110–117 [in Ukrainian].
10. Puhach, A. M., & Marenichenko, V. V. (2019). Suchasni tekhnolohii rozroblennia ta realizatsii upravlinskykh rishen na osnovi vyznachennia profesiinykh kompetentsii publichnoho sluzhbovtsia [Modern technologies for the development and implementation of management decisions based on the definition of the professional competencies of a public servant]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 1(2), 140–145 [in Ukrainian].

С. І. Богуславська, Р. М. Черненко

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 27.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-2>

С. І. Богуславська, В. М. Лобас

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6834-9765> – Богуславська С. І.

<https://orcid.org/0009-0006-1950-4251> – Лобас В. М.

natazachosova@gmail.com

ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджується проблема ефективності роботи державних службовців в Україні, особливо в умовах воєнного стану, коли своєчасність та швидкість прийняття управлінських рішень набувають критичного значення. Окрему увагу приділено проблемі неефективного використання робочого часу, що є ключовим чинником зниження продуктивності працівників державного апарату. Метою дослідження є обґрунтування наукового припущення, що тайм-менеджмент є одним із ключових факторів підвищення професійної ефективності державних службовців. У статті доводиться, що раціональне використання робочого часу дає змогу оптимізувати управлінські процеси, знизити рівень бюрократичних затримок під час реалізації управлінських процедур, підвищити якість прийняття управлінських рішень і, як наслідок, покращити рівень надання державних послуг населенню. Запропоновано практичні рекомендації щодо впровадження тайм-менеджменту на рівні особистої та корпоративної організації використання часу. Доведено, що застосування методик тайм-менеджменту, як-от SMART-планування, матриця Ейзенхауера, метод Pomodoro, а також боротьба з хронофагами, може сприяти підвищенню особистої продуктивності державних службовців. Підкреслено важливість цифровізації документообігу й автоматизації управлінських процесів для зменшення впливу бюрократичних чинників на ефективність роботи державного службовця. Новизна дослідження полягає в обґрунтуванні доцільності системного впровадження методик тайм-менеджменту в практику публічного управління як дієвого інструменту підвищення ефективності роботи державних службовців. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання розроблених рекомендацій для покращення організації робочого часу державних службовців, що сприятиме підвищенню рівня їх продуктивності, зниженню рівня стресу та протидії професійному вигоранню. Упровадження ефективних стратегій управління часом дасть змогу не лише покращити якість виконання службових обов'язків, а й підвищити рівень довіри громадян до державних органів влади та їх представників.

Ключові слова: управління часом, управлінські рішення, публічна служба, поглиначі часу, публічні службовці.

S. I. Bohuslavska, V. M. Lobas

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

TIME MANAGEMENT AS A TOOL FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF PUBLIC SERVANTS IN UKRAINE

The article examines the problem of the efficiency of civil servants in Ukraine, especially in conditions of martial law, when the timeliness and speed of making administrative decisions are of critical importance.

Special attention is paid to the problem of inefficient use of working time, which is a key factor in reducing the productivity of state employees. The purpose of the study is to substantiate the scientific assumption that time management is one of the key factors in increasing the professional efficiency of civil servants. The article proves that the rational use of working time allows optimizing management processes, reducing the level of bureaucratic delays in the implementation of administrative procedures, improving the quality of administrative decision-making and, as a result, improving the level of providing public services to the population. Practical recommendations are proposed for the implementation of time management at the level of personal and corporate organization of time use. It is proven that the use of time management techniques, such as SMART planning, the Eisenhower Matrix, the Pomodoro method, as well as the fight against chronophages, can contribute to increasing the personal productivity of civil servants. The importance of digitalization of document flow and automation of management processes to reduce the impact of bureaucratic factors on the efficiency of a civil servant is emphasized. The novelty of the study lies in substantiating the feasibility of systematically implementing time management techniques in public administration practice as an effective tool for increasing the efficiency of civil servants. The practical significance of the study results lies in the possibility of using the developed recommendations to improve the organization of working time of civil servants, which will contribute to increasing their productivity, reducing stress levels and counteracting professional burnout. The implementation of effective time management strategies will not only improve the quality of performance of official duties, but also increase the level of trust of citizens in state authorities and their representatives.

Key words: time management, management decisions, public service, time wasters, public servants.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Уже тривалий час в Україні спостерігається проблема низького рівня ефективності роботи державних службовців. Певною мірою це питання набуло особливої гостроти під час воєнного стану, оскільки саме зараз від публічних управлінців вимагається своєчасність та швидкість реакції під час прийняття важливих управлінських рішень, які можуть впливати на функціонування державних структур. Серед основних причин низького рівня функціональної спроможності представників державних органів влади можна виділити високий рівень бюрократизації процесів виконання ними професійних функцій, зокрема надмірну регламентацію та складність процедури ухвалення рішень, велику кількість необхідних погоджень рішень у різних інстанціях, неефективне використання робочого часу. І якщо більшість з окреслених проблем не можна вирішити швидко або вони не мають раціональних і ефективних рішень, то проблема неефективного тайм-менеджменту може бути розв'язана як на науково-методичному, так і на прикладному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Увага до ефективного використання часу як невідновлювального корпоративного ресурсу останнім часом усе частіше виявляється в публікаціях вітчизняних дослідників проблем менеджменту та публічного управління та адміністрування. Наприклад, Гонтаренко Ю. Д. та Зачосова Н. В. вивчають можливості використання практик тайм-менеджменту для оптимізації управління організацією та її кадровим потенціалом [1], Шпак К. І., Назаренко С. А. опікуються питаннями формалізації засад тайм-менеджменту

і самоменеджменту персоналу в кадровій політиці для підвищення рівня кадрової безпеки [8], Черняхів С. М., Герасименко О. М. досліджують вплив психологічних аспектів і стратегій тайм-менеджменту на ефективність і задоволеність персоналу в процесі управління кадровою безпекою бізнесу [7]. Управління часом, безумовно, є міждисциплінарною цариною наукових досліджень, що підтверджується різноекторністю публікацій, присвячених актуальним питанням тайм-менеджменту. У контексті публічного управління та таймінгу в роботі державних службовців заслуговують на увагу статті таких вчених, як Луценко С. М., Івашина Л. П., які розглядають особливості тайм-менеджменту державних службовців в інформаційному середовищі [5], Лащенко О. В., Серьогін С. С., Серьогіна Н. К., яким належать дослідження методик тайм-менеджменту та їх використання в діяльності державних службовців [3], а також публікації на тему тайм-менеджменту як інструменту вдосконалення часової організації професійної діяльності державних службовців [4]. Також теоретичний внесок у дослідження питання управління часом державних службовців внесли Каламан О. Б. через визначення ролі тайм-менеджменту у формуванні ефективності надання державних послуг [2] та Приходченко Л. Л., Піроженко Н. В., Кернова М. П., Синчак І. М., які ґрунтовно описали технології тайм-менеджменту в управлінській діяльності державних службовців [6]. Останнє згадане наукове джерело є найбільш фундаментальною науково-методичною працею у контексті тематики цього дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується

стаття. Незважаючи на широке охоплення увагою дослідників теоретичних і прикладних аспектів тайм-менеджменту, а також на популярність цього напрямку менеджменту, специфіка управління часом людей, які перебувають на державній службі, вивчена та висвітлена в науковій літературі недостатньо. В умовах воєнного часу виникла потреба в більш предметному вивченні можливостей використання практик тайм-менеджменту для підвищення рівня професійної ефективності публічних службовців.

Метою дослідження є формалізація та аргументація наукового припущення, що тайм-менеджмент є одним із важливих і ефективних інструментів удосконалення професійної діяльності публічних службовців, особливо в тих нетривіальних умовах, які склалися нині у сфері публічного управління й адміністрування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах обмеженості матеріальних, фінансових, а віднедавна і фахових кадрових ресурсів час став тим корпоративним ресурсом, використання якого можна та потрібно оптимізувати насамперед. Тайм-менеджмент – це міждисциплінарна галузь знань, яка досліджується в різних контекстах, і тому управління часом як засіб покращення співвідношення витрат і отриманих від них економічних результатів вивчається відразу в декількох окремих науках про управління [2, с. 77], і царина публічного управління й адміністрування не є винятком, тож Луценко С. М., Івашина Л. П. наголошують, що для досягнення успіху державним службовцям потрібно постійно підвищувати ефективність – власну та своїх підлеглих, і для цього необхідні знання широкого спектра та вміння використовувати різні підходи [5, с. 267]. Нестача часу стає для публічного управлінця причиною виникнення нераціональних, неорганізованих, нечітких їх професійних дій, унаслідок чого можливим є прояв штучного продовження тривалості робочого дня, термінів виконання запланованих завдань, зниження рівня якості виконуваної роботи та надаваних послуг. Кожний державний службовець, що здійснює свою професійну діяльність в умовах дефіциту часу, може відчувати фахову напруженість, яка зумовлюється труднощами планування робочого процесу в моменти прояву значної кількості складних професійних ситуацій [6, с. 6].

Фахівці виокремлюють три види тайм-менеджменту – особистий (індивідуальний), рольовий (професійний) і корпоративний тайм-менеджмент. Саме професійний тайм-менеджмент спрямований на ефективне й раціональне вико-

ристання робочого часу. Для організації професійного тайм-менеджменту працівникам органів державної влади потрібно чітко встановити правильну послідовність виконання своїх робочих справ і функціональних завдань, щоб виконувати свої професійні функції своєчасно, якісно, швидко та мати певний залишок часу впродовж дня на особисті справи та відпочинок [1, с. 60]. Проблемними аспектами організації щоденної роботи державного службовця є планування дня та визначення пріоритетності його професійних завдань, усі з яких здаються надзвичайно важливими. З огляду на те, що тайм-менеджмент пропонує ефективні та результативні техніки організації робочого дня публічного управлінця, саме його варто використати під час надання рекомендацій, які слід використовувати для складання індивідуального розпорядку дня працівників державних служб [3, с. 151]. Використовуючи методики тайм-менеджменту, а саме інструменти організації часу, у своїй діяльності, державні службовці зможуть більш раціонально спланувати власний робочий день, розставити пріоритети під час обслуговування населення, у повсякденних справах, підвищити рівень концентрації уваги на найважливіших аспектах своєї трудової діяльності для забезпечення максимальної користі від своїх дій для суспільства [3, с. 155].

У наведеному нижче переліку узагальнено передумови та причини запровадження практик тайм-менеджменту в професійну діяльність державних службовців:

- необхідність гарантування високого рівня результативності професійної діяльності державного службовця під час виконання ним або нею функціональних обов'язків та якісного і своєчасного прийняття державно-управлінських рішень публічними управлінцями, що неможливо забезпечити без вміння керівником або виконавцем самостійно організувати та спланувати свій робочий день;

- загальну нестабільність і високий рівень напруженості в соціально-економічній сфері сучасного суспільства, особливо зважаючи на війну в Україні, безперервність реформ у сфері публічного управління та підвищення рівня професійних вимог до стану кваліфікації, професіоналізму та переліку компетенцій державних службовців, які вимагають від них уміння швидко реагувати й адаптуватися до нових умов і обставин, організовувати свою діяльність на високому професійному рівні;

- надання високоякісних управлінських послуг у царині публічного управління й адміністрування, зростання рівня вимог до якості, професій-

ної етики, культури й ефективності управлінської діяльності [4, с. 179].

Резюмуємо можливості та позитивні результати використання тайм-менеджменту як інструменту вдосконалення професійної діяльності публічних службовців. Підвищення ефективності управління часом стане стимулом для зростання рівня продуктивності публічних управлінців. Використання технік тайм-менеджменту дасть змогу раціонально розподілити робочий день відповідно до запланованих завдань, що призведе до зниження рівня тривожності через затримки або невиконання робочих процесів і в перспективі суттєво покращить рівень надання державними службовцями професійних послуг населенню. Тайм-менеджмент сприятиме оптимізації робочого процесу державного службовця через підвищення чіткості планування поточних і стратегічних завдань і встановлення їх пріоритетності. Такий підхід сформує раціональний розподіл часу між важливими завданнями та рутинними щоденними функціями і процесами. Техніки визначення пріоритетів і рейтингування завдань за параметром їх важливості, які використовуються в тайм-менеджменті, сприяють у визначенні найважливіших і найбільш термінових завдань для виконання державними службовцями, що є корисним для правильного розподілу не лише часових, але й інших видів корпоративних ресурсів. Інструменти тайм-менеджменту можуть поєднувати в собі процеси визначення важливості завдань за параметрами складності, терміну їх виконання або очікуваного впливу на основні цілі виконуваного проекту або особисті кар'єрні та професійні цілі виконавців [7, с. 98]. Крім того, тайм-менеджмент дасть змогу активніше застосовувати методики делегування повноважень та розподілу обов'язків між керівниками їх підлеглими.

Другим позитивним ефектом від тайм-менеджменту може стати зменшення часу бюрократичних затримок під час прийняття різного роду рішень, зокрема, завдяки автоматизації управлінських процесів та цифровізації документообігу між відділами державних структур. Тайм-менеджмент сприятиме підвищенню рівня особистої продуктивності державних службовців та їх кар'єрному зростанню. На цьому шляху варто скористатися техніками Pomodoro, матрицею Ейзенхауера, SMART-планування, а також сформувати звичку виконувати насамперед найважливіші завдання, для чого слід використати такі практики, як «поїдання слона» або «поїдання жаби». Для досягнення максимального робочого результату та рівня особистої продуктивності державного службовця можна рекомендувати активно

застосовувати методики та практики самоменеджменту, які на прикладному рівні реалізуються як поєднання механізмів тайм-менеджменту та самоорганізації діяльності державного службовця впродовж дня, як-от: особистий аналіз витрат часу, SMART-планування та цілепокладання, дотримання правил дисципліни та боротьба з поглиначами часу (хронофагами – факторами, які відволікають його від виконання професійних завдань (наприклад, телефонні розмови, активність у соціальних мережах, спілкування з колегами з особистих питань) [8, с. 52].

Ще один позитивний результат від ефективного тайм-менеджменту – це зниження рівня стресу та протидія емоційному вигоранню державних службовців. Цьому сприятимуть впровадження збалансованого графіка робочого дня, застосування технік і методик управління стресом та підтримання рівня ментального здоров'я, а також планування перерв і виділення часу для відпочинку впродовж робочого дня. Поєднання інструментів індивідуального та професійного тайм-менеджменту сприяє правильному балансуванню часу на роботу на відпочинок і добре впливає на якість життя людини. Ще один позитивний наслідок від щоденного спланованого таймінгу – це покращення рівня комунікації та взаємодії між державними службовцями впродовж робочого дня. У цьому контексті тайм-менеджмент реалізується шляхом упровадження ефективних інструментів тимбілдингу та командної роботи, практик чіткого розмежування посадових обов'язків та уникнення повторення функцій і завдань, а також завдяки прозорій системі моніторингу результативності виконання посадових обов'язків.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Інтеграція кадрових політик і підходів до управління персоналом в органах публічної влади у стратегічній перспективі забезпечить підвищення рівня ефективності роботи державних службовців. Важливий соціальний ефект матиме виконання ними більшої кількості завдань за менший період часу; зниження рівня бюрократичного навантаження шляхом швидшого ухвалення рішень та оптимізації процесів надання адміністративних послуг; підвищення рівня стресостійкості та запобігання професійному вигоранню завдяки оптимізації витрат часу та підвищенню рівня їх задоволеності працею. Економічний ефект від тайм-менеджменту у сфері публічного управління й адміністрування простежуватиметься завдяки ефективному використанню ресурсів, у тому числі бюджетних коштів та інтелектуального капіталу.

Описані соціальний та економічний ефекти супроводжуватимуть поступове зростання якості публічного управління й адміністрування на національному рівні. Державні службовці, які опанують інструментарій тайм-менеджменту, швидше виконуватимуть поставлені перед ними стратегічні та тактичні завдання, завдяки чому підвищиться рівень довіри населення до діяльності державних інституцій і до їх представників.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробленні підходів до оптимізації механізмів управління часом державних службовців в умовах постійного планування їх діяльності та контролю результатів прийняття управлінських рішень, які можуть мати стратегічне значення для національної безпеки держави.

Список літератури:

1. Гонтаренко Ю. Д., Зачосова Н. В. Можливості використання практик тайм-менеджменту для оптимізації управління організацією та її кадровим потенціалом. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3 (03). С. 58–64.
2. Каламан О. Б. Роль тайм-менеджменту у формуванні ефективності надання державних послуг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 75–80.
3. Лашченко О. В., Серьогін С. С., Серьогіна Н. К. Дослідження методик тайм-менеджменту та їх використання в діяльності державних службовців. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 2. С. 149–156.
4. Лашченко О. В., Серьогіна Н. К. Тайм-менеджмент як інструмент удосконалення часової організації професійної діяльності державних службовців. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 3. С. 177–185.
5. Луценко С. М., Івашина Л. П. Особливості тайм-менеджменту державних службовців в інформаційному середовищі. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2021. Вип. 1. С. 259–269.
6. Приходченко Л. Л., Піроженко Н. В., Кернова М. П., Синчак І. М. Технології тайм-менеджменту в управлінській діяльності державних службовців: монографія / за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. 180 с.
7. Черняхівич С. М., Зачосова Н. В., Герасименко О. М. Вплив психологічних аспектів і стратегій тайм-менеджменту на ефективність і задоволеність персоналу у процесі управління кадровою безпекою бізнесу. *Інклюзивна економіка*. 2024. № 1 (03). С. 96–102.
8. Шпак К. І., Назаренко С. А., Зачосова Н. В. Формалізація засад тайм-менеджменту і

самоменеджменту персоналу у кадровій політиці для підвищення рівня кадрової безпеки. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3 (03). С. 51–57.

References:

1. Hontarenko, Y. D., & Zachosova, N. V. (2022). *Mozhlyvosti vykorystannia praktyk taim-menedzhmentu dlia optymizatsii upravlinnia orhanizatsiieiu ta ii kadrovym potentsialom* [Opportunities for Using Time Management Practices to Optimize Organizational and Human Resource Management]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, (3) (03), 58–64 [in Ukrainian].
2. Kalaman, O. B. (2021). *Rol taim-menedzhmentu u formuvanni efektyvnosti nadannia derzhavnykh posluh* [The Role of Time Management in Forming the Efficiency of Public Service Delivery]. *Investitsii: praktyka ta dosvid*, (3), 75–80 [in Ukrainian].
3. Lashchenko, O. V., & Seryohina, N. K. (2020). *Taim-menedzhment yak instrument udoskonalennia chasovoi orhanizatsii profesiinoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv* [Time Management as a Tool for Improving the Temporal Organization of Civil Servants Professional Activities]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadyvannia*, (3), 177–185 [in Ukrainian].
4. Lashchenko, O. V., Seryohin, S. S., & Seryohina, N. K. (2020). *Doslidzhennia metodyk taim-menedzhmentu ta yikh vykorystannia v diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv* [Research on Time Management Methods and Their Application in Civil Service Activities]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, (2), 149–156 [in Ukrainian].
5. Lutsenko, S. M., & Ivashyna, L. P. (2021). *Osoblyvosti taim-menedzhmentu derzhavnykh sluzhbovtziv v informatsiinomu seredovyshchi* [Features of Time Management for Civil Servants in the Information Environment]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriya : Derzhavne upravlinnia*, (1), 259–269 [in Ukrainian].
6. Prykhodchenko, L. L., Pirozhenko, N. V., Kernova, M. P., & Synchak, I. M. (2021). *Tekhnologii taim-menedzhmentu v upravlinnskiy diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv: monohrafiia* [Time Management Technologies in Civil Servants Management Activities: A Monograph]. *Odesa: ORIDU NADU* [in Ukrainian].
7. Cherniakhovych, S. M., Zachosova, N. V., & Herasymenko, O. M. (2024). *Vplyv psykholohichnykh aspektiv i stratehii taim-menedzhmentu na efektyvnist i zadovolenist personalu u protsesi upravlinnia kadrovoyu bezpekoiu biznesu* [Impact of Psychological Aspects and Time Management Strategies on Personnel Efficiency and Satisfaction in HR Security Management]. *Inklyuzyvna ekonomika*, (1) (03), 96–102 [in Ukrainian].
8. Shpak, K. I., Nazarenko, S. A., & Zachosova, N. V. (2022). *Formalizatsiia zasad taim-*

menedzhmentu i samomenedzhmentu personalu u kadrovii politytsi dlia pidvyshchennia rivnia kadrovoi bezpeky [Formalization of the Principles of Time

Management and Self-Management in HR Policy to Enhance Personnel Security]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, (3) (03), 51–57 [in Ukrainian].

С. І. Богуславська, В. М. Лобас

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 27.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-3>

Є. І. Таран

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1822-6978> – Таран Є. І.
 taran.evgeniy2011@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК КАТЕГОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті детально розглянуто визначення поняття національної безпеки, її роль у забезпеченні стабільності та розвитку держави, а також складові, що входять до її структури. Акцентується увага на важливості інтеграції різних секторів безпеки – політичного, економічного, соціального, військового й екологічного – для формування ефективної системи національної безпеки. Розглянуто взаємодію державних органів та громадськості в процесі формулювання та реалізації політики національної безпеки. Стаття підкреслює необхідність розуміння національної безпеки не лише як оборонного механізму, а і як комплексної системи, що охоплює всі сфери життєдіяльності держави та суспільства. Особлива увага приділяється сучасним викликам і загрозам, з якими стикаються національні системи безпеки в умовах воєнного стану, глобалізації та геополітичних змін.

У роботі наводяться підходи різних дослідників, як звертають увагу на зміст поняття «національна безпека». При цьому в статті говориться про відсутність єдиного підходу до визначення цього поняття. Поряд із численними підходами вітчизняних дослідників до поняття «національна безпека» в статті широко висвітлюється поняття «національна безпека», яке зазначено в нормативно-правових актах. Зокрема, аналізуються такі нормативно-правові акти, як Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки України тощо.

Метою статті є комплексний аналіз поняття сутності явища «національна безпека» як категорії державного управління, визначення основних підходів до її розуміння, а також дослідження механізмів забезпечення безпеки в сучасних умовах.

У висновках зазначено, що національна безпека України має кілька основних характеристик, які визначають її ефективне функціонування. Серед цих характеристик – цілісність, відносна самостійність і стійкість, кожна з яких є критично важливою для стабільності держави в сучасних умовах. Важливість національної безпеки України полягає у забезпеченні суверенітету, територіальної цілісності та неподільності держави. Це гарантує, що країна залишається єдиною і незмінною у своїх політичних та географічних межах, а також зберігає свою незалежність у відносинах з іншими державами.

Ключові слова: національна безпека, державне управління, правові механізми безпеки, загрози національній безпеці, система забезпечення безпеки, нормативно-правове забезпечення безпеки.

Ye. I. Taran

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

THE CONCEPT AND ESSENCE OF NATIONAL SECURITY AS A CATEGORY OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article examines in detail the definition of the concept of national security, its role in ensuring the stability and development of the state, as well as the components that make up its structure. The emphasis is on the importance of integrating various security sectors – political, economic, social, military and environmental – to form an effective national security system. The interaction of state bodies and the public in the process of formulating and implementing national security policy is considered. The article emphasizes the need to understand national security not only as a defense mechanism, but also as a comprehensive system that covers all spheres of the state and society. Special attention is paid to modern challenges and threats that national security systems face in conditions of martial law, globalization and geopolitical changes.

The work presents the approaches of various researchers, how they pay attention to the content of the concept of “national security”. At the same time, the article states that there is no single approach to this concept. Along with numerous approaches of scientific research to the concept of “national security”, the article widely covers the concept of “national security”, which is specified in regulatory and legal acts. In particular, such regulatory and legal acts as the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”, the National Security Strategy of Ukraine, etc. are analyzed.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the concept of the essence of the phenomenon of “national security” as a category of state governance, the definition of basic approaches to its understanding, as well as the study of mechanisms for ensuring security in current conditions.

The conclusions indicate that the national security of Ukraine has several main characteristics that determine its effective functioning. These characteristics include integrity, relative independence, and stability, each of which is critical to the stability of the state in modern conditions. The importance of Ukraine’s national security lies in ensuring the sovereignty, territorial integrity, and indivisibility of the state. This ensures that the country remains united and unchanging within its political and geographical boundaries, and also preserves its independence in relations with other states.

Key words: national security, public administration, legal security mechanisms, threats to national security, security assurance system, regulatory and legal security assurance.

Постановка проблеми. Сучасна наукова спільнота пропонує різні підходи до тлумачення національної безпеки, що ускладнює формування єдиної системи державної політики в цій сфері. Водночас спостерігається недостатня узгодженість між правовими, економічними та інституційними механізмами гарантування безпеки, що знижує ефективність державного управління в кризових ситуаціях. Особливого значення набуває розгляд національної безпеки як комплексної категорії, яка охоплює економічний, політичний, соціальний, інформаційний, військовий та екологічний виміри. Враховуючи це, постає потреба в комплексному дослідженні поняття, сутності та складових національної безпеки як об’єкта державного управління, що визначає актуальність і наукову значущість цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Дослідженням теоретичних і практичних проблемних питань у галузі національної безпеки присвячено велику кількість праць багатьох науковців. Науково-теоретичну базу для написання цієї статті становили праці вітчизняних вчених: В. О. Антонова [7], Д. О. Беззубова [5], Ю. О. Загуменної [15], К. С. Ізбаш [13], Л. О. Казакової [2], А. Г. Мосейка [4], О. В. Мотайло [3], Д. Г. Павленка [8] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний аналіз поняття, сутності та складових національної безпеки як категорії державного управління, визначення основних підходів до її розуміння, а також дослідження механізмів забезпечення безпеки в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека є основою існування держави як самостійного суб’єкта міжнародного права та важливим чинником забезпечення прав і свобод її громадян. Вона охоплює не тільки захист державного суверенітету від зовнішніх і внутрішніх загроз, але й підтримку стабільності в суспільстві, що, зі свого боку, забезпечує розвиток держави та благополуччя її населення. Одним із ключових аспектів національної безпеки є захист національних інтересів, що є запорукою існування держави та її стабільного розвитку.

Актуальність проблеми формування й захисту національних цінностей для українського суспільства зростає на фоні кризових явищ, як-от моральна та світоглядна невизначеність, розмитість суспільних цінностей, а також соціальна ідентичність, яка втрачає свою сталість унаслідок політичних та економічних трансформацій. Суспільство перебуває у процесі глобальних змін, що потребує переосмислення та зміцнення національ-

них цінностей як основи для стабільності й гармонії в країні. Національні цінності є тим фундаментом, на якому будується єдність суспільства, що, зі свого боку, сприяє розвитку національних інтересів та забезпеченню національної безпеки. Вони визначають загальний напрям розвитку держави і є критично важливими для досягнення стабільності, злагоди та сталого розвитку на всіх рівнях – від політичного до соціального. Таким чином, глибоке розуміння й захист національних цінностей та інтересів є невід’ємною складовою частиною національної безпеки, а ефективне управління цією сферою є важливою умовою для забезпечення сталого розвитку держави в умовах сучасних глобальних викликів.

Вивчення наукових розробок вітчизняних дослідників свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення змісту поняття «безпека». Це поняття є багатогранним і охоплює різні аспекти життя суспільства, що зумовлює різноманітність підходів до його трактування.

Думка І. Шведа щодо національної безпеки акцентує увагу на її правовому аспекті та значенні стабільного правового становища населення. Національна безпека, за його визначенням, полягає в здатності держави забезпечити умови для задоволення основних потреб своїх громадян, необхідних для їхнього існування та розвитку. Водночас ключовим є те, що це становище має бути гарантовано мінімальним ризиком для базових конституційних цінностей, які формують фундамент суспільного порядку та стабільності [1].

Л. О. Казакова розширює традиційне розуміння національної безпеки, додаючи важливий аспект – захист прав і свобод людини та громадянина. На її думку, національна безпека України не обмежується лише військовим складником і захистом від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов’язаних із територіальною цілісністю чи суверенітетом. Вона також передбачає діяльність держави, спрямовану на забезпечення захисту прав людини та громадянина, як у межах національної території, так і на міжнародному рівні [2, с. 131].

О. В. Мотайло пропонує розглядати національну безпеку як складне явище, яке є системою взаємопов’язаних елементів. За його визначенням, національна безпека передбачає сукупність концептуальних установок, соціально-політичних і правових інститутів, а також визначених засобів, методів і форм, що дають змогу державі ефективно реагувати на загрози та небезпеки, спричинені як внутрішніми факторами, так і зовнішніми чинниками [3, с. 292].

А. Г. Мосейко визначає національну безпеку через призму захищеності життєво важли-

вих національних інтересів, підкреслюючи, що це поняття охоплює не лише безпеку держави, а й захист інтересів особи та суспільства. Згідно з його підходом, національна безпека передбачає захищеність основних національних цінностей і способу життя від широкого спектра загроз, які можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми, різними за своєю природою. Важливо, що ці загрози можуть охоплювати як військові, так і економічні, соціальні чи інформаційні аспекти [4, с. 44]. Науковець виділяє низку ключових національних інтересів, серед яких першочергове значення має збереження державного суверенітету та територіальної цілісності, а також захист демократичного конституційного ладу. Зокрема, він зазначає, що важливим є недопущення втручання у внутрішні справи України з боку інших держав чи міжнародних організацій. Серед інших важливих інтересів національної безпеки є сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства та держави, що має забезпечити зростання рівня і якості життя населення. Інтеграція України у європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір є також одним із ключових напрямів національної безпеки, що передбачає прагнення до членства у Європейському Союзі та НАТО. При цьому важливим є розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з іншими державами. Залишаються важливими також питання захисту матеріальної, інтелектуальної та духовної власності, які є основою для існування та прогресивного розвитку держави й суспільства [4, с. 47].

Д. О. Безzubов пропонує три різні категорії феномена національної безпеки в соціумі, кожна з яких відображає специфічні аспекти цього явища:

1. Перша категорія – пасивна категорія національної безпеки. Вона охоплює стан, за якого відсутні небезпеки, загрози чи ризики. Це та ситуація, коли середовище вважається безпечним за умов, що не передбачають необхідності активного втручання суб’єктів для підтримки безпеки. Такий стан є ідеальним, коли система функціонує в умовах стабільності та відсутності загроз, і жодні дії для забезпечення безпеки не є необхідними, оскільки сама система забезпечує відсутність небезпек.

2. Друга категорія – активна категорія національної безпеки. Вона передбачає активну взаємодію з такими антагоністичними поняттями, як «небезпека», «загроза» чи «ризик». У цьому випадку національна безпека проявляється через дії суб’єктів соціуму, які активно здійснюють управлінські, оборонні або превентивні заходи

для забезпечення безпеки. Метою є не лише підтримка безпеки, а й постійне управління потенційними загрозами, усунення ризиків і запобігання виникненню небезпечних ситуацій.

3. Третя категорія – нейтральна категорія національної безпеки. Вона стосується ситуації, коли стан безпеки в суспільстві перебуває під контролем, але діяльність суб'єктів не спрямована на активне втручання чи усунення загроз. Нейтральна категорія передбачає моніторинг і прогнозування загроз і небезпек у майбутньому, що дає змогу запобігти можливим небезпекам на ранніх етапах. У цьому контексті безпека виступає як збалансований стан із постійною увагою до ризиків, але без потреби в активних діях, якщо загроза не стала реальною [5, с. 48].

Г. Ситник визначає безпеку як забезпечення умов для самореалізації громадян, захисту їхнього життя, свободи і власності від посягань будь-якої людини, організації, суспільства або держави. Це розуміння безпеки виходить із того, що безпека є основою нормального функціонування як окремих індивідів, так і соціальних груп чи інститутів держави. Вона дає змогу громадянам реалізувати свій потенціал, не переживаючи за фізичні чи соціальні загрози з боку інших учасників суспільства. Він також підкреслює взаємозв'язок між поняттями «небезпека» і «безпека», відзначаючи, що це дві взаємодіючі сторони, що постійно перебувають у динамічному процесі. Безпека не є статичним станом, а розвивається у взаємодії з небезпекою, постійно реагуючи на зміни умов та викликів. Отже, дослідження безпеки потребує комплексного підходу, який враховує різні аспекти цього явища. У цьому контексті науковець виділяє три основні аспекти: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний [6, с. 60–62].

В. Антонов визначає національну безпеку України як загальнонаціональну категорію, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави. Цей стан безпеки гарантує сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення та запобігання реальним і потенційним загрозам, а також нейтралізацію загроз національним інтересам України. На його думку, національна безпека – це не лише захист від загроз, а й активна робота над забезпеченням сталого розвитку в умовах сучасних викликів, що дає змогу зберегти національні інтереси на всіх рівнях [7, с. 33].

Д. Г. Павленко визначає основні завдання забезпечення національної безпеки, які спрямовані на захист ключових аспектів існування держави та її громадян. Це охоплює кілька важливих напрямів, що забезпечують стабільність і захищеність на

всіх рівнях. Перше завдання – захист державного ладу. Це передбачає підтримання конституційного порядку, демократичних принципів і інститутів, що становлять основу функціонування держави. Охорона демократичних цінностей є основою для забезпечення прав і свобод громадян. Друге завдання – захист суспільного ладу. Це стосується підтримання соціальної стабільності, запобігання соціальним заворушенням, конфліктам і будь-яким іншим елементам, які можуть підірвати внутрішню злагодженість суспільства. Забезпечення територіальної недоторканності й суверенітету є важливим завданням національної безпеки, яке полягає в захисті кордонів і території від будь-яких зовнішніх загроз, як-от агресія чи територіальні претензії інших держав. Охорона громадського порядку передбачає забезпечення правопорядку, захист громадян від злочинності, вандалізму та інших правопорушень, що можуть порушити нормальне функціонування суспільства. Забезпечення техногенної безпеки передбачає захист від техногенних катастроф, аварій на об'єктах підвищеної небезпеки, як-от ядерні станції, хімічні підприємства, а також забезпечення безпеки в енергетичній та інших критичних галузях [8, с. 105].

Для більш точного та всебічного дослідження поняття «національна безпека» потрібно звернутися до законодавчих актів, які визначають її сутність, складові та механізми забезпечення.

Так, положення Конституції України закладають правову основу для формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Вони гарантують суверенітет і незалежність України, визначають основні обов'язки держави та громадян, а також регламентують діяльність ключових органів влади, відповідальних за захист країни. Зокрема, стаття 1 закріплює, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що є фундаментальним принципом для забезпечення національної безпеки. Стаття 3 визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це означає, що захист прав і свобод громадян є основною метою державної політики, зокрема у сфері національної безпеки. Стаття 17 прямо стосується національної безпеки та оборони. Вона встановлює, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави і справою всього Українського народу; забезпечення національної безпеки та оборони держави покладається на відповідні державні органи, зокрема на Збройні Сили України, які не можуть використовуватися для обме-

ження прав і свобод громадян [9]. Таким чином, Конституція України є базовим документом, що забезпечує правові рамки для підтримання стабільності, територіальної цілісності та захисту національних інтересів.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», національна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [10]. Це визначення підкреслює комплексний характер національної безпеки, яка охоплює як фізичні аспекти (захист території та суверенітету), так і політико-правові (демократичний лад, конституційні принципи), а також стратегічні національні інтереси.

Національна безпека, хоча й визначається через концепцію «стану захищеності», є вкрай динамічним і нестабільним явищем. Це не статичний процес, а постійно змінювана ситуація, що адаптується до нових викликів та умов. Зміни в суспільних і політичних обставинах, як зовнішніх, так і внутрішніх, призводять до постійної зміни самого поняття безпеки та відповідних механізмів її забезпечення. В умовах, коли небезпеки та загрози можуть виникати швидко і з різних напрямків, національна безпека часто змінюється, відображаючи потребу в гнучкості державних інститутів і стратегій для ефективного реагування на нові виклики.

Механізм забезпечення національної безпеки має враховувати ці динамічні елементи й забезпечувати постійну готовність до зміни умов. Саме тому акцент на внутрішні та зовнішні фактори, що постійно впливають на стан безпеки, є надзвичайно важливим для будь-якої стратегії державної політики. Це не тільки дає можливість реагувати на поточні загрози, але й прогнозувати майбутні виклики та визначати стратегічні напрями розвитку.

Зокрема, Стратегія національної безпеки України є важливим документом, який формулює довгострокові напрями державної політики в цій сфері. Вона не лише має на меті забезпечення національної безпеки в поточних умовах, а й надає чітке бачення майбутнього. Основні положення Стратегії стосуються: 1) визначення пріоритетів національних інтересів України, які повинні бути захищені для забезпечення стабільності та розвитку держави; 2) оцінки поточних і прогнозованих загроз національній безпеці, з урахуванням як зовнішньополітичних, так і внутрішніх чинників; 3) напрямів зовнішньополітичної діяльності для забезпечення національних інтересів і безпеки,

включно з дипломатичними ініціативами та міжнародними зобов'язаннями; 4) завдання реформування й розвитку сектору безпеки та оборони, що передбачає вдосконалення військових і правоохоронних структур; 5) оцінки ресурсів, необхідних для реалізації цих завдань, а саме фінансових, людських та інших ресурсів [11].

Також Стратегія воєнної безпеки України є ключовим документом, що визначає основні напрями і принципи захисту воєнної безпеки держави, її суверенітету та територіальної цілісності. Вона враховує необхідність комплексного підходу до оборони, забезпечення стійкості держави в умовах можливих загроз, а також взаємодії з міжнародними партнерами для досягнення загальної безпеки. Цей документ ґрунтується на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що дає змогу Україні не тільки активно захищати свої національні інтереси, а й інтегруватися в євроатлантичний безпековий простір [12]. Основним завданням Стратегії є забезпечення воєнної безпеки через поєднання різних аспектів оборони та міжнародної співпраці. Це передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, що сприяє зміцненню міжнародного іміджу України та підвищенню її безпекової стабільності. Особливу увагу в Стратегії приділено захисту національних інтересів у військовій сфері, що передбачає не лише збройний опір агресії, але й запобігання загрозам через ефективну комбінацію політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів.

Завдяки аналізу безпекового середовища Стратегія чітко визначає цілі та пріоритети для захисту держави від воєнних загроз. Важливою складовою є забезпечення відсічі та стримування збройної агресії, насамперед у разі нападу з боку Російської Федерації, а також звільнення незаконно окупованих територій. Це також передбачає комплексні заходи для припинення незаконної окупації частини території України та захисту її суверенітету й територіальної цілісності.

Аналізуючи законодавство у сфері національної безпеки України, К. С. Ізбаш підкреслює, що стратегічна мета забезпечення національної безпеки України в контексті державної та суспільної безпеки значною мірою визначається національними інтересами країни у внутрішньополітичній сфері. Ці інтереси охоплюють ряд важливих аспектів, зокрема збереження конституційного устрою, підтримку громадянської та національної злагоди, а також забезпечення єдності правового простору. Саме ці елементи є основою для стабільності держави та розвитку демократичних інститутів [13, с. 216].

Окрім вищенаведених нормативно-правових актів, варто вказати, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» відіграє неабияку важливу роль у системі національної безпеки, оскільки визначає правові засади, механізми та порядок запровадження воєнного стану в умовах загроз державному суверенітету, територіальній цілісності та національним інтересам України. Його положення регламентують функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування, правоохоронних структур, Збройних Сил України та суспільства загалом під час особливого правового режиму, спрямованого на відбиття збройної агресії та забезпечення оборони держави [14].

Ю. О. Загуменна вказує, що феномени режиму воєнного стану та національної безпеки тісно взаємопов'язані і мають бути розглянуті як системно зв'язані правові категорії як у законодавстві, так і в юридичній науці. У цьому контексті важливим є те, що динамічні зміни в правовому регулюванні безпекових правовідносин в умовах воєнного стану потребують постійного осмислення й коригування, оскільки державні органи, що відповідають за безпеку, мають змінювати свої функції, завдання та повноваження залежно від актуальних викликів. В умовах воєнного стану національна безпека набуває особливого змісту, оскільки звичайні, мирні методи захисту стають недостатніми для гарантування життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Збройний напад або реальна загроза такого нападу змушують державу вживати надзвичайних заходів для забезпечення безпеки, що, зі свого боку, передбачає введення особливих правових умов, які суттєво обмежують права людини, але з необхідністю для забезпечення виживання та функціонування держави в екстремальних умовах. Такі зміни в правовому регулюванні національної безпеки мають своєрідний строковий характер. Тобто після введення воєнного стану держава застосовує тимчасові спеціальні правила, спрямовані на нейтралізацію загроз, проте ці заходи не є постійними й повинні бути скасовані після нормалізації ситуації. Це важливе підґрунтя для правового регулювання таких процесів, оскільки потрібно забезпечити баланс між захистом державних інтересів і правами людини, а також вивести чіткі межі для державної влади, щоб обмеження прав громадян мали тимчасовий і пропорційний характер [15, с. 130].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На основі аналізу чинного законодавства та наукових поглядів можна зробити висновок, що національна безпека України

як складна і багатогранна система має кілька основних характеристик, які визначають її ефективне функціонування. Серед цих характеристик – цілісність, відносна самостійність і стійкість, кожна з яких є критично важливою для стабільності держави в умовах сучасних глобальних і внутрішніх викликів. Цілісність національної безпеки України полягає у забезпеченні суверенітету, територіальної цілісності та неподільності держави. Це гарантує, що країна залишається єдиною і незмінною у своїх політичних та географічних межах, а також зберігає свою незалежність у відносинах з іншими державами. Відносна самостійність або автономність України в контексті національної безпеки потребує забезпечення економічної стабільності та розвитку в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Це також передбачає інтеграцію України у світове співтовариство через активне залучення до міжнародних організацій та угод, що сприяють її політичному й економічному розвитку.

Перспективними напрямками досліджень є аналіз складових національної безпеки як категорії державного управління, що допоможе обґрунтувати необхідність удосконалення державного управління у сфері національної безпеки.

Список літератури:

1. Швед І. І. Місце органів прокуратури в механізмі забезпечення конституційної безпеки держави : дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2018. 205 с.
2. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132.
3. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288–293.
4. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
5. Беззубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Право. 2018. Вип. 5. С. 45–49.
6. Ситник Г. П. Природа феномену «безпеки»: онтологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти. Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку : *матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ; Великобританія 7 листопада 2020 р.* / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ; Великобританія: ФОП Кандиба Т. П., 2020. 148 с. С. 59–63.
7. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук.

ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

8. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. № 3. С. 102–107.

9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (в редакції від 01.01.2020). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про національну безпеку України : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 12.03.2025).

12. Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 13.03.2025).

13. Ізбаш К. С., Дерев'янкін С. Л. Національна безпека України в умовах воєнного стану: сучасний стан. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 213–217.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 21.05.2015 № 389-VIII (в редакції від 08.01.2025). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250.

15. Загуменна Ю. О., Сокурєнко В. В. Національна безпека України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. № 2. С. 114–138.

References:

1. Shved, I. I. (2018). *Mistse orhaniv prokuratury v mekhanizmi zabezpechennia konstitutsiinoi bezpeky derzhavy: dys. ... kand. yuryd. nauk* [The role of the prosecutor's office in the mechanism of ensuring the constitutional security of the state: PhD thesis]. Uzhhorod. 205 p. [in Ukrainian].

2. Kazakova, L. O. (2021). *Natsionalna bezpeka derzhavy: poniatiino-katehoryyni aparat* [National security of the state: conceptual and categorical framework]. *Rehionalni studii – Regional Studies*, 24, 128–132 [in Ukrainian].

3. Motailo, O. V. (2019). *Osnovni kontseptualni pidkhody do sutnosti poniattia “natsionalna bezpeka”* [Main conceptual approaches to the essence of the concept of “national security”]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 4, 288–293 [in Ukrainian].

4. Moseiko, A. H. (2019). *Natsionalna bezpeka Ukrainy yak ob'ekt publichnoho administruvannia*

[National security of Ukraine as an object of public administration]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Dydorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 2 (86), 42–52 [in Ukrainian].

5. Bezzubov, D. O. (2018). *Problemy teorii publichnoho administruvannia v sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky* [Problems of the theory of public administration in the field of national security]. *Naukovi zapysky TSDPU imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pravo – Scientific Notes of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Series: Law*, 5, 45–49 [in Ukrainian].

6. Sytnyk, H. P. (2020). *Pryroda fenomenu “bezpeka”: ontolohichni, hnoseolohichni ta aksiolohichni aspekty* [The nature of the “security” phenomenon: ontological, epistemological and axiological aspects]. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky v Ukraini: stan, problemy, tendentsii rozvytku – Modern Aspects of Science Modernization in Ukraine: State, Problems, Development Trends: Proceedings of the 3rd Int. Conf.*, Kyiv, UK, Nov. 7, 2020, ed. Ye. O. Romanenko, I. V. Zhukova. Kyiv–UK: FOP Kandyba T. P., pp. 59–63 [in Ukrainian].

7. Antonov, V. O. (2017). *Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia* [Constitutional and legal foundations of Ukraine's national security: monograph]. Kyiv: TALKOM. 576 p. [in Ukrainian].

8. Pavlenko, D. H., Semeniuk, Yu. V., & Lysetskyi, Yu. M. (2021). *Natsionalna bezpeka: poniattia, skladnyky, chynnyky vplyvu* [National security: concept, components, influencing factors]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University*, 3, 102–107. [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR (v red. vid 01.01.2020)* [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of June 28, 1996 (as amended on 01.01.2020)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, Art. 141 [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy (2022). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2849-IX* [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine of Dec 13, 2022 No. 2849-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].

11. President of Ukraine (2020). *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy “Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy”*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine No. 392/2020 of Sept 14, 2020]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].

12. President of Ukraine. (2021). Rishennia Rady Natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25.03.2021 “Pro Stratehiu voiennoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 121/2021 [Decision of the National Security and Defense Council of March 25, 2021 “On the Military Security Strategy of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine No. 121/2021]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (accessed: 13.03.2025) [in Ukrainian].

13. Izbash, K. S., & Dereviankin, S. L. (2024). Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi stan [National security of Ukraine under martial law: current state]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys – Southern Ukrainian Legal Journal*, 1, 213–217 [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada Ukrainy (2015). Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 21.05.2015 № 389-VIII (v red. vid 08.01.2025) [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine No. 389-VIII of May 21, 2015 (as amended on Jan 8, 2025)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 28, Art. 250 [in Ukrainian].

15. Zahumenna, Yu. O., & Sokurenko, V. V. (2024). Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: teoretyko-pravovyi analiz [National security of Ukraine under martial law: theoretical and legal analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 114–138 [in Ukrainian].

Є. І. Таран

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 01.04.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-4>

О. І. Боковець, І. В. Тимошенко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6283-8971> – Боковець О. І.
<https://orcid.org/0009-0001-1201-0391> – Тимошенко І. В.
 bokovets.olga@lil.kpi.ua

СОЦІАЛЬНІ ПРОЄКТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглядається роль соціальних проєктів як важливого інструменту досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) в умовах війни в Україні. Окреслено актуальні соціальні проблеми, що виникли внаслідок війни, та визначено їх відповідність ЦСР. Розкрито вплив війни на пріоритети та завдання соціальних проєктів і визначено основні виклики та перспективи. Проаналізовано досвід реалізації соціальних ініціатив в Україні в умовах війни. Виділено такі основні напрями соціальних проєктів: підтримка військових, ВПО, сімей ветеранів війни, загинувших і зниклих безвісти за особливих умов; психосоціальна підтримка різних категорій населення; відновлення інфраструктури та житла; відновлення економіки. Виявлено, що більшою мірою соціальні проєкти в умовах війни спрямовані на досягнення ЦСР 10 «Зменшення нерівності», зокрема через підтримку найбільш вразливих категорій населення. Крім того, до основних ЦСР, на які орієнтовані соціальні проєкти під час війни, належать й такі: ціль 17 («Партнерство заради сталого розвитку»); ціль 3 («Забезпечення здоров'я та благополуччя»); ціль 4 («Якісна освіта»); ціль 9 («Індустрія, інновації та інфраструктура»); ціль 11 («Сталий розвиток міст і громад»). Визначено особливості реалізації соціальних проєктів як інструменту досягнення ЦСР в умовах війни, зокрема: зміна пріоритетів і змісту соціальних ініціатив (домінування гуманітарної спрямованості); інноваційність, гнучкість і адаптивність під час реалізації соціальних ініціатив; залучення всіх зацікавлених сторін; орієнтація на короткострокові гуманітарні цілі поряд із довгостроковою перспективою сталого розвитку. Зазначено, що успішна реалізація соціальних ініціатив потребує ретельного планування, ефективного управління, а також активної участі державних і недержавних організацій, бізнесу.

Ключові слова: соціальні проєкти, Цілі сталого розвитку, війна, гуманітарна допомога, психосоціальна підтримка, інноваційність, гнучкість, адаптивність, партнерство, сталий розвиток.

О. І. Bokovets, I. V. Tymoshenko

*National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine*

SOCIAL PROJECTS AS A TOOL FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE CONTEXT OF WAR

This article examines the role of social projects as a crucial tool for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) in the context of the war in Ukraine. The article outlines the current social issues arising as a result of the war and identifies their alignment with the SDGs. It explores the impact of the war on the priorities and objectives of social projects and identifies the main challenges and prospects. The experience of implementing social initiatives in Ukraine during the war is analyzed. The main areas of social projects

are identified, including support for military personnel, internally displaced persons (IDPs), families of war veterans, deceased and missing persons, psychosocial support for various population groups, infrastructure and housing restoration, and economic recovery. It is found that, to a greater extent, social projects in the context of war are aimed at achieving SDG 10 “Reducing Inequality”, particularly through support for the most vulnerable categories of the population. Additionally, the following SDGs are central to the focus of social projects during the war: Goal 17 (“Partnerships for the Goals”), Goal 3 (“Good Health and Well-being”), Goal 4 (“Quality Education”), Goal 9 (“Industry, Innovation, and Infrastructure”), and Goal 11 (“Sustainable Cities and Communities”). The specific features of implementing social projects as a tool for achieving SDGs in the context of war are identified, particularly: changes in the priorities and content of social initiatives (with a focus on humanitarian objectives); innovation, flexibility, and adaptability during the implementation of social initiatives; involvement of all stakeholders; and a focus on short-term humanitarian goals alongside long-term sustainable development perspectives. It is emphasized that the successful implementation of social initiatives requires careful planning, effective management, and active participation from both governmental and non-governmental organizations as well as businesses.

Key words: social projects, Sustainable Development Goals, war, humanitarian aid, psychosocial support, innovation, flexibility, adaptability, partnerships, sustainable development.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується динамічними змінами, численними викликами та загрозами, Цілі сталого розвитку (тут і надалі – ЦСР [13]) набули статусу універсального орієнтира для забезпечення балансу між економічними, соціальними й екологічними потребами суспільства. Затверджені Організацією об’єднаних націй (ООН) у 2015 році, ЦСР формують основу глобальної політики розвитку, зосереджуючи увагу на вирішенні ключових викликів, як-от боротьба з бідністю, нерівністю, захист навколишнього середовища, забезпечення миру та ін. Проте війни та збройні конфлікти значно ускладнюють реалізацію цих цілей, потребуючи адаптації їх до умов гуманітарних криз і постконфліктного відновлення.

Україна, яка впродовж останніх років стикається з викликами, спричиненими повномасштабною війною, опинилася в ситуації, коли традиційні інструменти сталого розвитку потребують переосмислення. Війна створює нові соціальні й економічні реалії, зокрема вимушене переміщення (як внутрішнє, так і зовнішнє) мільйонів громадян, руйнування критичної інфраструктури, зростання рівня бідності, формування психологічних травм тощо. У таких умовах соціальні проекти стають важливим інструментом для підтримки найбільш вразливих верств населення, відновлення людського капіталу та зміцнення соціальної згуртованості.

Важливість цієї тематики зумовлена не лише соціально значущою потребою в розробці ефективних рішень для подолання наслідків війни, але й потенціалом соціальних проектів як інструменту для досягнення ЦСР, здатних забезпечити стійкий розвиток навіть у найскладніших умовах. Тобто актуальним є вивчення того, як війна впливає на реалізацію ЦСР, які саме соціальні проекти можуть підтримати ці цілі і які виклики постають перед суспільством у цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Сучасні дослідження свідчать про значний інтерес до питань реалізації соціальних ініціатив і досягнення ЦСР в умовах війни. Теоретичні основи соціального проектування висвітлено в праці О. В. Безпалько [3], яка надає фундаментальну основу щодо методології розробки соціальних ініціатив. Науковці О. П. Могилка та В. В. Костіна [9] аналізують специфіку соціального проектування в умовах війни, наголошуючи на нових викликах і можливостях. Н. Гаврук [5] розглядає роль соціальних проектів у забезпеченні сталого розвитку та підтримці населення під час війни. Проблематика управління соціальними проектами в умовах війни висвітлюється Ю. Міроєвським та І. Кадиковою [8]. Дослідження також висвітлюють проблеми сталого розвитку під час війни (Ю. В. Боковикова [4]; С. П. Уланова, В. К. Кіптенко [10]), можливості досягнення ЦСР у післявоєнний період (О. А. Атаєва, Д. І. Кендус, О. А. Літвак [1]), а також роль соціальної відповідальності (Г. В. Миськів, І. І. Пасінович [7]) та соціального підприємництва в невизначених умовах війни (О. В. Ачкасова [2]). У міжнародному контексті досліджується зв’язок соціальних інноваційних проектів із ЦСР (Дж. Кунья, К. Феррейра, М. Араухо, М. Нуньєс і П. Феррейра [11]), потенціал ЦСР для покращення життя людей, які постраждали від конфліктів (Е. Д’Аркур, Р. Ратнаїке, А. Кім [12]), що має безпосередню релевантність для України. Попри активний розвиток соціального проектування та численну кількість наукових досліджень із цієї проблематики, досі недостатньо досліджено те, як соціальні проекти функціонують у період повномасштабної війни та сприяють досягненню ЦСР.

Метою статті є теоретичне вивчення особливостей соціальних проектів як інструменту досягнення ЦСР в умовах війни.

Для досягнення мети використано такі **методи дослідження**: аналіз і синтез, дедукція та індукція, систематизація та узагальнення наукових джерел з окресленої проблеми, кейс-метод – для аналізу кращого досвіду реалізації соціальних проєктів під час війни в Україні.

Виклад основного тексту. З позиції О. В. Безпалько, соціальний проєкт розглядається як «сукупність технологічних, управлінських та організаційних рішень, спрямованих на розв’язання соціальних проблем, поліпшення соціокультурних умов життєдіяльності особистості, проведення необхідних соціальних змін» [3, с. 14]. Дослідниця наголошує, що соціальні проєкти, які орієнтовані на певні соціальні групи, надають змогу організовувати систематичні заходи, що спрямовані на розв’язання нагальних соціальних проблем, у тому числі пов’язаних із війною.

Як відомо, розробка будь-якого соціального проєкту розпочинається з виявлення актуальних соціальних проблем. Безумовно, війна, як деструктивне явище, детермінувала значні зміни в соціальній, економічній та культурній сферах українського суспільства. С. П. Уланова зазначає, що війна в Україні суттєво вплинула на досягнення ЦСР, а саме таких: ціль 1 «Подолання бідності» (значне зниження рівня життя населення, зростання безробіття та кількості внутрішньо переміщених осіб (тут і надалі – ВПО); ціль 2 «Подолання голоду» (знищення сільськогосподарських угідь); ціль 3 «Міцне здоров’я та добробут» (зниження рівня фізичного та психічного здоров’я населення, обмеження доступу до медичних послуг, зростання ризиків поширення інфекційних захворювань); ціль 4 «Якісна освіта» (руйнування та пошкодження закладів освіти, ускладнення доступу до освіти та погіршення якості навчального процесу); ціль 6 «Чиста вода та санітарія» (забруднення водних ресурсів, руйнування систем водопостачання та водопостачання, що загрожує здоров’ю населення); ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання» (зупинка підприємств, втрата робочих місць і загальний економічний спад); ціль 13 «Пом’якшення наслідків зміни клімату» (школа навколишньому середовищу, що ускладнює боротьбу зі зміною клімату); ціль 14 «Збереження морських екосистем» (забруднення морських екосистем через використання токсичних матеріалів, вибухів); ціль 15 «Збереження екосистем суші» (руйнування природних середовищ, забруднення ґрунтів та водних ресурсів); ціль 16 «Мир, справедливість та сильні інститути» (підрив довіри до державних інститутів, ускладнення забезпечення правопорядку) [10, с. 252].

На наш погляд, повномасштабна російсько-українська війна, що триває уже четвертий рік, вплинула не лише на вищезазначені цілі, а на всі 17 ЦСР, а саме: посилення гендерної нерівності (ціль 5 «Гендерна рівність»); руйнування електростанцій, ліній електропередач (ціль 7 «Доступна та чиста енергія»); руйнування, знищення інфраструктури (дороги, мости, виробничі потужності) (ціль 9 «Індустрія, інновації та інфраструктура»); зростання кількості осіб, що втратили майно, роботу (ціль 10 «Зменшення нерівності»); адаптація ВПО у нові громади, відновлення деокупованих громад (ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад»); порушення циклів виробництва (ціль 12 «Відповідальне споживання та виробництво»); ускладнення міжнародної співпраці та партнерства (ціль 17 «Партнерство заради сталого розвитку»). Пролонгація війни перешкоджає досягненню ЦСР, оскільки вона постійно детермінує нові виклики та труднощі.

На думку О. А. Атаєвої, Д. І. Кендус та О. А. Літвак, у контексті війни акцент України на досягненні ЦСР зміщується у бік миру, справедливості, сильних інституцій, подолання бідності й економічного зростання, надаючи пріоритет планам відновлення, які відповідають цим невідкладним повоєнним цілям [1].

Практичними інструментами реалізації ЦСР є соціальні проєкти, які забезпечують зв’язок між стратегічними цілями та їх реальним втіленням [9]. Так, Ю. Міроєвський, І. Кадикова переконані, що соціальні проєкти, узгоджені із ЦСР, можуть стимулювати системні, довгострокові зміни під час війни, покращуючи якість життя, соціальну інтеграцію та підтримку вразливих груп населення, тим самим сприяючи стабільному та стійкому розвитку в умовах воєнного стану [8].

Безперечно, тривала війна чи будь-які інші руйнівні конфлікти серйозно перешкоджають досягненню ЦСР, що потребує соціально відповідальної реакції з боку бізнесу та уряду. Так, Г. Миськів, І. Пасінович наголошують, що війна підкреслила важливість корпоративної соціальної відповідальності в досягненні ЦСР, коли бізнес відіграє провідну роль у підтримці соціальних ініціатив. Компанії все активніше залучаються до соціально відповідальних ініціатив, щоб зменшити негативний вплив війни на економіку, суспільство та навколишнє середовище, сприяючи сталому розвитку [7]. Іншим важливим інструментом для розв’язання соціальних проблем під час війни є соціальне підприємництво, що функціонує на перетині традиційного бізнесу та благодійності, наголошуючи на самодостатності та залученні громади [2]. Тобто, з одного боку, війна

ускладнює досягнення ЦСР, а з іншого – стимулює переоцінку соціальної відповідальності серед бізнесу, що може призвести до розробки інноваційних рішень, які відповідають принципам сталого розвитку.

Дж. Кунья, К. Феррейра, М. Араухо, М. Нуньєс і П. Феррейра вважають, що саме соціальні проекти інноваційного типу є ефективними для досягнення ЦСР шляхом розширення можливостей уразливих груп і сприяння стійкості громади до різних викликів. Тобто соціальні інновації надають змогу не лише вирішувати соціальні проблеми під час війни, але й створювати умови для довготривалого позитивного впливу на суспільство загалом [11]. Інноваційні рішення, як-от цифровізація послуг і створення платформ для взаємодії, можуть підвищити ефективність реалізації соціальних проектів. Для України важливість цих рішень підтверджується досвідом ініціатив, що забезпечують дистанційну освіту та надання психологічної допомоги онлайн.

З позиції Є. Міроєвського та І. Кадикової, реалізація соціальних проектів в умовах війни потребує гнучких підходів до управління з метою адаптації до постійно мінливих умов. Дослідники вважають, що для ефективного управління реалізацією проектів в умовах війни важливо звертати увагу на тип соціального проекту (за масштабом, фінансуванням та інноваційністю тощо). Саме такий підхід надає змогу ефективно спрямовувати зусилля та/чи обмежені витрати, починаючи з тих ініціатив, які мають найбільший потенціал для розв'язання термінових проблем [8]. У дослідженні [12] також зазначається, що під час розробки та подальшої реалізації соціальних проектів важливо орієнтуватися на розв'язання реальних проблем, із якими стикаються громади.

Безумовно, в умовах війни в Україні соціальні проекти повинні адаптуватися до умов, що швидко змінюються, і водночас прагнути досягти довгострокової стійкості. Ця адаптація має вирішальне значення для вирішення нагальних потреб і сприяння стійкості постраждалих громад.

Погоджуємося з Н. Гаврук, що ретельне планування є ключовим для успішної реалізації соціального проекту. Це передбачає визначення цілей, сфер застосування й очікуваних результатів, складання детального графіка виконання робіт і розподіл ресурсів (людських, фінансових і матеріальних). Важливу роль відіграє управління комунікаціями, забезпечення відкритого й ефективного обміну інформацією з усіма зацікавленими сторонами [5]. Успішна реалізація соціальних проектів потребує координації зусиль, залучення місцевих громад, використання інно-

ваційних підходів і забезпечення прозорості [4]. Ефективне планування, гнучкість та адаптивність стають критично важливими для успішної реалізації проектів в умовах війни. Соціальні проекти можуть забезпечити баланс між терміновими потребами та довгостроковими цілями за умов стратегічного управління.

Досвід реалізації соціальних проектів в умовах війни в Україні свідчить про їхню важливу роль у підтримці населення і громад. Прикладами таких проектів є забезпечення гуманітарною допомогою, облаштування дитячих таборів для надання психологічної підтримки, навчання новим професіям, придбання медичного обладнання, відновлення пошкоджених об'єктів тощо. Водночас під час пошуку проектних пропозицій особлива увага приділяється тим, які мають значущий соціальний вплив і потенціал для сталого розвитку громад у майбутньому. Під час відбору соціальних проектів враховується їх значущий соціальний вплив, потенціал для сталої діяльності та розвитку громад у майбутньому, а також гуманітарне спрямування проекту. Підтримка таких ініціатив сприяє сталому розвитку спільнот шляхом підвищення їхньої стійкості та спроможності до саморозвитку [9].

Розглянемо кращі практики (представлені у джерелі [6]), що реалізовані українськими громадами в умовах війни, з акцентом на їхній вплив на досягнення ЦСР (табл. 1).

Як видно з таблиці, аналіз кращих практик громад в умовах війни надав змогу виокремити основні напрями їх діяльності: підтримка військових; підтримка ВПО; підтримка сімей ветеранів війни, загиблих і зниклих безвісти за особливих умов; психосоціальна підтримка різних категорій населення; відновлення інфраструктури та житла; відновлення економіки. Як бачимо, найбільше соціальних проектів під час війни спрямовані на досягнення цілі 10 «Зменшення нерівності», оскільки вони зосереджені на підтримці найбільш вразливих категорій населення, а саме: ВПО, родин загиблих військових, поранених бійців, цивільних осіб та ін. Такі соціальні проекти забезпечують рівний доступ до житла, медичних послуг, роботи, а також допомагають інтегрувати людей у соціум, зменшуючи соціальну й економічну нерівність в умовах війни. Крім того, до основних ЦСР, на які орієнтовані соціальні проекти під час війни, належать й такі: ціль 17 («Партнерство заради сталого розвитку»); ціль 3 («Забезпечення здоров'я та благополуччя»); ціль 4 («Якісна освіта»); ціль 9 («Індустрія, інновації та інфраструктура»); ціль 11 («Сталий розвиток міст і громад»).

Досвід реалізації соціальних проєктів під час війни в Україні

Напрями	Спрямованість	Приклади	ЦСР
1	2	3	4
Підтримка військових	Забезпечення військових необхідним обладнанням і транспортом, створення логістичних центрів для доставлення допомоги на фронт, підтримка поранених бійців та їх реабілітація	Новогалещинська громада регулярно формує та відправляє гуманітарні вантажі з військовим спорядженням, медикаментами та іншими необхідними речами. Нетішинська міська рада закупила для війська майже 200 одиниць транспорту. Звягельська міська рада виділила значні кошти з бюджету на засоби обороноздатності для ЗСУ. Полянська сільська громада створила автомобільний лазне-пральний комплекс для військових на передовій. Тернопільська міська рада створила центр «Допомога армії від Тернополя», який здійснює безоплатне доставляння необхідних речей військовим. Івано-Франківська міська рада також організувала логістичний центр для безплатного надсилання посилок у прифронтові зони. У Львові на базі Першого медоб'єднання Львова працює Національний реабілітаційний центр «Незламні», де безоплатно надається комплексна медична допомога постраждалим від війни. Мукачівська громада фінансує облаштування реабілітаційного відділення у військовому шпиталі [6]	ЦСР 3, ЦСР 8, ЦСР 9, ЦСР 10, ЦСР 16
Підтримка внутрішньо переміщеним особам (ВПО)	Створення центрів підтримки та гуманітарних хабів, забезпечення тимчасовим житлом, надання соціальних послуг і підтримки інтеграції	Центр допомоги евакуйованим енергодарцям у Запоріжжі, центри підтримки переселенців «Наш Краматорськ» у Києві та Дніпрі, гуманітарний хаб Старобільської громади «Луганщина моя» у Львові, соціальний хаб «Авдіївка. Вільні люди. Так було, так буде» в Умані, які забезпечують ВПО харчовими продуктами та речами первинної потреби. Глухівська міська рада створила простір психосоціальної підтримки, де сім'ї з дітьми отримують натуральну допомогу у вигляді продуктів і засобів гігієни. Радивилівська міська громада облаштувала модульне містечко для понад 40 ВПО. У Житомирській громаді ВПО могли отримати безплатну транспортну картку для користування громадським транспортом. У багатьох громадах, як-от Глухівській та Уманській, надавалася психологічна допомога ВПО. Центри підтримки «Я – Маріуполь» допомагають переселенцям працевлаштуватися [6]	ЦСР 3, ЦСР 4, ЦСР 10, ЦСР 11, ЦСР 17
Підтримка сімей ветеранів війни, загиблих і зниклих безвісти за особливих умов	Матеріальна допомога та пільги, соціальний супровід та психологічна підтримка	Хмельницька міська рада ухвалила програму «Родини Героїв», яка передбачає різноманітні заходи соціальної та матеріальної підтримки родин загиблих захисників. Тернопільська міська рада також має програми підтримки родин і дітей ветеранів війни та загиблих, включно з безплатним проїздом і першочерговим влаштуванням дітей до навчальних закладів. Чортківська громада включила категорію ВПО до всіх місцевих програм соціального забезпечення, що також поширюється на родини загиблих військовослужбовців-переселенців. Доброславська селищна громада відкрила HUB «Пліч-о-пліч» для ветеранів, членів їхніх родин та сімей загиблих [6]	ЦСР 3, ЦСР 4, ЦСР 5, ЦСР 10, ЦСР 17
Психо-соціальна підтримка різних категорій населення	Створення спеціальних просторів для надання комплексної допомоги різним категоріям населення, що передбачає психологічну, соціальну, юридичну, інформаційну підтримку, а також гуманітарну допомогу	Краматорська міська рада відкрила центри підтримки «Наш Краматорськ» у Києві та Дніпрі. У Глухові створено простір психосоціальної підтримки для сімей із дітьми, постраждалих унаслідок бойових дій. У Києві відкрито Центр стресостійкості, який організовує групові тренінги та індивідуальні консультації для розвитку навичок соціально-психологічної допомоги. У Ворохті відкрито молодіжний ресурсний центр «Віадук єдне» для переміщених і місцевих молодіжних рад. У багатьох громадах створюються простори психосоціальної підтримки для різних категорій населення. Зборівська молодь (Тернопільська область) організовує культурні події з метою збору коштів та речей, що може сприяти психологічному розвантаженню та відчуттю спільноти. Рівненська міська громада організувала курси української мови «Філіжанка мови по-рівненськи», які, крім освітньої функції, стали також духовним прихистком, об'єднуючи співгромадян [6]	ЦСР 3, ЦСР 4, ЦСР 10, ЦСР 11, ЦСР 17

1	2	3	4
Відновлення інфраструктури та житла	Відновлення як житлової інфраструктури для постраждалих, так і важливих об'єктів соціальної сфери	Бучанська міська рада спільно з благодійниками відбудувала зруйновану інфраструктуру. Зеленодольська громада залучала партнерів для відновлення пошкодженого житла (відновлено понад 1200 квартир у 74 багатоповерхових будинках та 448 приватних будинків, 12 із яких були зруйновані повністю). Чорнобаївська громада розпочала проєкт комплексного відновлення, включно зі встановленням тимчасового житла. Тячівська міська рада буде багатоквартирний каркасно-панельний будинок для працевлаштованих ВПО. Чортківська громада є учасником проєкту ЄС з облаштування квартир для ВПО (встановлено 328 модульних будиночків на подвір'ях мешканців, чий оселі були зруйновані). Макарівецька громада створила модульне містечко для родин, які втратили житло [6]	ЦСР 1, ЦСР 9, ЦСР 10, ЦСР 11, ЦСР 17
Відновлення економіки	Релокація підприємств із небезпечних регіонів, фінансова підтримка для підготовки виробничих майданчиків, створення робочих місць	Вінницька міська громада прийняла понад 300 підприємств з різних галузей економіки, що сприяло створенню робочих місць та наповненню бюджету. Перечинська міська громада профінансувала підготовку будівельного майданчика для релокованого великого підприємства з Краматорська. Турійська селищна громада допомогла з релокацією швейного виробництва з Краматорська, надавши приміщення та допомогу в підборі персоналу. Також громада надала безплатне житло й організувала транспорт для працівників з-поміж ВПО. Завдяки цьому на підприємстві було створено 50 робочих місць [6]	ЦСР 8, ЦСР 9, ЦСР 10, ЦСР 17

Аналіз кращих практик реалізації соціальних проєктів в умовах війни показав, що вони характеризуються гнучкістю, оперативністю, адаптивністю до потреб громади, активним залученням волонтерів і міжнародних партнерів, а також комплексним підходом до розв'язання проблем. Успішними є ті ініціативи, які не лише надають першочергову допомогу постраждалим, але й сприяють їхній соціальній інтеграції та психологічній підтримці, а також працюють на відновлення економічної стабільності громад. Важливим також є налагодження ефективної комунікації з мешканцями громад і координації зусиль між різними стейкхолдерами.

Слід наголосити, що тематика соціальних проєктів чутливо реагує на зміну ситуації у конкретному регіоні. Влітку 2022 року переважали проєкти, пов'язані з евакуацією та екстреною допомогою ВПО, а восени та взимку 2023 року з'явився запит на послуги, пов'язані з нормалізацією життя в деокупованих громадах, включно з відновленням інфраструктури та організацією дозвілля [9]. З одного боку, соціальні проєкти, реалізовані в умовах війни, повинні бути спрямовані на врахування специфіки певної ситуації та надавати термінову допомогу, а з іншого боку – орієнтуватися на відновлення та забезпечення сталого розвитку. Інтеграція ЦСР є важливим напрямом для забезпечення соціально-економічної стабільності та довгострокового відновлення.

Безперечно, реалізація соціальних проєктів в умовах війни пов'язана з певними викликами, а саме: обмеженість ресурсів (фінансування, руйнування інфраструктури); складність оцінки потреб населення; нестабільність ситуації; безпекові ризики; кадрові проблеми; стан психічного здоров'я населення тощо. Так, О. П. Могилка, В. В. Костіна переконані, що для підвищення ефективності реалізації соціальних проєктів потрібно: забезпечити координацію зусиль між державними органами, неурядовими організаціями та міжнародними донорами; залучати до реалізації проєктів місцеві громади; використовувати інноваційні підходи та технології; забезпечити прозорість та підзвітність; проводити моніторинг та оцінку результатів проєктів [9].

Багато громад активно співпрацюють із міжнародними організаціями й урядами для отримання фінансової та гуманітарної допомоги. Основними донорами є такі: міждержавні організації (ЮНІСЕФ, Фонд народонаселення ООН (UNFPA), Міжнародна організація з міграції (MOM), Global Empowerment Mission (GEM); урядові донори (США, Канада, Франція, Данія, Польща, Естонія тощо); благодійні фонди та організації, як міжнародні, так і українські (фонд Говарда Баффетта (HGBF), Благодійний фонд BGV, Благодійний фонд «Твоя опора») та ін. Прикладами є проєкт «Вулиця Вокзальна» в Бучі, реалізований за фінансової підтримки фонду Говарда Баффетта, створення дитячого простору «Спільно» в Хер-

соні за підтримки ЮНІСЕФ, будівництво модульного дитячого садка в Овручі за кошти уряду Естонії [6].

Отже, аналіз наукових джерел надав змогу виділити такі особливості реалізації соціальних проєктів як інструменту досягнення ЦСР в умовах війни:

1) зміна пріоритетів і змісту соціальних ініціатив, де переважає гуманітарна спрямованість – підтримка постраждалих від війни;

2) інноваційність, гнучкість і адаптивність під час реалізації соціальних ініціатив, зокрема, через зміни потреб, ризики безпеки й обмежені ресурси;

3) залучення всіх зацікавлених сторін – місцевих громад, волонтерів, бізнесу, міжнародних партнерів тощо;

4) орієнтація на короткострокові гуманітарні цілі поряд із довгостроковою перспективою сталого розвитку.

Отже, інтеграція ЦСР у соціальні проєкти в умовах війни є складним, але надзвичайно важливим і досяжним завданням за умов адаптивного управління, партнерської взаємодії та залучення інноваційних підходів.

Висновки. Соціальні проєкти, реалізовані в Україні під час війни, активно підтримують ЦСР, сприяючи покращенню якості життя постраждалих осіб та відновленню країни. До основних напрямів соціальних проєктів з урахуванням ЦСР, що реалізуються в Україні під час війни, слід віднести такі: підтримка військових; підтримка ВПО; підтримка сімей ветеранів війни, загиблих і зниклих безвісти за особливих умов; психосоціальна підтримка різних категорій населення; відновлення інфраструктури та житла; відновлення економіки (ЦСР – 3 «Забезпечення здоров'я та благополуччя»; 4 – «Якісна освіта»; 9 – «Індустрія, інновації та інфраструктура»; 10 – «Зменшення нерівності»; 11 – «Сталий розвиток міст і громад»; 17 – «Партнерство заради сталого розвитку»). Соціальні проєкти як інструмент досягнення ЦСР під час війни надають змогу оперативно реагувати на нагальні соціальні потреби, надавати необхідну допомогу постраждалим і закладати основи для майбутнього сталого відновлення громад.

До особливостей соціальних проєктів як інструменту досягнення ЦСР в умовах війни належать такі: зміна пріоритетів і змісту соціальних ініціатив (домінування гуманітарної спрямованості); інноваційність, гнучкість і адаптивність під час реалізації соціальних ініціатив; залучення всіх зацікавлених сторін; орієнтація на короткострокові гуманітарні цілі поряд із довгостроковою перспективою сталого розвитку. Соціальні про-

єкти виступають важливим механізмом підтримки вразливих груп населення, сприяють зміцненню соціальної згуртованості та створюють основу для довгострокового відновлення суспільства. Успішна реалізація таких соціальних проєктів потребує ретельного планування й ефективного управління, а також активної участі як державних, так і недержавних організацій та бізнесу.

Перспективи подальших досліджень можуть бути спрямовані на розробку нових підходів щодо соціального проєктування в умовах воєнного стану.

Список літератури:

1. Атаєва О. А., Кендус Д. І., Літвак О. А. Сталий розвиток та можливості його досягнення в післявоєнний період. *Причорноморські економічні студії*. 2023. № 81. С. 85–90.

2. Ачкасова О. В. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>.

3. Безпалько О. В. Соціальне проєктування : навчальний посібник. Київ : Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2010. 127 с.

4. Боковикова Ю. В. Питання реалізації цілей сталого розвитку в умовах сучасності. *Державне будівництво*. 2023. № 1 (33). С. 61–71. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-06>.

5. Гаврук Н. Соціальні проєкти в період повномасштабної війни як складова забезпечення сталого розвитку. *EUROPEAN PERSPECTIVE: міждисциплінарний дискурс у контексті сучасних викликів і можливостей*: збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 29 лютого 2024 р.) / Заг. ред. та упорядк.: Цимбалюк І. О. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. С. 214–218.

6. Збірник кращих практик громад у військовий час. За загальною редакцією Слобожана О. В. Київ : Міжнародний республіканський інститут. 2023. 56 с.

7. Миськів Г. В., Пасінович І. І. Сталий розвиток і соціальна відповідальність в умовах війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. Т. 7. № 1. С. 21–36. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2023.01.021>.

8. Міроєвський Ю., Кадикова І. Трансформація управління соціальними проєктами та програмами в умовах воєнного стану. *Комунальне господарство міст*. 2024. № 6 (187). С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2024-6-187-18-23>.

9. Могилка О. П., Костіна В. В. Соціальне проєктування в умовах війни в Україні: досягнення та нові виклики. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 27 жовт. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2023. С. 191–198.

10. Уланова С. П., Кіптенко В. Сталий розвиток на тлі війни в Україні. *Збірник наукових праць «ΛΟΓΟΣ»*. 2023. С. 250–252. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-31.03.2023.71>.

11. Cunha J., Ferreira C., Araújo M., Nunes M., & Ferreira P. (2022). Social innovation projects link to sustainable development goals: case of Portugal. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 29 (8), 725–737. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2084795>.

12. d'Harcourt E., Ratnayake R., & Kim A. (2017). How can the sustainable development goals improve the lives of people affected by conflict? *Bulletin of the World Health Organization*, 95 (2), 157–158. DOI: <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.16.179622>.

13. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment>.

References:

1. Ataieva, O., Kendus, D., & Litvak, O. (2023). Stalyi rozvytok ta mozhlyvosti yoho dosiahnennia v pislivoiennnyi period [Sustainable development and possibilities of achieving it in the post-war period]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black sea economic studies*, 81, 85–90 [in Ukrainian].

2. Achkasova, O. (2022). Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Development of social entrepreneurship in Ukraine under conditions of maritime]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40> [in Ukrainian].

3. Bezpalko, O. V. (2010). *Sotsialne proektuvannia: navchalnyi posibnyk [Social design: a textbook]*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University [in Ukrainian].

4. Bokovykova, Yu. (2023). Pytannia realizatsii tsilei staloho rozvytku v umovakh suchasnosti [Issues of implementing sustainable development goals in the current context]. *Derzhavne budivnytstvo – State Formation*, 1 (33), 61–71. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-06> [in Ukrainian].

5. Havruk, N. (2024). Sotsialni proekty v period povnomasshtabnoi viiny yak skladova zabezpechennia staloho rozvytku [Social projects during the full-scale war as a component of ensuring sustainable development]. *EUROPEAN PERSPECTIVE: mizhdystsyplynarnyi diskurs u konteksti suchasnykh vyklykiv i mozhlyvostei –EUROPEAN PERSPECTIVE: interdisciplinary discourse in the context of contemporary challenges and opportunities*: Proceedings of the 4th International conference (pp. 214–218). Lutsk, Vezha-Druk [in Ukrainian].

6. *Zbirnyk krashchykh praktyk hromad u viiskovyi chas [Collection of best practices of communities in wartime]* (2023). Za zahalnoi redaktsiieiu O. V. Slobozhana. Kyiv, International republican institute [in Ukrainian].

7. Myskiv, G., & Pasinovich, I. (2023). Stalyi rozvytok i sotsialna vidpovidalnist v umovakh viiny v Ukraini [Sustainable development and social responsibility under war conditions in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 7, 1, 21–36. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2023.01.021> [in Ukrainian].

8. Miroievskiy, Y., & Kadykova, I. (2024). Transformatsiia upravlinnia sotsialnymy proektamy ta prohramamy v umovakh voiennoho stanu [Transformation of social project and program management under martial law conditions]. *Komunalne hospodarstvo mist – Municipal Economy of Cities*, 6 (187), 18–23. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2024-6-187-18-23> [in Ukrainian].

9. Mohylka, O. P., & Kostina, V. V. (2023). Sotsialne proektuvannia v umovakh viiny v Ukraini: dosiahnennia ta novi vyklyky [Social projects in the conditions of war in Ukraine: achievements and new challenges]. *Suchasni realii ta perspektyvy sotsialnoho vykhovannia osobystosti v riznykh sotsialnykh institutsiakh – Modern realities and prospects of social education of the individual in various social institutions*: Proceedings of the 4th All-Ukrainian (pp. 109–111). Kharkiv [in Ukrainian].

10. Ulanova, S., & Kiptenko, V. (2023). Stalyi rozvytok na tli viiny v Ukraini [Sustainable development against the backdrop of the war in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats “ΛΟΓΟΣ” – Collection of Scientific Papers “ΛΟΓΟΣ”*, 250–252. <https://doi.org/10.36074/logos-31.03.2023.71> [in Ukrainian].

11. Cunha, J., Ferreira, C., Araújo, M., Nunes, M., & Ferreira, P. (2022). Social innovation projects link to sustainable development goals: case of Portugal. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 29 (8), 725–737. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504509.2022.2084795> [in English].

12. d'Harcourt, E., Ratnayake, R., & Kim, A. (2017). How can the sustainable development goals improve the lives of people affected by conflict? *Bulletin of the World Health Organization*, 95 (2), 157–158. DOI: <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.16.179622> [in English].

13. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (2015). United Nations. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment> [in English].

О. І. Боковець, І. В. Тимошенко

Практична стаття

Надійшла до редакції 17.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-5>

Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк, Р. Г. Великий

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-193X> – Васянович Г. П.

<https://orcid.org/0000-0002-1292-4716> – Нагірняк М. Я

<https://orcid.org/0000-0001-7445-8522> – Великий Р. Г.

m.nagirniak@ldubgd.edu.ua

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини культурної – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи.

В.О. Сухомлинський

У статті аналізується стан і розвиток сучасної української сім'ї. Визначаються основні ознаки щасливої повноцінної сім'ї, яка традиційно будується на основі щирої любові, взаємоповаги, відповідального ставлення батьків до шлюбних відносин і своїх дітей. Одночасно подається аналіз впливу сімейних відносин без шлюбу на стан сім'ї і виховання дітей. Характеризуються особливості виховання дітей, передачі їм духовних і матеріальних цінностей, життєвого досвіду. Водночас характеризуються основні причини кризи сім'ї (соціально-економічні, воєнно-політичні, морально-духовні, психолого-педагогічні), особливо кризи «батьківства», що спричиняє значні проблеми у вихованні дітей, передусім їх соціальну розбещеність, асоціальність. Звертається увага на важливість враховувати в процесі сімейного виховання особистісний зміст відносин між батьками, батьками і дитиною. Акцентується увага на такому аспекті проблеми, як мистецтво виховання дітей, в основі якого батьки – люблячі, відповідальні особистості, які постійно дбають про морально-духовний розвиток дитини. Водночас розглядається авторитарний стиль виховання в сім'ї, який часто-густо обертається таким негативним явищем, як втеча дітей із домівки, поповнення складу значної кількості безпритульних дітей. Наголошується на автономних засадах самовиховання особистості, її суб'єктивному сприйнятті навколишнього світу, впливі культурно-освітнього простору на її формування та діяльність. У статті подається визначення ролі та місця релігійного виховання, визначається значення релігійних цінностей і заповітів, християнської моралі в сімейних відносинах, стверджується, що духовне начало в поведінці людини є визначальним. Визначаються основні принципи сімейного виховання та провідні чинники збереження й розвитку української сім'ї.

Ключові слова: сім'я, шлюб, батько, мати, особистість, виховання.

MODERN UKRAINIAN FAMILY AS A SOCIAL PHENOMENON

The article analyses the state and development of the modern Ukrainian family. The main features of a happy, full-fledged family are determined, which is traditionally built on the basis of sincere love, mutual respect, and a responsible attitude of parents to marital relations and their children. At the same time, an analysis of the influence of family relations without marriage on the state of the family and the upbringing of children is presented. The features of raising children, the transfer of spiritual and material values, and life experience are characterized. At the same time, the main causes of the family crisis (socio-economic, military-political, moral-spiritual, psychological-pedagogical) are characterized, especially the crisis of "parenthood", which causes significant problems in raising children, primarily causing their social depravity and asociality. Attention is drawn to the importance of taking into account the personal meaning of the relationship between parents, parents and child in the process of family upbringing. The article focuses on such an aspect of the problem as the art of raising children, based on which parents are loving, responsible individuals who constantly care about the moral and spiritual development of the child. At the same time, the authoritarian style of upbringing in the family is considered, which often turns into such a negative phenomenon as children running away from home, replenishing the composition of a significant number of homeless children. The article focuses on the autonomous principles of self-education of the individual, his subjective perception of the surrounding world, the influence of the cultural and educational space on his formation and activity. The article defines the role and place of religious education, determines the importance of religious values and commandments, Christian morality in family relations, and argues that the spiritual principle in human behaviour is decisive. The basic principles of family upbringing and leading factors of the preservation and development of the Ukrainian family are determined.

Key words: family, marriage, father, mother, individual, child rearing.

Постановка проблеми. Питання сім'ї завжди були актуальними для дослідників та всіх небайдужих до продовження українського роду, виховання дітей, передачі їм духовних і матеріальних цінностей, життєвого досвіду тощо. Особливо нагальною ця проблема постала сьогодні, адже нині спостерігається очевидна руйнація сім'ї, її небувала криза. Багаторічне перебування України у стані війни, яку нам нав'язала рашистська імперія зла, підриває самі основи сім'ї, призводить до великої кількості розлучень, втрат чоловіків, отже, значна кількість дітей стала «безбатьківками» або ж, що ще гірше, викраденими дітьми країною-агресоркою, насильно відірваними від сім'ї. Зневажена ворогом сім'я – це загублені покоління, втрачене майбутнє, оскільки ворог ставить за мету знищення української нації.

Натомість українська сім'я як людський, соціальний феномен завжди була тим джерелом, яке наповнює родинні відносини теплом, щирою любов'ю, яке зберігає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, народу. Сім'я є справжньою святиною людського духу, благородних емоційних переживань, самоствердженні в любові, радощах, щасті, творчій праці. Сім'я є першим природним і священним союзом, у який людина вступає за покликом серця, внутрішньої свободи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем української сім'ї, вихованню дітей в сім'ї останнім часом присвятили

свої праці відомі вітчизняні вчені. Серед них – І. Бех (психолого-педагогічні аспекти виховання дитини в сім'ї та школі), О. Вишневський (процесуальні аспекти навчання і виховання: мистецтво, релігія, церква), С. Вітвицька (педагогічні технології підготовки вчителя до сімейного виховання), О. Дубасенюк (психо-педагогічні чинники виховання), І. Зязюн (методологічні та гуманістичні засади виховання дитини в сім'ї і школі), І. Курляк (теоретичні засади профілактики злочинності дітей), М. Лещенко (осмислення джерел щастя дитини засади родинного виховання), О. Сухомлинська (історико-педагогічні аспекти виховання в українському соціумі) та ін.

Метою статті є аналіз сучасного стану української сім'ї та визначення основних чинників її збереження й розвитку.

Виклад основного матеріалу. «Слово «сім'я», зазначав відомий дослідник української родинної педагогіки М. Стельмахович, у щоденному спілкуванні українців презентує шлюбне подружжя (чоловіка і жінку) дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. Велич і красу українці підносять до небес, як ознаку особливого авторитету та ролі в житті кожної людини» [7, с. 13].

Сім'я починається зі шлюбу і в ньому отримує свій розвиток. За найновішими даними «Демографічного щорічника України» (2020 р.), у нашій державі зареєстровано 157 539 шлюбів. Водночас невтішною ситуація є із їх збереженням. У тому

ж році кількість розірваних шлюбів становила 119 838. Надзвичайно насторожує ситуація, за якої одна третина розлучень припадає на молоді сім'ї. Серед молоді нині активно поширюється і впроваджується думка про те, що не обов'язково офіційно оформляти шлюб, буцімто краще перебувати в цивільному шлюбі – менше відповідальності, більше свободи. Як наслідок такої ситуації – народження значної кількості позашлюбних дітей. Їх кількість від загальної чисельності новонароджених в Україні наближається до 30 %. Варто зазначити, що така ситуація є характерною для більшості європейських країн. Першість у цьому сенсі належить Швеції, у якій народжується понад 40 % позашлюбних дітей.

Із збільшенням числа розлучень актуалізувалася проблема стилю життя розлучених батьків і батьків-одиначків. Зростання сексуальної активності підлітків призвело до проблеми неповнолітніх батьків. На наш погляд, це може бути окремою проблемою наукового дослідження. Тут же мусимо наголосити на тому, що сексуальна потреба, інстинктивний потяг створюють не шлюб, а лише біологічне сполучення (спарювання), із такого сполучення виникає не сім'я, а лише елементарне поряд-співжиття тих, хто народжує, і тих, хто народжується (батьків і дітей). Як показує життя, «хтіть плоти» є, безумовно, явищем нестійким, особливо в молоді роки, вона провокує безвідповідальність, зради, нові «пригоди», у неї, так би мовити, «коротке дихання», якого зазвичай вистачає для народження дитини, але не вистачає сил серця й розуму для її виховання. Отже, варто усвідомити ту важливу істину, що сім'я – це цілий загадковий острів духовного життя. І якщо вона цьому не відповідає, то, безумовно, приречена на розклад і розпад. Міцність сім'ї потребує не лише вітх любовних, а й почуття високої відповідальності, спільної творчості, духовної єдності в житті та праці.

Натомість людина розпочинає своє життя в такій сім'ї, яку вона сама не створювала: це сім'я, яку створювали її батьки за певних умов спільного життя. Тобто людина отримує сім'ю як дарунок Божий, як надзвичайну цінність. Утім шлюб виникає із вибору та рішення: а дитина, яка приходить у цей незвіданий світ, позбавлена вибору, отже, не здатна змінити його або ж вийти з нього. Це її екзистенція. З іншого боку, вона попадає в так зване герменевтичне коло, їй доводиться прийняти його, бути в ньому. Якою людиною стане вона в подальшому житті, значною мірою визначається ще в ранньому дитинстві [1; 5; 6].

Саме тому сім'я є тим первинним життєдайним осередком, лоном людської культури, яка

наповнює нас високими почуттями, бажаннями, прагненнями впродовж всього нашого життя. Дитина, справедливо писав В. Сухомлинський, залишається бути духовним представником своєї батьківсько-материнської сім'ї, живим символом її сімейного духу. «Дитина – дзеркало морального життя батьків... Найцінніша риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердними. Найбільше зло – егоїзм, індивідуалізм окремих батьків» [10, с. 28]. Отже, у сім'ї пробуджуються й починають розгортатися кращі сили людської душі, тут дитина навчається любити, вірити й довірятися іншим; тут закладаються перші основи характеру, джерела майбутнього щастя і нещастя, врешті-решт, саме в сім'ї виховується справжня особистість, яка уособлює в собі честь і гідність [13, с. 291].

Сучасна українська сім'я – це жива лабораторія людського життя. Натомість реальна ситуація засвідчує, що її середньостатистична кількість членів суттєво знижується. Як відомо, багатодітною сім'єю у нас вважається сім'я, у якій народжено й виховується лише три дитини (раніше кількість багатодітної сім'ї становила сім членів і більше). У 2020 р. в Україні народжено 293 457 дітей, а померло 616 835, отже, щорічний брак природного приросту населення становить 323 378 осіб. Упродовж 2024 року в Україні народилося 176 100 дітей, тоді як померло 495 100. Причин тут надзвичайно багато: соціально-економічних, політичних, культурологічних, морально-духовних та ін. Наприклад, однією з них є катастрофічне зменшення населення України. Якщо в рік проголошення незалежності в Україні нараховувалося п'ятдесят два мільйони громадян, то у 2021 році це число зменшилося на десять мільйонів [4], а нині (2025 рік) чисельність населення становить лише понад тридцять мільйонів. Звісна річ, що це вкрай негативно впливає на народжуваність дітей.

Однією з головних причин, на наш погляд, є брак справжньої любові, небажання народжувати бодай двох дітей, особливо це стосується сімей, у яких немає добрих, щирих стосунків, довіри, впевненості в тому, що сім'я буде збережена, отже, втрачається сенс мати більше дітей. «Мене часто непокоїло те, – писав В. Сухомлинський, – що в окремих родинах не було атмосфери дружби між батьками й дітьми, батьком і матір'ю, не було взаємної поваги без якої неможливе щас-

ливе життя дитини» [10, с. 20]. У сім'ї часто-густо не обійтися без непорозумінь, суперечок, конфліктів, але головне – треба навчитися безболісно, мудро їх розв'язувати. Безумовно, що це сприяє вихованню дітей у сімейному колі. Адже народити дітей – це одна справа, а виховати їх належним чином – зовсім інша. Батьки зобов'язані відкрити своїм дітям шляхи для любові, доброчесності, справедливості, совісті, відповідальності, передати їм власний набутий духовний досвід. Натомість у наш час, коли суспільство охопила лихоманка наживи, корупції, моральної деградації, виховувати дитину, справжнього громадянина-патріота стало надзвичайно складно, іноді – просто неможливо. За визначенням видатного німецького філософа І. Канта, у цьому процесі мають бути гармонійно задіяні гетерономний, автономний та аномний підходи, але основним із них має бути – автономний, оскільки особистість має піднятися на рівень самовиховання. Людину має виховувати не лише сім'я, школа, церква, а й вона сама себе, інакше їй неможливо стати вищою цінністю серед усіх інших цінностей світу, не піднятися на щабель морально-духовного розвитку. Самовиховання має відбуватися в атмосфері праці як вдома, так і в школі. Неробство перетворює в пустий звук найцінніші повчання стосовно того, як працею виховувати самого себе. Зростаючи фізично й духовно, дитина має відчувати радість від самовираження в праці, у розумовій і трудовій творчості.

Наукові дослідження, реальна практика засвідчують, що нині значно помітнішим стала відчуженість не лише між батьками, а й між батьками і дітьми. Авторитарний стиль виховання зазвичай призводить до того, що значна кількість дітей не витримує тиску, знущань батьків і залишає домівку. Наприклад, лише у м. Львів на обліку поліції перебуває понад 300 безпритульних дітей. Ця кількість є далеко неповною, оскільки з різних причин не всі такі соціально ущербні діти зареєстровані місцевими органами влади. Загалом цих дітей в Україні вже тисячі. Таку ситуацію, на нашу думку, можна пояснити загальним зниженням рівня людської духовності, культури, нехтуванням моральними традиціями, які з давніх-давен активно виконували свою виховну роль. Раніше на цей бік проблеми звертали увагу С. Русова, Г. Ващенко, В. Скуратівський, І. Зязюн, І. Бех, О. Субтельний та ін. вчені. Власну авторську рефлексію з приводу факту безпритульних дітей України ми викладаємо в такій сумній поетичній формі:

Діти, діти, як відлітні птахи,
До тепла у вирій юрбами спішать.

Діти, діти, діти України
На шляхах хрестових неживі лежать.
Оченята згасли, рученьки розп'яті,
Мов обняти міцно матінку хочать,
Скутими вустами молять Бога: «Мамо!
Чом же Ви забули нас поцілувать?!»

Хоч би раз, востаннє, нам би було легше,
Там за небесами, в зоряній імлі,
Як же воно сталось, що нема притулку
Хлопчикам, дівчаткам на оцій землі?

Може, нас невчасно принесли лелеки,
Що чужі ми стали в рідній стороні,
Ви за все пробачте, але поховайте
В цукерково-сонячній, райдужній труні.

І хоч на Великдень принесіть яєчко,
Нам же так навбитки схочеться пограть...
Рано, ой як рано, так прийшлося, мамо,
Доста не побавившись гинуть, помирать.

А на Миколая принесіть конячок,
Ми на них поїздим по снігу й льоду,
Різочку сховайте, бо ми чемні будем,
І зовсім забудемо про свою біду.

Діти, діти, як відлітні птахи,
До тепла у вирій юрбами спішать.
Діти, діти, діти України,
На шляхах хрестових неживі лежать...
[2, с. 25–27].

Духовна криза особливо позначилася на батьках. Як відомо, «батьківство» є однією з головних чоловічих ідентичностей. Що означає батьківство для чоловіка, як воно впливає на його суб'єктивне буття на різних стадіях життя та його дитини, однією лише статистикою пояснити неможливо. Надто багато тут задіяно індивідуальних і соціалізаційних чинників. Вплив батька на дитину є багатограним, всеохоплюючим і водночас не завжди позитивним. Мабуть саме тому В. Сухомлинський у статті «Батьківська педагогіка» з притаманною йому емоційністю писав: «Давно, вже понад тридцять років, щодня зустрічаюсь я з батьками. І в індивідуальних розмовах, і на занятті батьківської школи найболючішим, найпекучішим питанням, яке ставлять батьки, є питання: «Як виховувати? Як знайти гармонію батьківської любові і вимогливості? Як дати дітям щастя?» [11, с. 410].

Видатний педагог далі наголошував, що творчий, гармонійний розвиток дитини передбачає любов і щастя. Лише тоді дитина здатна розгор-

нути свої ніжні і духовно-душевні сили, коли її власне інстинктивне життя не буде викликати в неї амбівалентності (роздвоєності), сорому й огиди за своїх батьків; тільки тоді вона здатна буде прихилитися до кращих традицій своєї сім'ї і свого роду, з тим щоби прийняти їх і продовжити їх своїм життям. Ось чому сім'я, що перебуває у любові і щасті, є живою школою, живильним осередком творчої душевно-духовної рівноваги та здорового органічного консерватизму.

Отже, йдеться про те, наскільки важливо в процесі сімейного виховання враховувати особистісний смисл відносин між батьками і дитиною. Нерегулярність, бідність контактів з дітьми, педагогічна некомпетентність, незацікавленість і нездатність здійснювати виховні функції призводять до небезпечних наслідків: дитина «замикається в собі», виявляє незрозумілу й некеровану агресивність, стає чужою в рідній сім'ї. Створюється ситуація, коли фізично батьки є, а духовно їх немає. Звідси – транскультурний архетип відсутнього батька. Із цього приводу американська дослідниця Маргарет Мід іронічно зауважила: «Батьки – це біологічна необхідність, але соціальна випадковість». Утім сьогодні вчені виокремлюють три головні параметри батьківської взаємодії з дитиною:

- 1) залучення батька в безпосередній догляд, спілкування або гри з дитиною;
- 2) доступність батька до дитини;
- 3) відповідальність за виховання і прийняття відповідних рішень.

Соціологічні дані засвідчують доволі низький рівень батьківського залучення до безпосереднього догляду, спілкування, доступності. Українські батьки проводять з дітьми в середньому до 1,5 години часу в робочі дні і 2,5 години у вихідні дні. У відносинах «батько – дитина» важливо утверджувати не авторитарний, а авторитетний, демократичний, гуманний стиль виховання.

Хочемо звернути увагу і на такий аспект проблеми: найбільш відповідальне, складне і благородне мистецтво виховання дітей значною мірою недооцінюється, до нього ставляться так, ніби воно доступно кожному, ніби воно діється «саме собою». Це велика омана. На цей бік проблеми звертав увагу геніальний педагог К. Ушинський, який писав: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою, а декому навіть справою легкою – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана, теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для цього потрібні природжена здібність і вміння, тобто

навичка; але мало хто прийшов до переконання, що, крім терпіння, вродженої здібності і навички, потрібні ще й спеціальні знання...» [14, с. 192].

Неодноразово ми стикаємося з такою невиваженою позицією батьків: головне – нагодувати, одягнути дитину, привезти до школи, а далі – це вже справа вчителів. Натомість дитині хочеться не лише «хліба єдиного», дитині хочеться, щоб її батьки були людьми люблячими, відповідальними особистостями, які дбають про її морально-духовний розвиток, про її душу і серце. На цьому наголошувавлюбомудр Григорій Сковорода. Він писав: «Головна мета життя людського, голова діл людських є дух людини, думки, серце». Тому самотусунення батьків від виховання власних дітей сьогодні стає неприпустимою «нормою», що нерідко призводить до трагічних наслідків. Одним із них є так зване явище булінгу, яке засвідчує моральну розпусту, соціальну розбещеність, духовну деградацію дитини.

Успішно створювати, зміцнювати і зберігати сім'ю – це справжня творчість духа для створення кращого й більш вільного майбутнього покоління. Тому імператив справжньої любові можна сформулювати в такий спосіб: «в любові і завдяки любові я створюю нове, краще людське життя». Іншими словами можна сказати так: «я хочу створити своє власне духовне вогнище і в цьому знайти своє щастя». Лише з любові батьків народжується й квітнуть любов і щастя дітей. На любові ґрунтується школа душевної рівноваги, морального здоров'я. В іншому випадку сім'я стає розсадником болі, лицемірства, психопатичних розладів, вона стає подібною тим хворим рослинам, яким жодний хороший садівник не знаходить місця у своєму саду.

Виховання дитини в родині має нескінченні потужні засоби, форми, методи і сучасні технології [5; 7; 15]. Сьогодні варто вміло їх використовувати, поєднуючи традиційне й новітнє, сучасне, адже в розвитку сім'ї немає зупинки: змінюється світ, соціум, змінюються сім'ї, батьки і діти. Попри все, батьки мають подбати не лише про розумове виховання дитини, а виховання духовно-моральне, естетичне.

Два останні мають особливе значення, оскільки в них відбувається орієнтація та утвердження почуття чутливості і чуйності, правдивості й чесності, усвідомлення й адекватного сприймання прекрасного і піднесеного, трагічного і комічного. Безумовно, що в процесі морального виховання головним має бути громадянсько-патріотичний зміст. Саме тут мають формуватися в дитини громадянські погляди, переконання, усвідомлення єдності слова і діла. Вважаємо, що в дитини ще

з ранніх років має формуватися нескорений дух нації, свободи й незалежності.

Надзвичайно важливо, щоб на процес виховання позитивно впливали як сімейне (найближче) оточення, так і культурно-освітнє, соціальне оточення (віддалене). При цьому варто не забувати, що сприймання навколишнього оточення є справою глибоко суб'єктивною, що потребує належного знання психіки дитини, її запитів і потреб. Духовно-моральна, естетична сфера мають збуджувати в дитини почуття радощів, оптимізму, піднесеності. Водночас ми дотримуємося тієї думки, що споглядальність, сприймання доброго, прекрасного ще не вирішує проблему виховання дитини. Куди більш дієвим є включення дитини у процес творчої праці, ось чому мудрі батьки змалечку привчають дітей до праці, до творення краси, добра.

Виходячи з вищевикладеного, назвемо деякі принципи сімейного виховання:

- зростання і розвиток дітей мають відбуватися в атмосфері любові, доброзичливості та розуміння (останнє як центральне положення філософської і педагогічної герменевтики);
- сприймання дитини має бути таким, якою вона є, а не такою, якою нам би її хотілося бачити. Акцент повинен ставитися на можливості розвитку кращих рис особистості дитини;
- потрібно враховувати вікові особливості розвитку дитини, а також особливості її статі, індивідуальні риси;
- узгодження суперечності: якомога більше поваги до дитини й постійної високої вимоги;
- виховання власним батьківським позитивним прикладом;
- виховання різноманітними іграми (особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку);
- серцевиною виховання дитини мають бути гуманізм і оптимізм;
- професійно виважене застосування інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

Варто звернути увагу і на такий аспект проблеми: сьогодні ми стикаємося з далеко неоднозначним розумінням ролі та місця релігійного виховання. Тут є як прихильники, так і ті, хто заперечує необхідність вивчення дітьми Біблії, християнських заповітів, цінностей. Наша позиція щодо цього вкрай важливого питання є однозначною: врешті-решт ми маємо відійти від відомого постулату – «людина – це продукт розвитку мавпи», й утверджувати в дитині переконання, що вона – творіння Боже!

Розуміння людини в контексті християнської релігії, в контексті завдань сучасної української педагогіки заперечує і біхевіористський під-

хід, в основу якого покладається система «стимул – реакція». У психолого-педагогічному сенсі це означає «дресуру». Інакше кажучи, впливайте на дитину, безпосередньо чи відповідно використовуючи середовище, і ви матимете те, що хочете. Так дитина потрапляє під закон стандартизації і перетворюється на «гвинтик» соціальної будови. Очевидно, що в контексті подібних поглядів людина відчуває себе «випадковою» і «загубленою» у космічному бутті, а тому соціальний статус її не може бути визначеним. У християнському розумінні людина саморефлексує, а тому правила своєї поведінки сприймає розумом і душею – через почуття віри, надії і любові, формує в собі готовність відстоювати, утверджувати добро – в собі і в навколишньому світі. Отже, прихильники таких поглядів виходять з того, що духовне начало в поведінці людини є визначальним [3, с. 174–175]. Така концептуальна ідея, на нашу думку, створює передумови для гармонізації відносин між батьками і їхніми дітьми, між дітьми і вчителями та ін.

Отже, найважливіше у вихованні – духовно пробудити в дитини джерело сили і втіхи в її власній душі. Треба робити так, щоб в душу дитини проникало якомога більше промінчиків любові, радощів і Божої благодаті. Утім не варто розбещувати дитину, топити її у фізичних ласках, потрібно турбуватися про те, що їй приносить радість, щирість, натхнення, самовладання, усвідомлення сенсу буття. Справді вихована, культурна особистість поважає себе й інших, передусім своїх батьків, вона стверджує свою духовну гідність моральними вчинками, діяльністю.

Особливістю здорової і щасливої сім'ї є спокійна та достойна дисципліна. Там, де дисципліна тримається на погрозах, приниженні, образах, страху, там на кожному кроці відчувається ворожа напруга, там, кажучи словами З. Фрейда, приходять «самозахист», «заміщення», яке зазвичай перетворюється на обман, нещирість, лицемірство, отже, нищиться душевно-духовна єдність сім'ї. Діти, принижені погрозами, покараннями, часто густо не помічаючи того, привчаються до внутрішньої всюдозволеності. Коли така атмосфера царює в сім'ї, то вона, безумовно, поширюється й на інших людей. І не дивно, що сімейний терор стає джерелом деморалізації суспільних відносин.

Справжня дисципліна є за своєю суттю не чим іншим, як внутрішнє самовладання, притаманне самій дисциплінованій особистості. Вона є виявом внутрішньої свободи, її внутрішнього буття, свідомого, природного самоуправління. Труднощі виховання і полягають у тому, щоби зміцнити в дитині волю, здатної до автономного самовла-

дання (І. Кант). Здатність цю варто розуміти не лише в тому сенсі, щоби душа вміла утримуватися від негідних вчинків, а й у тому сенсі, щоб їй це було робити легко, без напруги, без зовнішнього примусу. Дисципліна не має шкодити свободі дитини і нещирості в сімейних відносинах, вона має бути мистецтвом, яке допомагає їй бути вільною людиною, позбавленою рабської психології. Дисципліна в моральному розумінні – це совісний акт, внутрішній обов'язок людини.

На підставі викладеного можна визначити основні чинники збереження і розвитку сучасної української сім'ї.

1. Створення відповідної нормативно-правової бази, яка б адекватно відповідала сучасному стану розвитку соціуму, а в ньому – реальним потребам буття сім'ї.

2. Обґрунтування концепції інтеграції зусиль сім'ї, школи, церкви, громадських організацій, соціальних партнерів у справі захисту дітей та умов їх самореалізації.

3. Формування загальнодержавної системи матеріального і духовно-морального забезпечення життя сім'ї та її розвитку. Створення експертизи і прогнозування розвитку сучасного сімейного виховання.

4. Створення автоматизованого банку інформації про стан розвитку сім'ї і виховання дітей.

5. Посилення відповідальності батьків за виховання дітей, їх поведінку в соціумі.

6. Створення на всеукраїнському рівні «Школи становлення відповідального громадянина» і забезпечення її діяльності на засадах патріотизму та гуманізму.

7. Створення умов для демократизації і гуманізації сімейного та культурно-освітнього середовища.

8. Здійснення наукових досліджень в аспекті неблагополучних сімей, їх моніторингу та реальної підтримки.

9. Вивчення культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій на уроках української мови, літератури та позаурочній діяльності.

10. Створення центрів теорії і методики розвитку дитини.

11. Використання «батьківських уроків» з метою удосконалення педагогічної культури батьків.

12. Посилення соціальної роботи в аспекті соціалізації особистості учнів.

13. Поширення кращого сімейного досвіду батьків на основі музейної педагогіки.

14. Створення клубів євроінтеграції, спрямованих на вивчення європейської культури та євро-

пейських цінностей в аспекті родинного виховання.

15. Спрямування зусиль школи, сім'ї, церкви, культурно-освітніх організацій щодо відновлення й утвердження українських родинних традицій.

Висновки:

1. Наукові дослідження, спрямовані на виявлення реального стану, розвитку і збереження сім'ї в Україні, як одного із найважливіших соціальних інститутів, актуалізується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників.

2. Сучасна українська сім'я переживає значну економічну, політичну й духовну кризу, очевидну втрату родинних зв'язків і цінностей. Особливо вразливим виявився інститут «батьківства», який потребує кардинальної підтримки, духовного наповнення.

3. Чинники збереження й розвитку української сім'ї – у єдності онтологічних, гносеологічних та аксіологічних контекстів буття.

Подальші наукові дослідження, пов'язані з розвитком і збереженням сім'ї, можуть проводитися в такій площині: а) основні суперечності в розвитку психіки дитини; б) соціально-педагогічна допомога дітям із неблагополучних сімей; в) як виховувати почуття морально-правової відповідальності в майбутніх батьків і матерів; г) роль педагогічної культури батьків в гендерному вихованні дітей; д) християнські традиції як засіб виховання батьків і дітей; е) духовні цінності сімейного виховання та ін.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. У 2 т. Том 1. Чернівці : Букрек, 2015. 840 с.

2. Васянович Г. П. Мозаїка життя. Київ : Школяр, 1999. 131 с.

3. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.

4. Державна служба статистики України / Демографічний щорічник України за 2020 р. // За ред. М. Тімоніної. Відп. за випуск Олена Вишневська. Київ, 2021.

5. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / Авт. кол. за заг. ред. Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко. КНТ, 2008. 592 с.

6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-пед. посіб. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

7. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання : навчальний посібник. Київ : Знання, 2006. 324 с.

8. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посібник. Київ : ІСДО. 1996. 288 с.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Вибрані твори. У 5 т. Т. 2. Київ : Рад. школа, 1976. С. 149–654.
10. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Вибрані твори. У 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1977. С. 7–279.
11. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. С. 410–414.
12. Сухомлинський В. О. Слово до батьків / Вибрані твори. У 5 т. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. С. 499–504.
13. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / Вибрані твори. У 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1976. С. 283–580.
14. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. Т. 1. Київ : Рад. школа, 1983. 192 с.
15. Щербак К. Й., Григоренко Г. І. У сім'ї росте дитина. Київ : Неопалима купина. 240 с.

References:

1. Bekh, I. D. (2015). Vybrani naukovi pratsi. Vychovannia osobystosti [Selected scientific works. Personality education]. V 2 t. Tom 1. Chernivtsi: Bukrek. 840 s.
2. Vasianovych, H. P. (1999). Mozaika zhyttia [Mosaic of life]. Kyiv: Shkoliar. 131 p.
3. Vyshnevskiy, O. I. (2003). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Posibnyk dlia studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy. A manual for students of higher educational institutions]. Drohobych: Kolo. 528 p.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021). Demohrafichni shchorichnyk Ukrainy za 2020 r. [State Statistics Service of Ukraine. Demographic Yearbook of Ukraine for 2020]. Za red. M. Timoninoi. Vidp. za vypusk Olena Vyshnevskaya. Kyiv.
5. Entsyklopediia batkivstva: posibnyk z simeinoho vykhovannia (2008) [Encyclopedia of parenting: a guide to family education] / Avt. kol. za zah. red. Ye. I. Kovalenko, S. V. Kyrylenko. KNT. 592 p.
6. Ziaziun, I. A. (2000). Pedahohika dobra: idealy i realii: Nauk.-ped. posib. [Pedagogy of the Good: Ideals and Realities: Scientific and pedagogical manual]. Kyiv: MAUP. 312 p.
7. Kuzminskyi, A. I., & Omelianenko, V. L. (2006). Pedahohika rodynnoho vykhovannia: Navchalnyi posibnyk [Pedagogy of family education: Study guide]. Kyiv: Znannia. 324 p.
8. Stelmakhovych, M. H. (1996). Ukrainska rodynna pedahohika: Navch. posibnyk [Ukrainian family pedagogy: Study guide]. Kyiv: ISDO. 288 p.
9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Vybrani tvory [How to educate a real person. Selected works]. U 5 t. T. 2. Kyiv: Rad. shkola. P. 149–654.
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Sertse vid-daiu ditiam. Vybrani tvory [I give my heart to children. Selected works]. U 5 t. T. 3. Kyiv: Rad. shkola. P. 7–279.
11. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Batkivska pedahohika. Vybrani tvory [Parental pedagogy. Selected works]. U 5 t. T. 5. Kyiv: Rad. shkola. P. 410–414.
12. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Slovo do batkiv. Vybrani tvory [A word to parents. Selected works]. U 5 t. T. 5. Kyiv: Rad. shkola. P. 499–504.
13. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Narodzhennia hromadianyna. Vybrani tvory [The Birth of a Citizen]. U 5 t. T. 3. Kyiv: Rad. shkola. P. 283–580.
14. Ushynskyi, K. D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]. U 2 t. T. 1. Kyiv: Rad. shkola. 192 p.
15. Shcherbakova, K. Y., & Hryhorenko, H. I. U sim'i roste dytna [A child is growing up in the family]. Kyiv: Neopalyma kupyna. 240 p.

Г. П. Васянович, М. Я. Нагірняк, Р. Г. Великий

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 30.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-6>

О. Р. Гребенюк

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9806-2093> – Гребенюк О. Р.

olehhrebenuk.kh@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ У ВИКОРИСТАННІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ

У статті розглядається постконфліктна ситуація та основні складові політики інтеграції молоді в країнах Західних Балкан, зокрема в Сербії, Боснії і Герцеговині та Косово, а також у деяких західноєвропейських державах, як-от Німеччина, Північна Ірландія та Бельгія. Особливу увагу приділено аналізу ключових чинників, що визначають успішність політики реінтеграції молоді в умовах постконфліктного суспільного розвитку. Дослідження враховує індивідуальні особливості кожної країни, що безпосередньо впливають на формування, адаптацію та реалізацію реінтеграційних заходів. Автор аналізує як спільні риси цих процесів, так і відмінності, що зумовлені історичними, політичними та соціокультурними факторами.

Наукова новизна статті полягає у виявленні недостатньо досліджених аспектів українського контексту загалом та впливу російсько-української війни на майбутні інтеграційні процеси молоді після деокупації тимчасово окупованих територій (надалі – ТОТ). Зважаючи на специфіку української ситуації, дослідження спрямоване на визначення можливих викликів і перешкод у реалізації реінтеграційної політики та формулювання підходів до їх подолання.

Методологія дослідження поєднує аналіз міжнародного досвіду, соціально-політичних особливостей та інституційних умов інтеграційних процесів. Використані методи дали змогу виокремити характерні риси успішних реінтеграційних моделей, адаптованих до потреб суспільств, що пережили конфлікти, а також виявити значні відмінності українського історичного, правового та соціального контексту, які можуть впливати на ефективність інтеграційних політик.

Результати дослідження демонструють наявність низки факторів українського середовища, що мають безпосередній вплив на реінтеграцію молоді з тимчасово окупованих територій. Ці фактори охоплюють адміністративно-правовий, соціально-психологічний, культурний і поведінковий аспекти. Висновки містять узагальнений виклад результатів дослідження, сформованих у вигляді виявлених під час роботи особливостей українського контексту майбутньої реінтеграції молоді ТОТ. Таким чином підкреслюється необхідність застосування ретельного підходу до аналізу повоєнного середовища.

Ключові слова: реінтеграційна політика, інтеграція молоді, міжнародний досвід, український контекст, аспекти реінтеграції

FEATURES OF THE UKRAINIAN CONTEXT IN USING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN POST-CONFLICT INTEGRATION OF YOUTH

The article describes the post-conflict situation and the main components of youth integration policy in the Western Balkan countries, particularly in Serbia, Bosnia and Herzegovina and Kosovo, as well as in some Western European countries, such as Germany, Northern Ireland and Belgium. Particular attention is paid to the analysis of key factors that determine success of youth reintegration policy in the context of post-conflict social development. The study takes into account the individual characteristics of each country, which directly affect the formation, adaptation and implementation of reintegration measures. The author analyzes both the common features of these processes and the differences caused by historical, political and socio-cultural factors.

The scientific novelty of the article lies in identifying insufficiently researched aspects of the Ukrainian context in general and the impact of the Russian-Ukrainian war on future integration processes of youth after the deoccupation of the temporarily occupied territories (hereinafter referred to as TOT). Given the specifics of the Ukrainian situation, the study is aimed at identifying possible challenges and obstacles in the implementation of reintegration policy and formulating approaches to overcoming them.

The research methodology combines the analysis of international experience, socio-political features and institutional conditions of integration processes. The methods used made it possible to identify the characteristic features of successful reintegration models adapted to the needs of post-conflict societies, as well as to identify significant differences in the Ukrainian historical, legal and social context that may affect the effectiveness of integration policies.

The results of the study demonstrate the presence of a number of factors in the Ukrainian environment that have a direct impact on the reintegration of youth from temporarily occupied territories. These factors cover administrative-legal, socio-psychological, cultural and behavioral aspects. The conclusions contain a generalized presentation of the research results, formed in the form of the features of the Ukrainian context of the future reintegration of youth on TOT identified during the work. Thus, the need for a thorough approach to the analysis of the post-war environment is emphasized.

Key words: reintegration policy, youth integration, international experience, Ukrainian context, aspects of reintegration.

Вступ. Актуальність дослідження. Через російсько-українську війну, що триває вже майже 11 років, частина українських громадян опинилася за лінією фронту й перебувають на тимчасово окупованих територіях. Одним із завдань державної політики впродовж усього цього часу є звільнення цих територій і встановлення там української влади. Через розірвання економічних, культурних, соціальних, політичних та інформаційних зв'язків між окупованими в різний час територіями та рештою України ці території потребують не тільки звільнення, а й реінтеграції у всіх зазначених сферах. Тож має бути розроблено окремі політики, зокрема в напрямі реінтеграції населення. Однією з найскладніших частин реінтеграції населення є інтеграція молоді, оскільки ця категорія наших громадян зазнає найбільшого впливу ворожої пропаганди, враховуючи, що велику частину свідомого життя, а на деяких територіях і все свідоме життя молодь перебуває суто в російському інформаційному просторі.

Проблема, з якою зіткнулась Україна, не є унікальною за своєю природою: у сучасному світі

існує чимало прецедентів, коли державам було потрібно займатись інтеграцією молоді після конфліктів різного масштабу та тривалості. Тож під час формування політики реінтеграції TOT буде можливість використати закордонний досвід для розв'язання описаної проблеми.

Однак через велику кількість відмінностей між країнами в контексті історичних подій, які передували необхідності створення реінтеграційних політик, а також різних демографічних, економічних, соціальних та інших чинників, не існує універсальної моделі для подолання роз'єднаності в постконфліктному суспільстві. Так само і для України, зважаючи на історичний досвід, етнічний склад, автентичний соціокультурний простір, географічні характеристики тощо, неможливим є точне або часткове копіювання вже наявних світових практик для вирішення питання майбутньої інтеграції молоді нині окупованих територій.

Таким чином, постає потреба не тільки у виокремленні та подальшому впровадженні успішних закордонних підходів до постконфліктної інтеграції молоді, а й у визначенні особливостей

українського контексту, які мають вагомий вплив на успіх інтеграційної політики.

Метою дослідження є виявлення виключних особливостей, які можуть мати значний вплив під час використання закордонного досвіду інтеграції молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науково-дослідницькому середовищі існує вкрай мало публікацій, які дають змогу ознайомитись із досвідом інтеграції молоді в різних країнах, а тим більше надають оцінку релевантності використання такого досвіду в Україні. Найбільш ґрунтовним матеріалом є дослідження ЦГП «Альменда» «(Не)вивчені уроки: досвід країн щодо реінтеграції дітей та молоді», яке містить інформацію про інтеграційні практики країн західних Балкан, післявоєнної та об'єднаної Німеччини, Північної Ірландії та Бельгії [1].

Методологія дослідження передбачає застосування методів аналізу та синтезу. Під час дослідження проаналізовано тематичні матеріали з відкритих джерел, виокремлено основні аспекти інтеграції молоді та сформовано особливості українського контексту, що впливають на формування політики інтеграції молоді у зазначених аспектах.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи досвід Бельгії, Боснії і Герцеговини, Хорватії, Косово, Північної Ірландії та Німеччини, можна виокремити велику кількість практик різної ефективності щодо залучення молоді до суспільних процесів. Кожна із цих практик стосується певного аспекту реінтеграційної політики, зокрема в соціальному, адміністративно-правовому, культурному, демографічному та інших вимірах. У цій роботі досліджуються ті аспекти, що, зважаючи на частоту згадок у досвіді перелічених країн, є найбільш важливими для успіху політики реінтеграції молоді. Після аналізу міжнародного досвіду можна виділити такі ключові аспекти: мовний бар'єр, постконфліктна демографія, управління постконфліктними територіями та меморіалізація. Для кожного аспекту в цій роботі визначається релевантний український контекст, який впливає на створення реінтеграційної політики.

Аспект: мовний бар'єр. Приклад Бельгії є найбільш наочним, щоб продемонструвати важливість усунення мовних бар'єрів для інтеграції роз'єданого суспільства: у цій західноєвропейській країні існує дві великі мовні громади – нідерландськомовна Фландрія на півночі та франкомовна Валлонія на півдні, а також невелика німецькомовна громада на сході. Політика що півночі, що півдня полягає в обстоюванні використання суто своєї мови на своїй території, це сто-

сується як публічної сфери і правовідносин, так і освіти, де для вивчення іншої державної мови не створюється достатньо можливостей і заохочень. Як наслідок, спільноти валлонців і фламандців не є інтегрованими ні в побутовому, ні в культурному, ні в політичному плані [1].

Суто з функціонального погляду на реінтеграцію ТОТ України постає очевидна проблема незнання тамтешньою молоддю української мови через її виключення з освітніх програм окупаційною адміністрацією та відрізаність молоді від україномовного середовища. Особливо це стосується молоді, ідентичність якої тривалий час формувалася в окупації, і з кожним роком війни частка такої молоді збільшується, у тому числі на новоокупованих територіях.

Релевантний контекст України. Незважаючи на те, що в Україні також є дві домінуючі в побутовому використанні мови: українська та російська, велику різницю становить автохтонність першої та насильне нав'язування другої. З розвитком національної свідомості в українському політичному та громадському середовищі склався чіткий консенсус щодо функціонування української мови як єдиної державної. Цей консенсус закріплений на законодавчому рівні та стабільно підтримується громадянським суспільством. Тож можна припустити, що спроби використовувати російську в офіційних програмах для інтеграції молоді деокупованих територій зустрінуть значний спротив серед частини політичних сил, громадянського суспільства та населення. Друга важлива відмінність від бельгійського прикладу, що, навпаки, може поліпшити процес реінтеграції, полягає в тому, що суспільство в регіонах, які межують із ТОТ, є переважно лояльним до російської мови в побутовому відношенні. Зважаючи на вищезазначені обставини, реінтеграційна політика має одночасно враховувати як функціональну сторону питання, так і політичну.

Аспект: управління об'єднаними територіями. За Дейтнонською угодою післявоєнну Боснію і Герцеговину було розділено за федеративним принципом на два великі суб'єкти: населену сербами Республіку Сербську та населену босняками та хорватами Федерацію Боснії та Герцеговини, а також автономний округ Брчко на півночі зі змішаним населенням [1]. За таких обставин політичні сили використовують етнічне розділення як інструмент політичної боротьби й не докладають належних зусиль для того, щоб підтримувати політику інтеграції, зокрема, у цій країні зазнають невдачі проекти змішаних шкіл, адже батьки через наявність протиріч з іншими спільнотами забирають звідти своїх дітей [2, с. 75]. На регіо-

нальному рівні розділення населення присутнє і в Хорватії та Косово, і стосовно молоді воно значним чином виражається так само в освітній сфері, де окремим муніципалітетам дозволено формувати власні освітні програми і впроваджувати їх паралельно, як у регіонах Подунав'я та Західного Срему в Хорватії або повністю замість загальнодержавної програми, як у сербських громадах Косова [3, с. 13]. Отже, засноване на етнічній приналежності територій формування постконфліктного адміністративного устрою із подальшою політикою є неефективним та перешкоджає інтеграції молоді.

Релевантний контекст України. На відміну від БіГ, Хорватії чи Косово, Україна є монолітною в громадянському сенсі державою. Доказом цього є відсутність конфліктів одразу після проголошення незалежності в 1991 році, які б базувались на невдоволенні новим статус-кво окремих національних меншин, на відміну від того, що відбулося в західних Балканах, у Молдові або на Кавказі, де внутрішня напруга стримувалась суто через зусилля тоталітарних режимів. Крім, власне, українців, Україну також населяють кримські татари, угорці, румуни та навіть етнічні росіяни, і жодна із цих меншин не вчиняла самотійних спроб порушити державний суверенітет насильницьким шляхом, побоюючись або зазнаючи реальних утисків з боку титульної нації. Це означає, що українська держава вже має належний історичний досвід мирного співіснування громадян будь-якої етнічної самоідентичності.

Аспект: постконфліктна демографія. Після закінчення конфлікту створюється дисбаланс між територіями, де тривали бойові дії, і територіями, де конфлікт мав украй малий негативний вплив. Території, де проходили основні події конфлікту, зазвичай мають сильно пошкоджену інфраструктуру, погану безпекову й екологічну ситуацію, що в купі створює підстави для полишення цих територій їх мешканцями. Також важливою тут є соціополітична ситуація, що утворюється після завершення війни: постконфліктна соціальна напруга й розчарування молоді в політичних зусиллях, що так і не призвели до вирішення розбіжностей в суспільстві, незалучення до політичних процесів та інші чинники [4, с. 32], що, як ми можемо припустити, також може сприяти міграційним настроям. Місцями для еміграції є треті країни, де можна отримати значно кращий рівень життя, або більш придатні для життя території тієї країни, у яку їм буде простіше інтегруватись. Для дослідження нас найбільше цікавить другий варіант.

Релевантний контекст України. Чи будуть окуповані території повернені мирним шляхом або за

допомогою стрімкого наступу Української армії, чи їх буде звільнено у важких та тривалих боях із завданням значної шкоди цивільній інфраструктурі, цей регіон буде найбільш депресивним порівняно з рештою території України. На це впливають не тільки бойові дії, а й наслідки окупаційної політики у вигляді закриття та розкрадання великих підприємств, доведення до занепаду комунальної та транспортної інфраструктури, отруєння навколишнього середовища й інших змін негативного характеру. Крім того, російська пропаганда роками насаджувала жителям ТОТ страх репресій, які нібито вчинятиме українська влада, як тільки отримає контроль над окупованими територіями. За таких умов частина населення буде схильна до того, щоб покинути деокуповані території і переміститися в інше місце з кращим рівнем життя. Через нав'язану впродовж більш як десятиліттям російсько-української війни мовну та культурну близькість із РФ, інтегрованість в адміністративно-правову площину, а також антиукраїнську пропаганду для України існує висока ймовірність понести великі демографічні втрати у вигляді людей, які вирішать переміститися на територію Росії. Як вже зазначалося, найменшу близькість з Україною на ТОТ відчуватиме молодь, а саме ця категорія населення є найціннішою для насамперед економічного відновлення країни після завершення війни.

Аспект: меморіалізація. Розглянуті приклади постконфліктних країн у контексті реінтеграції акцентують свою увагу на потребі у визнанні провини за конфлікт обома сторонами або, як у випадку Німеччини, визнання своєї повної провини. У країнах Західних Балкан мали місце чисельні воєнні злочини, а саме етнічні чистки та знищення цивільної інфраструктури з боку всіх конфліктуючих сторін. При цьому характерним є те, що обидві сторони претендують на роль єдиної «справжньої» жертви і кожна має свої міфи, які є основою для подальшої меморіалізації [3, с. 26]. Наявність таких обтяжувальних обставин з обох сторін створює привід для широкого переосмислення конфлікту обома сторонами задля успішної інтеграції. У Північній Ірландії та Бельгії у протиставленні також зійшлися дві рівноправні сторони з реально існуючими релігійними, політичними або мовними розбіжностями.

Релевантний контекст України. На відміну від інших досліджених конфліктів, провини за російсько-українську війну повністю лежить на боці РФ. Тож частина суспільства, що проживає на вільних українських територіях, не має проходити через загальнонаціональне каяття або ж якимось іншим чином рефлексувати вину перед іншою

стороною через її відсутність. Водночас колективна відповідальність за конфлікт не лежить і на жителях нині окупованих територій, що перебувають там на законних підставах, оскільки вони не є ініціаторами конфлікту. Всі наративи й акти агресії, що до нього призвели, були реалізовані прямо або опосередковано із залученням колабораціоністських сил Російською Федерацією, тобто ззовні стосовно обох частин майбутнього об'єднаного українського суспільства.

Висновки. Після проведення дослідження можна навести висновок про те, що іноземний досвід реалізації молодіжної інтеграційної політики в постконфліктних країнах є доволі різноманітним. Успіх формування політики реінтеграції молоді в досліджених країнах спирається на спроможність належним чином врахувати етнічний склад населення, релігійну приналежність, регіональну ідентичність та низку інших соціально-побутових, політико-правових і економічних факторів, унікальних для кожної країни. З'ясування цих факторів є ключовою складовою для аналізу середовища, у якому впроваджуватиметься реінтеграційна молодіжна політика.

Зважаючи на це, виокремлені чотири основні аспекти, які найбільше фігурують у досвіді досліджених країн та відповідають проблемам, наявним в Україні: мовний бар'єр, управління постконфліктними територіями, постконфліктна демографія та меморіалізація. У зазначених аспектах вдалося сформулювати такі автентичні особливості українського контексту:

- національний консенсус щодо єдиної державної мови – української та водночас побутова толерантність до російської мови в регіонах, що межують із ТОТ;

- успішний демократичний досвід мирного співіснування різних етнічних груп у межах суверенної унітарної держави;

- наявність штучно створеної культурної та побутової близькості з державою-агресором;

- відсутність реальної провини за розв'язання конфлікту, його перебіг і наслідки на жителях України з обох боків лінії фронту.

Таким чином, український контекст дійсно є особливим і потребує індивідуального підходу до створення реінтеграційної політики. Для з'ясування більшої кількості важливих аспектів в інших напрямках реінтеграційної політики щодо

молоді варто продовжити дослідження постконфліктних країн. Також глибшого дослідження потребують інші складові, що формують унікальний контекст російсько-української війни та подальших повоєнних процесів.

Список літератури:

1. (Не)вивчені уроки: досвід країн щодо реінтеграції дітей і молоді. ЦГП Альменда. 2024. URL: <https://almenda.org/nevivcheni-uroki-dosvid-krain-shhodo-reintegracii-ditej-i-molodi/> (дата звернення: 12.01.2025).

2. Crownover J. Youth Work in South East Europe: Youth Transitions and Challenges in a Post Conflict Environment. 2009. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=3eff64c22d7944988c9bb6001bfe1020579a2514#page=70> (дата звернення: 13.01.2025).

3. Deva V. When Do we Cross the Bridge? The Role of Segregated Education in Post-Conflict Interethnic Relations in Kosovo. 2019. URL: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/70642/VesaDeva_Thesis.pdf?sequence=1 (дата звернення: 15.01.2025).

4. Smith E.C. The Role of Youth in Post Accord Transformation in Northern Ireland. 2014. URL: <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol21/iss1/2/> (дата звернення: 16.01.2025).

References:

1. (Ne)vyvcheni uroky: dosvid krain shhodo reintehratsii ditei i molodi [(Un)learned Lessons: Experience of Countries in the Reintegration of Children and Youth]. (2024). TsHP "Almenda". Retrieved from <https://almenda.org/nevivcheni-uroki-dosvid-krain-shhodo-reintegracii-ditej-i-molodi/> (accessed: 12.01.2025) [in Ukrainian].

2. Crownover, J. (2009). *Youth Work in South East Europe: Youth Transitions and Challenges in a Post Conflict Environment*. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=3eff64c22d7944988c9bb6001bfe1020579a2514#page=70> (accessed: 13.01.2025) [in English].

3. Deva, V. (2019). *When Do We Cross the Bridge? The Role of Segregated Education in Post-Conflict Interethnic Relations in Kosovo*. Retrieved from https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/70642/VesaDeva_Thesis.pdf?sequence=1 (accessed: 15.01.2025) [in English].

4. Smith, E. C. (2014). *The Role of Youth in Post Accord Transformation in Northern Ireland*. Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol21/iss1/2/> (accessed: 16.01.2025) [in English].

О. Р. Гребенюк

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 30.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-7>

А. Р. Єдгаров

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9382-0301> – Єдгаров А. Р.

arturriedgarov@ukr.net

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОЛОДОЇ СІМ'Ї У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Статтю присвячено аналізу комплексу заходів і програм, що реалізуються з метою соціального захисту молодих сімей у Великій Британії. Зазначено, що система соціального захисту Великої Британії побудована в межах англосаксонської моделі (моделі Беверіджа), яка заснована на принципах соціальної солідарності, універсальності та доступності, фінансується переважно з державного бюджету та зосереджена на забезпеченні прожиткового мінімуму особам, які потребують підтримки. Визначено пріоритетність дотримання британською державою права на захист сім'ї. З посиланням на статистичні дані окреслено актуальні зміни в сімейних моделях (збільшення чисельності неодружених пар різної або одної статі, неповних та змішаних сімей, тенденцію вступати у шлюб у більш зрілому віці) та нові виклики державної політики у зв'язку зі змінами на тлі сучасної кризи зростання вартості життя в країні. З'ясовано, що соціальний захист молодих сімей Великої Британії передбачає сукупність заходів, які забезпечують економічне та соціальне благополуччя. До них належать політика гарантованого доходу, створення гідних житлових умов, зниження податкового навантаження, фінансова допомога при народженні дітей, охорона здоров'я матері та дитини. Проаналізовано національну стратегію державної підтримки та заохочення народжуваності. Її реалізація здійснюється шляхом надання соціальних пільг та фінансової допомоги батькам. Основну увагу приділено найбільш важливим складовим соціальної політики щодо захисту молодих сімей: оплачувані відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, виплатам при народженні дитини, різним видам допомоги на дітей, податковим і житловим пільгам. Констатовано, що, попри посилення факторів соціального ризику в державі функціонує єдина комплексна система соціального захисту молодих сімей, регламентована державним законодавством, яка гарантує громадянам базовий рівень соціального забезпечення.

Ключові слова: молода сім'я, соціальний захист, система соціального захисту, соціальні пільги, сімейний дохід, фінансова допомога, соціальні права.

A. R. Yedgarov

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

SOCIAL PROTECTION FOR YOUNG FAMILIES IN GREAT BRITAIN

The article is devoted to the analysis of a set of measures and programs implemented for the purpose of social protection of young families in the United Kingdom. It is noted that the social protection system of the United Kingdom is built within the framework of the Anglo-Saxon model (the Beveridge model), which is based on the principles of social solidarity, universality and accessibility, is financed mainly from the state budget and is focused on providing a living wage to persons in need of support. The priority of the British state's observance of the right to family protection is determined. Referring to statistical data, the article outlines current changes in family models (an increase in the number of unmarried couples of different or same sex, single-parent and mixed families, the tendency to marry at a more mature age) and new challenges of state policy in connection with changes against the background of the current crisis of the increase in the cost of living in the country. It is found that the social protection of young families in the United Kingdom includes

a set of measures that ensure economic and social well-being. These include a guaranteed income policy, the creation of decent housing conditions, reducing the tax burden, financial assistance at the birth of children, and maternal and child health care. The national strategy of state support and encouragement of the birth rate is analyzed. Its implementation is carried out by providing social benefits and financial assistance to parents. The main attention is paid to the most important components of social policy for the protection of young families: paid leave in connection with pregnancy and childbirth, payments at the birth of a child, various types of child benefits, tax and housing benefits. It is stated that despite the strengthening of social risk factors, the state operates a single comprehensive system of social protection of young families, regulated by state legislation, which guarantees citizens a basic level of social security.

Key words: young family, social protection, social protection system, social benefits, family income, financial assistance, social rights.

Актуальність проблеми. Соціальний захист є невід’ємним, закріпленим міжнародним законодавством правом людини. Британська держава добробуту визнає важливість дотримання права на захист сім’ї та переваги, які приносять збереження сімейних відносин. Одним з основних викликів, з якими сьогодні стикається система соціального захисту Великої Британії, є суттєві зміни у сімейних моделях і відносинах, що відбулися протягом останніх десятиліть унаслідок глобальних економічних, соціальних і культурних перетворень. Нині існує велика різноманітність сімейних моделей і стосунків: подружні й неодружені пари різної або однієї статі, з дітьми або без них, неповні та змішані сім’ї. Традиційною британською сім’єю вважається нуклеарна сім’я, яка зазвичай складається з двох гетеросексуальних батьків та їхніх біологічних дітей. Однак нині модель традиційної сім’ї (чоловік, дружина та їхні діти) є лише одним із багатьох способів формування родини та більше не є визначеним соціальним стандартом. Розлучення, повторний шлюб, спільне проживання пар і народження дітей поза шлюбом стали більш поширеними. За даними британського Управління національної статистики, неповні сім’ї стають усе більш поширеними, майже кожна четверта дитина у Великій Британії живе в сім’ї з одним із батьків [3]. Кількість одностатевих сімей також зросла на 40 % з 2015 року після легалізації одностатевих шлюбів в Англії, Уельсі та Шотландії в 2014 році [12]. Ще одною кількісно зростаючою у Великій Британії структурою є змішані сім’ї, де один або обидва партнери мають дітей від попередніх шлюбів. У європейських країнах, включно з Великою Британією, чітко спостерігається зрушення в напрямі побудови систем соціального захисту, доступних для всіх типів сімей, розроблених з урахуванням їх різноманітності та прагнення зробити соціальні права доступними для всіх сімей. Молоді сім’ї у зв’язку із специфічними особливостями їх становлення та функціонування, а також зростаючими нині соціальними факторами ризику, що негативно позначаються на них, потребують

особливої підтримки з боку держави. Оскільки останнім часом у міжнародному співтоваристві продовжується пошук нових політичних стратегій і заходів із забезпечення соціальних гарантій, прав, пільг і свобод, необхідних для нормального функціонування сім’ї як основного соціального інституту в ситуації наявних ризиків, науковий інтерес становить дослідження британської системи соціального захисту, зокрема форм та шляхів підтримки молодих сімей як одної з моделей побудови гармонійного суспільства. З огляду на це метою нашої статті є аналіз британського досвіду реалізації соціального захисту молодих сімей як комплексу заходів, покликаних забезпечити їх економічне й соціальне благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального захисту сімей набули широко висвітлення в працях вітчизняних дослідників. Зокрема, питання визначення поняття й особливостей соціального захисту сім’ї, дитинства, материнства та батьківства широко окреслені в працях К. Бориченко, О. Бурлаки, О. Сімкіної; проблеми соціального захисту сімей із дітьми досліджували вітчизняні науковці І. Андрієнко, В. Андріїв, В. Буряк, Л. Кулачок, Б. Сташків та ін. Зарубіжний досвід соціального забезпечення сімей вивчали В. Антропов, О. Бурлака, М. Кашуба, Р. Корнюшина, С. Ничипоренко та ін. Окремі аспекти соціальної роботи із сім’ями у Великій Британії розкрито в дослідженнях З. Баторі-Тарці, Н. Дідик, Н. Дудик, І. Козубовської, О. Пічкара, Л. Романовської та ін. Аналіз наукових джерел засвідчив відсутність комплексного дослідження проблеми соціального захисту молодих сімей у Великій Британії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття соціального захисту як комплексу заходів (фінансово-економічних, політико-правових, організаційних), спрямованих на створення безпечного соціального середовища на рівні визначених державою соціальних стандартів, практичної реалізації відповідальності суспільства за добробут його членів уперше було окреслено в американському законі Social Security Act, прийнятому

в 1935 р. [5]. Термін міцно закріпився в міжнародному науковому дискурсі, зокрема доповнив науковий апарат західних учених, оскільки досить міцко передавав сутність державної підтримки певних категорій населення, заходів, покликаних формувати безпечне соціальне середовище для населення загалом та його окремих категорій. Реалізація соціального захисту населення здійснюється в межах певної моделі соціальної держави, яка є специфічною для кожної країни та формується під впливом синтезу й еволюції багатьох чинників: соціокультурних та історичних умов, суспільно-політичних процесів, економічних факторів та ін.

Соціальний захист населення у Великій Британії (Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії) реалізується в межах англосаксонської, або так званої моделі Беверіджа. Вона отримала назву за ім'ям англійського науковця, економіста Вільяма Беверіджа, чий ідеї зі створення загальної системи соціального захисту, викладені в доповіді про соціальну політику та представлені в британському парламенті в 1942 р., сформували основу вказаної моделі. Автором було розроблено пропозиції зі створення цілісної системи соціального страхування, що базувалося на принципах соціальної солідарності (регулярні колективні внески працездатних громадян для фінансування послуг охорони здоров'я та взаємодопомога всіх учасників системи соціального захисту), універсальності та доступності (стосується всього населення, яке потребує матеріальної підтримки, незалежно від соціально-економічного статусу), фінансується переважно з державного бюджету та зосереджене на забезпеченні прожиткового мінімуму особам, які потребують підтримки (через хворобу, нещасний випадок, втрату роботи тощо) [1].

Майже половина британських шлюбів закінчуються розлученням. Попри це, сім'я залишається принципово важливою цінністю як для особистості, так і для суспільства. Інститут шлюбу все ще залишається домінуючим й високо цінується. У суспільстві очікується, що будь-яка міцна пара захоче зробити цей крок [5]. Унікальні особисті стосунки між членами сім'ї та підтримка, яку вони отримують один від одного, вважаються основною формою цінності членства в сім'ї.

У зарубіжних дослідженнях зазвичай молоді сім'ї не розглядаються як окрема категорія, натомість поширеним є використання поняття «початковий період сімейного життя». Це пов'язано передусім із тенденцією вступати у шлюб у більш зрілому віці. За офіційними даними, середній вік вступу у шлюб у Великій Британії для осіб про-

тилежної статі (і першого законного партнерства) становить наразі 32,7 року для чоловіків і 31,2 року для жінок; для одностатевих шлюбів (і першого законного партнерства) середній вік чоловіків і жінок становить 36,2 року і 32,6 року відповідно. Зростання середнього віку вступу у шлюб зумовлюється, на думку фахівців, насамперед фінансовими труднощами. Через економічні причини все більше дорослих дітей живуть із батьками. У 2023 році 3,6 мільйона молодих людей віком від 20 до 34 років жили вдома з батьками. Крім того, протягом останніх років також спостерігається поступове зменшення розміру сім'ї (частка сімей із 3 і більше дітьми зменшилася з 17 % у 2001 р. до 15 % у 2021 р.) [9]. Водночас криза зростання вартості життя, яка нині у Великій Британії досягає найвищого рівня за останні 30 років, негативно позначається на умовах життя молоді. Молоде покоління страждає від погіршення економічних перспектив. Помітним є вплив соціальних, економічних і демографічних змін на сім'ю, що, зокрема, спричинює проблеми в реалізації її функцій, матеріальні труднощі, складності в поєднанні професійних і сімейних обов'язків. Урядові дослідження показують, що більшість проблем, з якими стикаються британські сім'ї, зокрема на початковому етапі свого формування, пов'язані з фінансовою скрутою [13]. Цей фактор загрожує як створенню сім'ї, так і її функціонуванню.

Дії уряду Великої Британії в межах реалізації політики з питань соціального захисту молоді сім'ї як основного соціального осередку спрямовані на підтримку якості життя громадян на належному рівні. За даними Управління з питань бюджетної відповідальності, державні витрати на соціальні виплати становлять близько 11 % ВВП країни. Із загальної суми в 220 мільярдів фунтів стерлінгів 100 мільярдів витрачено на виплати людям працездатного віку. Більшість пільг, які надаються людям працездатного віку, йдуть на податкові, житлові пільги та допомогу щодо догляду за дітьми [6].

Загальним багатоцільовим видом допомоги сім'ям та особам виступає універсальний кредит (*Universal Credit*). Універсальний кредит – це державна грошова виплата (зазвичай щомісячна), яка допомагає людям із низьким рівнем доходу покрити витрати на життя. Універсальний кредит був запроваджений у 2013 році для допомоги людям, які відчувають фінансові труднощі. Це пільга, на яку можуть претендувати особи, старші 18 років та ті, які не досягли пенсійного віку (66 років), що проживають у Великій Британії, мають менше ніж 16 000 фунтів стерлінгів заощаджень і низький дохід або є безробітними. Універ-

сальний кредит замінює кілька інших пільг для осіб, які мають право на декілька з них. Право на отримання універсального кредиту мають особи незалежно від того, чи є вони одруженими, мають партнера та дітей. Члени сім'ї та особи, що проживають із партнером, подають спільний позов і отримують єдину виплату для обох. Сума щомісячного платежу за універсальним кредитом залежить від доходу й обставин. Кожному заявнику призначається максимальна щомісячна оплата відповідно до його віку та того, чи проживає він з партнером, при цьому враховуються індивідуальні обставини кожного [7].

Національна стратегія державної підтримки та заохочення народжуваності реалізується переважно шляхом надання соціальних пільг та фінансової допомоги батькам, що передбачає: оплачувані відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, виплати при народженні дитини, позики, кредити, податкові та житлові пільги.

Для майбутніх матерів, батьків або партнерів (у тому числі одностатевих партнерів), а також усиновлювачів та тих, хто планує стати батьками шляхом сурогатного материнства, передбачено оплачувану відпустку. Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, передбачена законодавством, становить 52 тижні (незалежно від того, скільки часу особа, яка її отримує працювала в роботодавця), з них 26 тижнів звичайної відпустки та 26 тижнів додаткової. Крім того, законодавством передбачено право спільної відпустки для догляду за дитиною (для подружжя або партнерів). Така можливість створена для того, щоб надати батькам змогу вирішити, коли повернутися до роботи, а також дати змогу сім'ям проводити час разом на ранніх етапах життя дитини. Майбутні батьки мають право самостійно вирішувати, коли вони планують почати свою відпустку по вагітності та повідомити роботодавця про цю дату (не раніше ніж за 11 тижнів до очікуваного тижня пологів), використавши її повністю або розділивши на окремі блоки. Вагітна жінка може працювати до дати народження дитини, за винятком випадків, коли в неї є хвороба, пов'язана з вагітністю, або її відсторонення пов'язане з можливою небезпекою для здоров'я. Усі трудові права працівників під час відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (зокрема, право на оплату праці, відпустку та повернення на роботу, право на вимогу гнучкого графіка роботи) захищені законодавством.

Обов'язкова виплата у зв'язку з вагітністю та пологами для найманих працівників (*Statutory Maternity Pay, SMP*) оплачується роботодавцями протягом 39 тижнів: протягом перших шести тиж-

нів виплачується 90 % середньої заробітної плати; після перших шести тижнів виплачується фіксована ставка, що становить 184,03 фунта стерлінгів на тиждень (квітень 2024 р. – квітень 2025 р.) протягом 33 тижнів або 90 % середнього заробітку. Особа може отримати SMP, навіть якщо не планує повертатися на роботу або її робота закінчується після 15-го тижня до народження дитини. Щоб отримати SMP, майбутні батьки повинні попередити свого роботодавця принаймні за 28 днів про дату, коли вони планують почати отримувати виплату.

Допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами (*Maternity Allowance, MA*), держава виплачує особам, які не мають права на отримання обов'язкової виплати (SMP), зокрема самозайнятим особам або тим, що беруть участь у неоплачуваній роботі для бізнесу свого чоловіка або цивільного партнера. Цей вид допомоги не оподатковується та виплачується до 39 тижнів. Оплата становить від 27 до 184,03 фунта стерлінгів, залежно від внесків у систему національного страхування. Цей вид допомоги надходить від уряду, а не від роботодавця.

Для осіб, які вже отримують певні пільги, зокрема підтримку доходу (*Income Support*), допомогу шукачам роботи (*Income-based Jobseeker's Allowance*), допомогу з працевлаштування та допомогу залежно від доходу (*Income-based Jobseeker's Allowance*), податковий кредит на дітей (*Child Tax Credit*), робочу податкову пільгу для осіб з інвалідністю (*Working Tax Credit that includes a disability or severe disability element*), універсальний кредит (*Universal Credit*), також діють програми фінансової підтримки для покриття витрат на народження дитини. Зокрема, такі особи можуть отримати одноразовий платіж «Впевнений старт» (*Sure Start*) у розмірі 500 фунтів стерлінгів, який не обкладається податком і не підлягає поверненню. Зазвичай особа має право на отримання допомоги, якщо очікує першу дитину або вже має дітей і очікує більше ніж одну дитину (наприклад, двійню або трійню); має статус біженця, гуманітарний захист або прибула до Великої Британії з Афганістану чи України (через російське вторгнення).

Програма підтримки «Здоровий старт» (*Healthy Start*) також діє для осіб, які отримують інші державні пільги. Претендувати на цей вид допомоги можуть особи, вагітні понад 10 тижнів або ті, які мають дитину віком до 4 років, а також вагітні, молодші за 18 років, які не отримують інших пільг. За умовами програми її учасники отримують картку (яка поповнюватиметься кожні 4 тижні виплатами на 4,25 фунта стерлінгів за

кожен тиждень вагітності, починаючи з 10 тижнів; 8,50 фунта стерлінгів щотижня для дітей від народження до одного року, 4,25 фунта стерлінгів щотижня для дітей віком від одного до 4 років), якою особа зможе скористатися в окремих магазинах Великої Британії для придбання молока, молочних сумішей, вітамінів для вагітних та дітей, здорових продуктів (фруктів, овочей тощо).

Уряд Великої Британії надає різні типи допомоги для оплати догляду за дітьми. Працюючі сім'ї, чий дохід є вищим за встановлений мінімум і не дає змогу отримувати універсальний кредит чи податкові пільги, мають право на отримання неоподаткованої допомоги на догляд за дітьми. Крім того, сім'ї (включно з тими, що отримують універсальний кредит) мають право на 30 годин на тиждень безоплатного догляду за дитиною та раннього навчання протягом 38 тижнів на рік для дитини віком 3–4 років. Для отримання державної допомоги няню (дитячий садок, клуб) має бути визнано державою як схваленого постачальника послуг догляду за дітьми. В окремих випадках родина може отримувати фінансову підтримку, навіть якщо особа, яка доглядає дитину, є членом сім'ї (зокрема, якщо цей член сім'ї є зареєстрованою нянею).

Працюючі батьки, які не отримують універсального кредиту чи податкових пільг і кожен з них отримує принаймні національну мінімальну заробітну плату (від 139 фунтів стерлінгів на тиждень) до 100 000 фунтів стерлінгів на рік, мають право на неоподатковувану допомогу на догляд за дітьми віком до 11 років. Безплатний догляд за дитиною та раннє навчання припиняються, коли дитина розпочинає навчання в державній школі.

Батькам, які мають право на універсальний кредит, надається також право на безплатний догляд за дітьми та можливість отримання коштів, що становлять до 85 % будь-яких додаткових витрат на догляд за дітьми, оплачуваних державою. Такі батьки можуть отримувати 15 годин на тиждень безоплатного догляду за дітьми протягом 38 тижнів на рік для 2-річних дітей. Щоб отримати цю допомогу, їхній сімейний дохід не повинен перевищувати 15 400 фунтів стерлінгів на рік. Також вони можуть мати право на отримання додаткової допомоги у вигляді 15 годин безоплатного догляду за дітьми на тиждень для дітей віком 3–4 роки, тобто загалом 30 годин безоплатного догляду за дітьми. Зазвичай вони мають право на це, якщо обоє батьків або один із батьків у неповній родині заробляє понад національну мінімальну заробітну плату.

Батьки, які мають податкові пільги, також можуть отримувати додаткову щомісячну суму на

додаток до стандартної максимальної суми робочого податкового кредиту в розмірі 3040 фунтів стерлінгів на рік, щоб покрити витрати на догляд за дітьми. Це стосується догляду за дітьми віком до 16 років.

Одною з програм допомоги працюючим батькам, ініційованої урядом Великої Британії, є допомога роботодавців з покриття витрат на оплату послуг з догляду за дітьми у формі ваучерів та допомоги, укладеної за прямим договором (догляд, організований із зареєстрованим постачальником послуг з догляду за дітьми для працівників). Деякі роботодавці можуть надавати персоналу дитячі ясла або оплачувати догляд за дітьми чи навчання в школі як винагороду за працевлаштування на додаток до зарплати. Ця ініціатива була запроваджена у 2017 році, окремі роботодавці й нині можуть запропонувати такі види допомоги.

Урядова програма Care to Learn («Турбота для навчання») покликана допомогти батькам, яким довелося залишити школу через вагітність або тим, що не завершили освіту, закінчити середню освіту чи здобути кваліфікацію та покращити таким чином свої кар'єрні перспективи. Варіанти безоплатного догляду за дітьми для таких батьків передбачають: оплату витрат щодо догляду за дітьми для учнів віком до 20 років, які навчаються на державному курсі в школі або коледжі шостого класу. Підтримка також доступна для студентів віком від 19 років, які зазнають фінансових труднощів під час проходження курсів подальшої освіти.

Гранти на догляд за дитиною – це додаткові платежі для студентів вищих навчальних закладів, які виплачуються на додаток до будь-якого фінансування студентів, наприклад позик. Їх надають батькам, які мають дітей віком до 15 або 17 років, якщо вони мають особливі освітні потреби, і їх не потрібно повертати.

Допомога на дитину (*Child Benefit*) – це грошова допомога, що виплачується батькам або іншим особам, які несуть відповідальність за виховання дітей віком до 16 або до 20 років, якщо вони навчаються, яка допомагає покрити витрати на дітей. Допомогу на дитину може отримати тільки одна особа. Зазвичай допомога виплачується кожні 4 тижні в розмірі 25,60 фунта стерлінгів на тиждень для першої дитини та 16,95 фунта стерлінгів на тиждень для будь-якої наступної дитини. Для виплати допомоги не враховується наявність або відсутність заощаджень або інвестицій у батьків, а також не має значення, працевлаштовані вони чи ні. Виплати не підлягають оподаткуванню, проте,

якщо обоє батьків або один із них заробляє понад 60 000 фунтів стерлінгів, то їм доведеться сплатити податок на прибуток. Якщо дитина проживає у двох окремих домогосподарствах (наприклад, якщо батьки розлучені), допомогу на дитину отримує той з батьків, який проживає з дитиною більшу частину часу. Якщо дитина живе з кожним із батьків однаково кількість часу, допомогу на дитину отримує мати.

Податковий кредит для сімей із дітьми (*Child Tax Credit*) – це пільга, яка допомагає покрити витрати на виховання дитини для осіб із низьким доходом. Нині його поступово замінює універсальний кредит, тому більшість людей, яким потрібна допомога із цими витратами, подають заявку на універсальний кредит.

Опікунська допомога (*Guardian's Allowance*) є неоподатковуваною допомогою, яка виплачується особі, що доглядає за дитиною-сиротою, чиї батьки померли (в окремих випадках може бути виплачена, якщо лише один із батьків дитини помер) [2].

Широка професійна підтримка сім'ям у вирішенні низки соціальних проблем надається неурядовими організаціями Великої Британії. Зокрема:

- *Womba* – коучингово-консультативна ініціатива, що спеціалізується на створенні інклюзивної культури та програм для працюючих батьків; створена для надання індивідуальної підтримки сім'ям щодо можливості підтримувати своє професійне зростання, поєднуючи його із сімейним життям;

- *Gingerbread* – британська благодійна організація, що підтримує матерів та батьків, які одні виховують дітей; надає статистику, ресурси та мережі підтримки для неповних сімей;

- *Stonewall* – провідна правозахисна організація ЛГБТК у Великій Британії, що надає ресурси й адвокацію для одностатевих сімей;

- *Family Lives* – ця благодійна організація пропонує поради та підтримку всім сім'ям, у тому числі змішаним;

- *CoramBAAF* – організація, що займається усиновленням та опікою, надає ресурси та підтримує прийомні сім'ї;

- *Grandparents Plus* – національна благодійна організація, що підтримує бабусь і дідусів, які виховують своїх онуків;

- *Carers UK* – національна благодійна організація, яка пропонує підтримку, поради та інформацію тим, хто піклується про члена сім'ї, партнера або друга, який потребує допомоги через хворобу, інвалідність, проблеми з психічним здоров'ям або залежність і не може впоратися без їхньої підтримки;

- *Scope* – благодійна організація, яка пропонує ресурси та захист інтересів сімей, які піклуються про інвалідів;

- *Co-Parent Hub* – безплатний онлайн-ресурс для розлучених сімей, який об'єднує знання з усієї системи сімейного правосуддя, надає сім'ям чітку інформацію та корисні онлайн-інструменти, які допоможуть їм узгодити домовленості щодо дітей і підтримувати ефективні стосунки спільного батьківства в найкращих інтересах дитини [5].

Доступність житла є одною з гострих проблем, з якою нині стикаються сім'ї Великої Британії. Криза доступності житла у Великій Британії наростала десятиліттями, а останнім часом спостерігається стрімке зростання цін на житло й орендну плату за нього, відсутність доступного та якісного соціального житла [8]. Зусилля уряду щодо покращення житлових умов і доступності житла реалізуються через комплексний підхід до вирішення цього питання. Зокрема, важливим елементом житлової соціальної політики є чинна система соціального житла. Соціальне житло – це спосіб забезпечення доступним і довгостроковим житлом осіб та сімей з низькими доходами, які не можуть дозволити собі орендувати чи купити житло на відкритому ринку, і зазвичай будується за підтримки державного фінансування. У соціальному орендному житлі оплата встановлюється за формулою, прив'язаною до місцевих доходів. Історично соціальна орендна плата становила близько 50 % ринкової ставки. Ця формула орендної плати контролюється урядом, а збільшення обмежується державною політикою. Соціальне житло надається житловими товариствами (некомерційними організаціями, які володіють, орендують та управляють орендованим житлом) або місцевою радою.

Житловий реєстр (*Housing Register*) – це список людей, вразливих і малозабезпечених сімей, які мають право на отримання муніципального житла й очікують на пропозицію нерухомості. Кожна рада має власні правила щодо того, хто може приєднатися до списку очікування.

Крім цього, для сімей та осіб із низьким рівнем доходу розроблено державні програми підтримки, зокрема спеціальна житлова допомога (*Housing Benefit*), що покриває витрати на оплату оренди житла. Проте нині в більшості випадків цей вид допомоги замінює універсальний кредит. Якщо житлова допомога (або універсальний кредит) не покриває орендну плату, особа може отримати додаткову виплату від місцевої ради – «Дискреційну оплату житла» (*Discretionary Housing Payment*). Місцеві ради несуть відповідальність за прийняття рішення про надання дискрецій-

них виплат на житло. Зазвичай на цей вид допомоги претендують особи та сім'ї, що перебувають у притулку чи тимчасовому житлі, організованому місцевою радою, у притулку для постраждалих від домашнього насильства, у гуртожитку тощо [10].

Для осіб та сімей, які володіють нерухомістю, розроблено низку сервісів з допомоги власникам у питаннях здешевлення опалення та покращення енергоефективності житла. Зокрема, уряд інвестує 12 мільярдів фунтів стерлінгів у програму Help to Heat, у межах якої через установників, місцеву владу, енергетичні компанії та інші органи фінансуються гранти для домовласників із модернізації будинків (зокрема, на встановлення систем опалення з низьким вмістом вуглецю, модернізації котлів, засоби теплоізоляції та інші типи покращень, які пропонують постачальники енергії) [4].

Зменшення податку на місцеву раду (*Council Tax Reduction*) – це пільга, яка допомагає особам та сім'ям із низьким рівнем доходу або тим, які претендують на певні пільги, сплачувати рахунки за місцевий податок. Пільга діє незалежно від того, чи є особа власником житла, чи орендує його, статус зайнятості також не впливає на можливість її отримання. Немає встановленої суми знижки міського податку, кожна місцева рада діє за власною схемою зменшення податкових зборів, тому суми допомоги, які надаються в країні, можуть відрізнятися. Сума податкової знижки, яку отримує особа, залежить від багатьох факторів, зокрема: віку, доходу особи, сім'ї, заощаджень, наявності інвалідності або допомоги з догляду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Останнім часом у Великій Британії у зв'язку з поширенням факторів соціального ризику, зокрема зміною форм і моделей сімейних відносин, кризою зростання вартості життя, йде активний пошук нових стратегій та заходів соціального захисту, спрямованих на підтримку створення сім'ї, сприяння її згуртованості та захисту від соціальних ризиків, які потребують подальшого дослідження.

Молоді сім'ї є особливою категорією сімей, проблеми якої потрібно розв'язувати шляхом розроблення соціальної політики гарантованого доходу, створення гідних житлових умов, зниження податкового навантаження, надання фінансової допомоги при народженні дітей, охорони здоров'я матері та дитини тощо з метою зменшення їх соціальної вразливості. Попри несприятливі фактори, на сьогодні в державі функціонує єдина дієва комплексна система соціального захисту усіх категорій населення, включно з молодими родинами, що регламен-

тована державним законодавством і гарантує базовий рівень соціального забезпечення громадянам, зокрема особам, які через об'єктивні обставини позбавлені можливості отримувати дохід від трудової діяльності.

Список літератури:

1. Хома Н. М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 618–623. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64457>.
2. Benefits.GOV.UK: website. <https://www.gov.uk/browse/benefits>.
3. Children in families in England and Wales: Census, 2021: website. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/childreninfamiliesinenglandandwales/census2021>.
4. Find energy grants for your home (Help to Heat). GOV.UK: website. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/find-energy-grants-for-you-home-help-to-heat>.
5. Green A. The evolving definition of 'family' in the UK: a 2024 perspective. URL: <https://www.wombagroup.com/blog/the-evolving-definition-of-family-in-the-uk-a-2024-perspective>.
6. Hall B. Benefits UK: What are the pros and cons of having a welfare state? URL: <https://www.cashfloat.co.uk/blog/money-saving/benefits-uk/>.
7. Hall B. Universal Credit: how it works. URL: <https://www.cashfloat.co.uk/blog/money-saving/universal-credit/>.
8. Hilber C. How can UK policy-makers make homes more affordable? URL: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/how-can-we-make-homes-more-affordable/>.
9. Historical background and development of social security: an official website of the United States government. URL: <https://www.ssa.gov/history/briefhistory3.html#:~:text=The%20Social%20Security%20Act%20was,a%20continuing%20income%20after%20retirement>.
10. Housing Benefit. GOV.UK: website. URL: <https://www.gov.uk/housing-benefit>.
11. Marriages in England and Wales: 2021 and 2022. Office for National Statistics (ONS): website. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/bulletins/marriagesinenglandandwalesprovisional/2021and2022>.
12. Number of same-sex civil partnership conversions to same-sex marriages, by month and sex: England and Wales, 2014 to 2019. A National Statistics publication: website. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/adhocs/15475numberofsamesexcivilpartnershipconversionstosamesexmarriagesbymonthandsexenglandandwales2014to2019>.

13. Rising cost of living in the UK. Research Briefing: website. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9428/>.

References:

1. Khoma, N. M. (2012). Typolohiia modelei sotsialnoi derzhavy: analiz osnovnykh pidkhodiv [Typology of welfare state models: analysis of key approaches]. *Derzhava i pravo – State and Law*, 56, 618–623. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/64457> [in Ukrainian].

2. Benefits. GOV.UK. Retrieved from <https://www.gov.uk/browse/benefits> [in English].

3. Office for National Statistics (2023). Children in families in England and Wales: Census, 2021. Retrieved from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/childreninfamiliesinenglandandwales/census2021> [in English].

4. Find energy grants for your home (Help to Heat). GOV.UK. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/collections/find-energy-grants-for-you-home-help-to-heat> [in English].

5. Green, A. (2024). The evolving definition of ‘family’ in the UK: a 2024 perspective. Retrieved from <https://www.wombagroup.com/blog/the-evolving-definition-of-family-in-the-uk-a-2024-perspective> [in English].

6. Hall, B. (n.d.). Benefits UK: What are the pros and cons of having a welfare state? Retrieved from <https://www.cashfloat.co.uk/blog/money-saving/benefits-uk/> [in English].

7. Hall, B. (n.d.). Universal Credit: how it works. Retrieved from <https://www.cashfloat.co.uk/blog/money-saving/universal-credit/> [in English].

8. Hilber, C. (n.d.). How can UK policy-makers make homes more affordable? Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/how-can-we-make-homes-more-affordable/> [in English].

9. Social Security Administration (n.d.). Historical background and development of social security. Retrieved from <https://www.ssa.gov/history/briefhistory3.html> [in English].

10. Housing Benefit. GOV.UK. Retrieved from <https://www.gov.uk/housing-benefit> [in English].

11. Office for National Statistics (2023). Marriages in England and Wales: 2021 and 2022. Retrieved from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/marriagecohabitationandcivilpartnerships/bulletins/marriagesinenglandandwalesprovisional/2021and2022> [in English].

12. Office for National Statistics (2020). Number of same-sex civil partnership conversions to same-sex marriages, by month and sex: England and Wales, 2014 to 2019. Retrieved from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/populationestimates/adhocs/15475numberofsamesexcivilpartnershipconversiontosamesexmarriagesbymonthandsexenglandandwales2014to2019> [in English].

13. UK Parliament. (2024). Rising cost of living in the UK. Research Briefing. Retrieved from <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9428/> [in English].

А. Р. Єдгаров

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 31.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-8>

К. О. Кулава

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5315-1828> – Кулава К. О.

katerina.kulava@onu.edu.ua

РОЛЬ КРИЗОВОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ У ФОРМУВАННІ СТІЙКОСТІ КЛІЄНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті здійснено комплексне дослідження ролі кризового консультування як ключового напрямку в системі соціальної роботи, що сприяє формуванню стійкості клієнтів у кризових життєвих ситуаціях. Підкреслено актуальність теми в контексті зростаючих соціальних, економічних і військово-політичних викликів в Україні, що призводять до загострення стану соціально-психологічної вразливості населення. Обґрунтовано необхідність розвитку сучасних підходів до надання соціальної допомоги, які передбачають кризове консультування як інструмент емоційної стабілізації, підтримки адаптаційного потенціалу та мобілізації внутрішніх ресурсів особистості.

Проаналізовано основні теоретичні положення щодо сутності кризового консультування, його цілей, завдань і відмінностей від інших видів консультування. Окрему увагу приділено категорії стійкості, її визначенню у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, а також факторам, що впливають на її розвиток. Обґрунтовано тісний зв'язок між ефективним кризовим консультуванням і формуванням стійкості клієнтів соціальної роботи.

Розкрито виклики й перспективи розвитку кризового консультування в системі соціальної роботи України та наголошено на необхідності перегляду змісту професійної підготовки фахівців соціальної сфери, розширення їхніх компетентностей у галузі кризового втручання, впровадження міждисциплінарного підходу до надання допомоги, забезпечення супервізії та підтримки для самих фахівців.

Ключові слова: кризове консультування, соціальна робота, стійкість, клієнт, адаптація, психологічна підтримка, кризові ситуації.

K.O. Kulava

Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

THE ROLE OF CRISIS COUNSELING IN BUILDING RESILIENCE IN SOCIAL WORK CLIENTS

The article presents a comprehensive study of the role of crisis counseling as a key direction in the social work system that contributes to building resilience in clients facing life crises. The relevance of the topic is emphasized in the context of growing social, economic, and military-political challenges in Ukraine, which have led to increased socio-psychological vulnerability among the population. The necessity of developing modern approaches to social assistance is substantiated, including crisis counseling as a tool for emotional stabilization, support of adaptive potential, and mobilization of an individual's internal resources.

The article analyzes the main theoretical principles regarding the essence of crisis counseling, its goals, tasks, and differences from other types of counseling. Particular attention is given to the concept of resilience, its definitions in the works of Ukrainian and foreign scholars, and the factors influencing its development. The close relationship between effective crisis counseling and the development of resilience among social work clients is substantiated.

The paper also highlights the challenges and prospects for the development of crisis counseling within the social work system of Ukraine. It stresses the need to revise the content of professional training for social workers, expand their competencies in the field of crisis intervention, implement an interdisciplinary approach to providing assistance, and ensure supervision and support for specialists themselves.

Key words: crisis counseling, social work, resilience, client, adaptation, psychological support, crisis situations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах посилення соціальних, економічних і безпекових викликів питання збереження соціально-психологічного благополуччя населення набуває особливої ваги. Значна частина людей опиняється в кризових ситуаціях, які порушують звичний хід життя: війна, втрата близьких, вимушене переміщення, домашнє насильство тощо. У таких обставинах клієнти соціальної роботи часто стикаються з дезадаптацією, втратою контролю над життям, зниженням мотивації до змін і особистісного розвитку. У подоланні наслідків кризових подій ключове значення має здатність до стійкості – здатність адаптуватися до труднощів, зберігати емоційну рівновагу й відновлювати внутрішню рівновагу після стресу.

Попри те, що поняття стійкості все активніше входить у вітчизняний науковий і практичний дискурс, практичні механізми її формування, особливо в соціальній роботі, залишаються фрагментарними й недостатньо систематизованими. Виникає потреба в дослідженні потенціалу кризового консультування як інструменту, що дає змогу не лише надавати допомогу в гострих ситуаціях, але й формувати в особи здатність долати складні обставини, мобілізуючи наявні ресурси. У цьому контексті важливо звернути увагу на методи, техніки та підходи, що застосовуються в процесі кризового консультування для розвитку стійкості.

На сьогодні в науковій літературі відчувається брак ґрунтовних досліджень, що інтегрують поняття «кризове консультування» та «стійкість клієнтів соціальної роботи» у єдине дослідницьке поле. Наявні публікації здебільшого акцентують увагу на питаннях емоційної підтримки або загальних аспектах психосоціального супроводу, тоді як стратегічний потенціал кризового консультування у формуванні довготривалих адаптивних ресурсів часто лишається поза увагою. Це зумовлює потребу в науковому переосмисленні та практичному вдосконаленні ролі соціального працівника як кризового консультанта. Отже, постає потреба в поглибленому вивченні ролі кризового консультування у формуванні стійкості клієнтів соціальної роботи. Такий підхід не лише дасть змогу розширити наукове уявлення про процес адаптації до кризових ситуацій, а й сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності фахівців соціальної сфери шляхом інте-

грації сучасних методів підтримки особистості в складних життєвих обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кризового консультування та формування соціально-психологічної стійкості знаходить належне відображення в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зокрема, у працях Л. Волкер, Т. Робертсон, Ф. Міллар та ін. розглядаються підходи до реагування на кризові ситуації в межах соціальної роботи, акцентується увага на необхідності комплексної підтримки клієнтів з урахуванням їхнього емоційного стану, життєвих обставин і доступних ресурсів. У фокусі дослідницького інтересу перебуває також роль кризового втручання як засобу стабілізації психоемоційного стану людини та передумови її подальшої адаптації до змін [12].

Поняття психологічної стійкості активно розробляється в роботах С. Мадді, Е. Вернер, А. Мастен та інших науковців. У дослідженнях стійкість трактується як динамічний процес, що формується у взаємодії індивідуальних, соціальних і контекстуальних чинників. При цьому підкреслюється, що вона не є суто індивідуальною рисою, а формується під впливом підтримуючого соціального середовища, у якому соціальний працівник може відігравати важливу роль через надання професійної допомоги, зокрема у форматі консультування [4].

Серед українських дослідників помітний внесок у розвиток цієї теми зробили О. Безпалько, Л. Міщенко, І. Зверєва, І. Албул, О. Ткачишина, які акцентують увагу на розширенні методичного інструментарію соціальної роботи в умовах кризи, важливості міждисциплінарного підходу та розвитку практик кризового реагування [1]. У роботах Г. Лактіонової та М. Жінчин розглядається ефективність різних форм соціального консультування, зокрема кризового, під час роботи з вразливими групами населення [2].

Разом із тим аналіз наукової літератури свідчить про те, що в українському науковому середовищі взаємозв'язок між кризовим консультуванням і формуванням стійкості клієнтів соціальної роботи поки що розкритий недостатньо. Значна частина досліджень зосереджується переважно на загальних аспектах кризової допомоги або психологічного супроводу, тоді як питання цілеспрямованого розвитку стійкості як ресурсу подолання

життєвих труднощів залишається перспективною сферою для подальших теоретичних розвідок і практичного впровадження. Це відкриває нові можливості для підвищення ефективності соціальної роботи в складних життєвих обставинах.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі кризового консультування як ефективного інструменту формування стійкості клієнтів соціальної роботи, а також виявлення ключових підходів, принципів і механізмів, що сприяють підвищенню адаптивного потенціалу особистості в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному українському суспільстві соціальні працівники дедалі частіше взаємодіють із клієнтами, які перебувають у стані глибокої особистісної кризи. Причини таких станів є різноманітними: від особистісних втрат і конфліктів у найближчому соціальному оточенні до наслідків збройного конфлікту, вимушеного переміщення, втрати звичних соціальних ролей, житла, відчуття безпеки та впевненості в майбутньому. У цьому контексті кризове консультування виступає не просто допоміжним засобом, а важливим інструментом у збереженні й відновленні внутрішніх ресурсів клієнта. Особливого значення набуває його зв'язок із формуванням стійкості – здатності людини адаптуватися до змін, протистояти викликам і зберігати функціональність навіть за несприятливих умов.

Теоретична основа кризового консультування формується на перетині кількох галузей знання – психології, психотерапії та соціальної роботи. Серед моделей кризового втручання варто виокремити класичну модель Дж. Каплана, яка охоплює такі етапи: виявлення проблеми, мобілізація ресурсів підтримки, аналіз можливих рішень, прийняття оптимального варіанта дій, реалізація плану та подальший супровід. У сфері соціальної роботи ця модель адаптується з урахуванням життєвої ситуації клієнта, його соціального оточення та доступних ресурсів [4].

Кризове консультування відрізняється від інших напрямів соціального супроводу тим, що зосереджене на теперішній момент і має чітко окреслені часові межі. Основна мета кризового консультування – стабілізація психологічного стану клієнта, відновлення його здатності до прийняття рішень і ефективного функціонування у змінених умовах. У цьому контексті такий підхід є особливо актуальним у роботі з особами, які пережили психотравмувальні події, мають високий рівень тривожності або перебувають у стані соціальної ізоляції [6].

Зі свого боку, поняття стійкості дедалі частіше використовується як у наукових дослідженнях, так

і в практиці соціальної роботи. Стійкість трактується як здатність особистості ефективно долати стрес, зберігати внутрішню рівновагу та повертатися до стабільного функціонального стану після кризових подій. Дослідження Е. Вернер, зокрема вивчення дітей, які зростали в умовах соціального неблагополуччя, доводять, що навіть за відсутності належної підтримки в родині наявність хоча б одного значущого дорослого, який вірив у дитину, суттєво підвищувала її рівень стійкості. Це підтверджує важливість довірливих і підтримуючих взаємин, які соціальний працівник здатен вибудовувати в процесі консультування, сприяючи формуванню у клієнта внутрішніх опор для подолання життєвих труднощів [10].

Кризове консультування, орієнтоване на розвиток стійкості клієнтів, має не лише передбачати роботу з актуальними проблемами «тут і тепер», а й сприяти мобілізації внутрішніх ресурсів особистості. Одним із важливих компонентів такого підходу є підтримка клієнта в усвідомленні власних сильних сторін, попереднього досвіду подолання життєвих труднощів, а також формування навичок саморегуляції [8]. У контексті кризового й екстреного втручання соціальний працівник виконує посередницьку функцію між клієнтом та його ресурсним середовищем. Діяльність соціального працівника охоплює не лише безпосереднє консультування, але й мотиваційну підтримку, представлення інтересів клієнта (адвокацію), створення безпечного емоційного простору, що сприяє вираженню почуттів і стабілізації стану.

Практичний досвід роботи з внутрішньо переміщеними особами, сім'ями, які пережили втрату, жертвами домашнього насильства підтверджує, що поєднання кризового консультування з елементами розвитку стійкості значно підвищує ефективність соціального відновлення клієнтів [2].

У практичному вимірі ефективність кризового консультування залежить від володіння фахівцем певними техніками, як-от активне слухання, методи релаксації, когнітивне переосмислення, а також створення емоційно безпечного простору. Групові форми роботи посідають особливе місце, адже клієнти, спостерігаючи приклади людей, які успішно подолали кризу, починають ідентифікувати себе як здатних до змін, і сприяють формуванню позитивного наративу «я зможу», що є ключовим чинником у розвитку особистісної стійкості.

У реаліях українського сьогодення, що позначене глибокими соціальними потрясіннями – війною, економічною нестабільністю, високим рівнем тривожності в суспільстві, – кризове консультування набуває статусу необхідного

елементу якісної соціальної роботи. Його інтеграція у систему соціальних послуг потребує перегляду освітніх програм підготовки фахівців, розроблення стандартів консультування, створення міждисциплінарних команд та запровадження регулярної супервізії для запобігання професійному вигоранню серед працівників [3; 5].

Кризове консультування в соціальній роботі виконує подвійну функцію: по-перше, воно спрямоване на стабілізацію клієнта в моменті; по-друге, відкриває перспективу формування в нього довготривалих адаптаційних ресурсів. Ефективність кризового консультування визначається рівнем професійної підготовки працівника, здатністю адаптувати методики до індивідуального досвіду клієнта, а також наявністю системної підтримки з боку інституцій.

Аналіз освітніх програм виявляє, що хоча знання з консультування закладено в базову підготовку фахівців із соціальної роботи, спеціалізовані навички кризового втручання та методики формування стійкості здебільшого не мають належного висвітлення або подаються на факультативному рівні, що створює розрив між очікуваннями практики та наявними компетентностями фахівців. Вирішенням цього завдання є включення до навчальних програм практико-орієнтованих форм підготовки: моделювання ситуацій, кейс-аналізу, навчання на основі реальних прикладів із практики, зокрема в контексті кризових ситуацій.

У подальшій перспективі доцільно створювати міждисциплінарні кризові команди, до складу яких, окрім соціальних працівників, входили б психологи, медичні фахівці, юристи, фасилітатори груп підтримки, адже така модель дає змогу забезпечити комплексний підхід до потреб клієнта, з урахуванням не лише його емоційного стану, а й соціально-правових аспектів. Особливо важливо забезпечити безперервність підтримки в період після виходу клієнта з гострої фази кризи, коли зростає потреба у стійкій саморегуляції та соціальній адаптації.

Стійкість як ціль кризового консультування доцільно розглядати не лише в індивідуальному, а й у колективному вимірі. У роботі з громадами, що постраждали від кризових подій, зокрема внаслідок воєнних дій, екологічних катастроф або соціальних потрясінь, особливої актуальності набуває формування ресурсів колективної стійкості. Йдеться про розвиток підтримуючих соціальних мереж, ініціативних груп, локальних центрів психосоціальної допомоги, які сприяють згуртуванню громади та створенню відчуття безпеки. У цьому процесі соціальний працівник виступає фасилітатором – не лише на рівні інди-

відуального супроводу, а і як координатор відновлювальних процесів у мікросоціальному середовищі.

Окрім структурної складової, важливим чинником ефективності кризового консультування є особистість самого фахівця. Особисті та професійні риси соціального працівника, його емпатійність, стресостійкість, здатність дотримуватися професійних меж і водночас підтримувати рефлексивну позицію – усе це визначає якість допомоги, яку він надає. Професійне вигорання серед фахівців, які працюють із кризовими клієнтами, є поширеним явищем і становить загрозу не лише для них самих, а й для ефективності роботи загалом, саме тому надзвичайно важливими є такі форми підтримки, як супервізія, інтервізія, участь у професійних спільнотах і навчання протягом усього життя [8; 9; 11].

Системне впровадження кризового консультування в Україні стає нагальною потребою не лише через зростаючий попит на такі послуги, а й через його потенціал у побудові згуртованого, стійкого та солідарного суспільства. Формування стійкості клієнтів через кризове консультування – це не лише робота з окремими особами, а й внесок у розвиток психологічної резиліентності національного масштабу, що є особливо важливим у контексті післявоєнного відновлення держави. Таким чином, кризове консультування в соціальній роботі виконує подвійну функцію: з одного боку, воно забезпечує стабілізацію стану клієнта в кризовий момент, а з іншого – відкриває можливість для розвитку особистої стійкості як довготривалого ресурсу. Ефективність консультування залежить від рівня професійної підготовки працівника, гнучкості застосовуваних методик, розуміння життєвого контексту клієнта та забезпечення належної підтримки самих фахівців.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що кризове консультування відіграє важливу роль у формуванні стійкості клієнтів соціальної роботи, сприяючи їх адаптації до складних життєвих обставин, мобілізації внутрішніх ресурсів та відновленню функціональності. Завдяки використанню відповідних моделей втручання, технік підтримки й орієнтації на суб'єктність клієнта соціальний працівник здатен не лише стабілізувати емоційний стан особи в умовах кризи, але й сприяти її подальшому особистісному зростанню. Стійкість у цьому контексті розглядається як динамічний процес, що виникає внаслідок взаємодії особистості із соціальним середовищем. Розвиток стійкості потребує створення відповідних умов: наявності довірливих стосунків, доступу до ресурсів, визнання індивідуального

досвіду клієнта. Ефективність кризового консультування виявляється в поєднанні індивідуального та групового підходів, мотиваційної підтримки й навчання навичок саморегуляції.

Для повного розкриття потенціалу кризового консультування в системі соціальної роботи необхідними є підвищення рівня професійної підготовки фахівців, забезпечення інституційної підтримки, впровадження супервізійних практик та розбудова міждисциплінарної взаємодії. Усе вищезазначене сприятиме підвищенню якості соціальної допомоги, а також зміцненню психосоціального потенціалу українського суспільства в період глибоких трансформацій.

Список літератури:

1. Албул І. В. Життєві кризи: сутність, причини виникнення, соціальна допомога. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 82 (1). С. 199–203.
2. Жінчин М. Соціальне консультування в контексті роботи з внутрішньо переміщеними особами. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 3. С. 40–47.
3. Кондратюк С. М. Життєстійкість як ресурс подолання життєвих труднощів в умовах війни. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 78–83.
4. Петрук Н. Ю. Концептуальне обґрунтування понять «життєва криза» та «кризові ситуації» у соціально-психологічних дослідженнях. *Наукові записки. Психологія*. 2024. Вип. 1 (3). С. 108–115.
5. Пожидаєва О. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Сер. Педагогічні науки*. 2012. № 1 (17). С. 22–25.
6. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text>
7. Романовська Л. Місце та роль консультування у професійній діяльності майбутнього соціального працівника. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти: збірник наукових статей*. Бердянськ : Бердянський державний педагогічний університет, 2019. С. 45–52.
8. Столярик О., Семігіна Т. Підхід, орієнтований на сильні сторони: огляд основних принципів. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 4. С. 59–67.
9. Суліцький В., Швед О. Консультування в соціальній роботі : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Вініченко», 2023. 240 с.
10. Ткачишина О. Р. Кризові ситуації: адаптаційні ресурси особистості та соціальні стереотипи. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. Т. 3, № 1. С. 116–120.

11. Хлівнюк Т. П., Кулава К. О. Методи соціального консультування різних категорій сімей та осіб. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2021. № 67. С. 122–127.

12. Robertson, T., Docherty, P., Millar, F., Ruck, A., and Engstrom, S. (2021). Theory and practice of building community resilience to extreme events. *Int. J. Disaster Risk Reduct.*, 59, 102253. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2021.102253.

References:

1. Albul, I. V. (2018). Zhyttievi kryzy: sutnist, prychyny vynyknennia, sotsialna dopomoha [Life crises: essence, causes, and social support]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, 82 (1), 199–203 [in Ukrainian].
2. Zhinchyn, M. (2024). Sotsialne konsultuvannia v konteksti roboty z vnutrishno peremishchenymy osobamy [Social counseling in the context of working with internally displaced persons]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 40–47 [in Ukrainian].
3. Kondratiuk, S. M. (2022). Zhyttiistiikist yak resurs podolannia zhyttievkykh trudnoshchiv v umovakh viiny [Resilience as a resource for overcoming life difficulties in wartime conditions]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnogo upravlinnia, psykholohii, prava*, 4, 78–83 [in Ukrainian].
4. Petruk, N. Yu. (2024). Kontseptualne obgruntuvannia poniat “zhyttieva kryza” ta “kryzovi sytuatsii” u sotsialno-psykholohichnykh doslidzhenniakh [Conceptual justification of the notions of ‘life crisis’ and ‘crisis situations’ in socio-psychological research]. *Naukovi zapysky. Psykholohiia*, 1 (3), 108–115 [in Ukrainian].
5. Pozhydaieva, O. (2012). Sutnist ta vydy konsultuvannia v sotsialno-pedahohichnii diialnosti [Essence and types of consulting in social-pedagogical activity]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: zb. nauk. pr. Ser. Pedahohichni nauky*, 1 (17), 22–25 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy konsultuvannia: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 02.07.2015 № 678 [On approval of the State Standard of social counseling service: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated 02.07.2015 No. 678] (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> [in Ukrainian].
7. Romanovska, L. (2019). Mistse ta rol konsultuvannia u profesiinii diialnosti maibutnoho sotsialnoho pratsivnyka [The place and role of counseling in the professional activities of future social workers]. *Sotsialno-osvitni dominanty profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery ta inkliuzyvnoi osvity: zbirnyk naukovykh statei*. Berdiansk: Berdianskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet. 45–52 [in Ukrainian].

8. Stoliaryk, O. & Semigina, T. (2022). Pidkhid oriyentovanyy na sylni storony: ohlyad osnovnykh pryntsypiv [The strengths-based approach: a review of key principles]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 59–67 [in Ukrainian].

9. Sulitskyi, V., & Shved, O. (2023). Konsultuvannia v sotsialnii roboti: navchalno-metodychnyi posibnyk [Counseling in social work: educational-methodological manual]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Vinichenko" [in Ukrainian].

10. Tkachyshyna, O. R. (2020). Kryzovi sytuatsii: adaptatsiini resursy osobystosti ta sotsialni stereotypy [Crisis situations: personal adaptation resources and

social stereotypes]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 3 (1), 116–120 [in Ukrainian].

11. Khlivniuk, T. P., & Kulava, K. O. (2021). Metody sotsialnoho konsultuvannia riznykh katehori sime i ta osib [Methods of social counseling for different categories of persons and families]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia*, 67, 122–127.

12. Robertson, T., Docherty, P., Millar, F., Ruck, A., & Engstrom, S. (2021). Theory and practice of building community resilience to extreme events. *Int. J. Disaster Risk Reduct.*, 59, 102253. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2021.102253.

К. О. Кулава

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 29.03.2025

Прийнято до опублікування

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-1-9>

А. Я. Цюприк¹, О. Н. Якимович²

¹ Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

² Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2921-7778> – Цюприк А. Я.

<https://orcid.org/0000-0002-5366-2759> – Якимович О. Н.

tsarob@ukr.net

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню ролі інститутів громадянського суспільства у процесах формування та реалізації соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки. В умовах зростання соціальних ризиків, нерівності та нестабільності, зокрема в контексті воєнної агресії проти України, актуальність дослідження потенціалу інститутів громадянського суспільства у зміцненні соціальної стійкості та добробуту населення є беззаперечною. У статті обґрунтовано, що інститути громадянського суспільства виступають важливим елементом не лише у формуванні суспільного запиту на соціальну політику, але й у її безпосередній реалізації. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння громадянського суспільства та його функцій. Розглянуто особливості взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, підкреслено важливість як конструктивного партнерства, так і можливості критичного впливу на державну політику з метою її вдосконалення. Основну увагу приділено визначенню ключових функцій інститутів громадянського суспільства в соціальній сфері, серед яких: представництво інтересів різних соціальних груп, моніторинг і контроль за ефективністю соціальних програм, освітньо-просвітницька діяльність, а також ініціювання та реалізація власних соціальних проєктів.

На прикладі України показано етапи формування державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства та взаємодії влади з громадськістю. У статті розмежовано ролі держави та громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки. Визначено основні напрями соціальної політики, що безпосередньо впливають на соціальну безпеку, включно із соціальним захистом, охороною здоров'я, освітою, ринком праці та житлово-комунальним господарством. Розкрито сутність понять «соціальна безпека суспільства» та «соціальна безпека людини», виокремлено їхні ключові критерії. Значну увагу приділено аналізу впливу інститутів громадянського суспільства на соціальну безпеку через зміцнення соціальної згуртованості, захист прав вразливих груп, підвищення стійкості до криз і сприяння соціальній інтеграції.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, соціальна політика, соціальна безпека, громадські організації, волонтерство, держава, соціальний захист.

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF SOCIAL POLICY TO ENSURE SOCIAL SECURITY

The article is devoted to a comprehensive study of the role of civil society institutions in the processes of formation and implementation of social policy aimed at ensuring social security. In the context of growing social risks, inequality and instability, in particular in the context of military aggression against Ukraine, the relevance of studying the potential of civil society institutions in strengthening social stability and well-being of the population is undeniable. The article substantiates that civil society institutions are an important element not only in the formation of public demand for social policy, but also in its direct implementation. Theoretical approaches to understanding civil society and its functions are analyzed. The features of the interaction of civil society institutions with state authorities are considered, the importance of both constructive partnership and the possibility of critical influence on state policy in order to improve it is emphasized. The main attention is paid to defining the key functions of civil society institutions in the social sphere, including: representing the interests of various social groups, monitoring and controlling the effectiveness of social programs, educational and outreach activities, as well as initiating and implementing their own social projects.

The example of Ukraine shows the stages of forming state policy in the field of promoting the development of civil society and interaction between the government and the public. The article distinguishes the roles of the state and civil society in ensuring social security. The main areas of social policy that directly affect social security are identified, including social protection, healthcare, education, the labor market and housing and communal services. The essence of the concepts of “social security of society” and “social security of the individual” is revealed, their key criteria are highlighted. Considerable attention is paid to analyzing the impact of civil society institutions on social security through strengthening social cohesion, protecting the rights of vulnerable groups, increasing resilience to crises and promoting social integration.

Key words: civil society institutions, social policy, social security, public organizations, volunteering, state, social protection.

Постановка проблеми. В умовах зростання соціальних ризиків, нерівності та нестабільності роль інститутів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки набуває особливої актуальності. Інститути громадянського суспільства (ІГС), включно з громадськими організаціями, благодійними фондами, волонтерськими рухами, професійними спілками та іншими недержавними об'єднаннями, відіграють важливу роль як у формуванні запиту суспільства на соціальну політику, так і у її безпосередній реалізації. Їхня гнучкість, здатність швидко реагувати на потреби громадян, залучення широкого кола волонтерів та експертів роблять їх важливим доповненням до державних соціальних інститутів. Особливо це проявляється в кризових ситуаціях, як-от воєнна агресія, економічні спади чи екологічні катастрофи, коли інститути громадянського суспільства часто першими приходять на допомогу, виявляють потреби та мобілізують ресурси. Дослідження ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації соціальної політики для забезпечення соціальної безпеки є важливим для розуміння потенціалу гро-

мадянського суспільства у зміцненні соціальної стійкості та добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ролі інститутів громадянського суспільства в соціальній сфері та їхнього впливу на соціальну політику досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Теоретичним аспектам громадянського суспільства та його функцій присвячені праці таких соціологів та політологів, як Ю. Габермас, Р. Патнем, Е. Гідденс, які досліджували роль громадянського суспільства у формуванні публічної сфери, соціального капіталу та демократичних процесів. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади висвітлена у працях таких науковців, як Н. Мельник, О. Ромців, Е. Грабар, В. Антонюк та інших. Проблему соціальної безпеки розглядали Л. Кравченко, Н. Ставнича, О. Сидорчук, О. Сиченко, Н. Буняк, М. Дихай і інші.

Проте комплексна оцінка ролі ІГС саме у формуванні та реалізації соціальної політики з акцентом на забезпечення соціальної безпеки в умовах сучасних викликів, зокрема в контексті України, потребує подальшого поглибленого дослідження.

Мета статті та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою цієї статті є дослідження ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство – це сукупність громадян, громадських організацій та інших неприбуткових утворень, які об'єднані спільними цінностями та інтересами. Водночас громадянське суспільство виступає важливим суб'єктом громадської комунікації, громадських відносин, спрямованих на вирішення соціальних, економічних і політичних питань (проблем).

У довіднику «Соціологія: короткий енциклопедичний словник» наведено таке визначення: «Громадянське суспільство – асоціація вільних громадян, які взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо). Поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя відносно політичних структур, передусім держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її ствердження та самореалізації в громадському житті. Поняття держави та громадянського суспільства теоретично розчленовують цілісний соціальний організм на дві взаємопов'язані та взаємообумовлені сторони – політичну і соціальну сферу життя» [8, с. 108].

До складу громадянського суспільства входять будь-які громадські об'єднання, інституції та формування, які в той чи інший спосіб сприяють розвитку громадянської свідомості та залученню громадян до суспільного життя. Громадянське суспільство є сферою медіації між особою, громадськістю та державою, тому насамперед визначається наявністю механізмів, каналів їх ефективної взаємодії [6].

Інститути громадянського суспільства охоплюють широкий спектр організацій, включно з неурядовими організаціями (НУО), профспілками, асоціаціями, фондами та іншими структурами, які діють незалежно від держави. Основними функціями ІГС є:

– *представництво інтересів*: ІГС виступають голосом для різних соціальних груп, зокрема вразливих верств населення, як-от пенсіонери, люди з інвалідністю, бідні тощо. Вони можуть лобіювати зміни в законодавстві, що стосуються соціального захисту;

– *моніторинг і контроль*: ІГС здійснюють моніторинг виконання соціальних програм та політик, оцінюючи їх ефективність і справедливість. Це допомагає забезпечити прозорість і підзвітність державних органів;

– *освіта і просвіта*: вони займаються освітніми кампаніями, підвищуючи обізнаність населення про свої права та можливості доступу до соціальних послуг;

– *ініціативи та проєкти*: ІГС можуть реалізовувати власні програми та проєкти, які доповнюють державні зусилля у сфері соціальної політики.

У нашій державі за роки незалежності частково сформована державна політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства і взаємодії влади та громадянського суспільства, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів виконавчої влади, для реалізації якої створено відповідну нормативно-правову базу. Забезпечення відкритості та прозорості державної політики є одним із пріоритетних завдань кожного органу виконавчої влади, для реалізації якого державні інституції повинні, зокрема, проводити консультації з громадськістю, здійснювати взаємодію з консультативно-дорадчими органами – громадськими радами, сприяти проведенню громадської експертизи своєї діяльності тощо [3, с. 21].

Взаємодія між інститутами громадянського суспільства та державними структурами є важливим аспектом формування соціальної політики. Ця взаємодія може бути як конструктивною, так і конфліктною. Конструктивна взаємодія полягає в тому, що ІГС беруть участь у розробці державних програм через консультації та партнерство. Наприклад, у процесі створення нових соціальних ініціатив уряду можуть залучати НУО для отримання експертної думки та рекомендацій. Щодо конфліктної взаємодії, то в деяких випадках ІГС можуть критикувати уряд за недостатню увагу до соціальних проблем або за неефективність реалізації існуючих програм. Такі конфлікти можуть призводити до протестів або кампаній за зміни в законодавстві.

Знайти баланс між збереженням демократичних цінностей і забезпеченням національної безпеки є складним завданням. Цей баланс не є статичним, а потребує постійної переоцінки. Центром політико-правових реформ та Коаліцією «Реанімаційний пакет реформ» у 2022–2023 роках проведено аналіз демократичних інституцій України під час війни. У цьому звіті досліджено зусилля України щодо забезпечення функціонування демократичних інституцій в умовах війни і пов'язаних викликів.

За даними аналітичного звіту, громадянське суспільство продовжує утримувати високий

рівень довіри з боку громадян (довіра до волонтерських організацій у квітні 2024 року становить 85 %, до громадських організацій – 61 %) і мати вплив на розробку та прийняття державної політики. Посилився вплив організацій громадянського суспільства (ОГС) на євроінтеграційні процеси, зокрема через взаємодію з Представництвом ЄС в Україні. ОГС надали істотну підтримку уряду України в підготовці відповідей на опитувальник Європейської комісії, що допомогло зробити відповіді на нього більш повними. У звіті Європейської комісії про прогрес України, опублікованому в листопаді 2023 року, було відзначено роль громадянського суспільства. Громадські організації також допомагають розробляти законопроекти, проводити аналітичні дослідження, адвокатувати державну політику як на рівні України, так і на рівні ЄС. Громадянське суспільство вийшло на новий рівень визнання свого впливу на процеси відновлення України з інтеграцією своїх представників майже в кожну панель і подію Конференції з відновлення України в Берліні, яка відбулася в червні 2024 року. Попри виклики війни, розвивається діалог і партнерство між органами державної влади та ОГС. У вересні 2023 року вперше в Україні уряд провів Тиждень громадянського суспільства (щорічно відзначатиметься в тиждень, на який припадає Міжнародний день демократії). Було розроблено та презентовано план дій з упровадження ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд». У червні 2024 року Секретаріат Кабінету Міністрів провів консультації з напрацювання Плану заходів для виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства України на 2025–2026 роки. Громадські організації активно долучилися та вплинули на доопрацювання законопроекту про регулювання лобізму, ухваленого в лютому 2024 року як ЗУ «Про лобізм». Залучення громадських організацій дало змогу перетворити його з джерела загрози для громадянського суспільства на компромісний і такий, що формує засади спрощення тіньових впливів на процес формування державної політики та прийняття владних рішень [5].

Держава (як найбільший соціальний і політичний інститут) виступає основним суб'єктом політичної системи та відповідає за забезпечення правопорядку, соціального зростання, захист прав і свобод громадян. Функціональна складова держави передбачає прийняття та реалізацію законів, забезпечення безпеки й розвитку суспільства. Громадянське суспільство та держава взаємодіють через різні інструменти й механізми, як-от вибори, консультації, громадські обговорення та петиції. Співпраця між громадянським суспіль-

ством і державою може охоплювати різні сфери, такі, наприклад, як соціальна політика, охорона здоров'я, освіта, екологія тощо. Громадянське суспільство може виступати й ініціатором та партнером у вирішенні соціальних проблем і поліпшенні життя громадян. Зокрема, йдеться про розгляд проблем, які можуть виникнути в процесі взаємодії між громадянським суспільством і державою, таких, наприклад, як конфлікти й корупція. Це спонукає розглядати можливості подальшого розвитку цієї взаємодії для покращення демократії, прав людини та розвитку суспільства [9].

Українська держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвинутого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не зможе забезпечити функціонування різних моделей демократії участі, що в поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку [2].

Діяльність держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства має ґрунтуватися на підході «жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства» та співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування й організацій громадянського суспільства на всіх етапах: проведення аналізу стану реалізації державної політики у відповідній сфері та визначення тенденцій, виокремлення проблем, вироблення варіантів їх вирішення, розроблення проєктів рішень, їх імплементації та моніторингу реалізації, оцінювання результативності [4].

Держава несе відповідальність за стан національної та соціальної безпеки, а насамперед – за протидію зовнішнім загрозам, оскільки лише вона повинна виконувати ці обов'язки. Вони полягають у служінні народу України, забезпеченні прав і свобод громадянина, збалансованості соціальної справедливості й економічної ефективності, сприянні розвитку громадянського суспільства, демократичних засад управління тощо. Держава відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціальної безпеки особистості. Її функції передбачають: законодавче регулювання (розробку та прийняття законів, що гарантують права та свободи людини, захищають її від дискримінації, насильства й інших загроз; створення правових

механізмів для захисту соціально вразливих груп населення); *економічну політику* (забезпечення стабільного економічного розвитку, створення робочих місць, боротьба з бідністю та безробіттям; регулювання ринку праці, встановлення мінімальної заробітної плати та інших соціальних стандартів); *соціальний захист* (надання соціальної допомоги та підтримки тим, хто цього потребує: пенсіонерам, інвалідам, багатодітним сім'ям; розвиток системи охорони здоров'я, освіти, культури та інших соціальних послуг); *забезпечення громадського порядку* (боротьба зі злочинністю, корупцією, тероризмом та іншими загрозами громадській безпеці; захист прав і свобод громадян від протиправних дій); *екологічну політику* (забезпечення екологічної безпеки, запобігання екологічним катастрофам; формування екологічної свідомості громадян).

Визначимо основні напрями *соціальної політики*, що впливають на соціальну безпеку:

- *Соціальний захист населення* (система пенсійного забезпечення; соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; підтримка інвалідів та інших соціально вразливих груп).

- *Охорона здоров'я* (забезпечення доступності якісної медичної допомоги; профілактика захворювань і пропаганда здорового способу життя; забезпечення доступності психологічної допомоги населенню).

- *Освіта* (забезпечення рівного доступу до якісної освіти; формування в молоді соціально відповідальної поведінки; формування критичного мислення для протидії дезінформації).

- *Ринок праці* (створення робочих місць і боротьба з безробіттям; захист прав працівників та забезпечення безпечних умов праці).

- *Житлово-комунальне господарство* (забезпечення доступності житла та комунальних послуг; підвищення якості житлово-комунальних послуг).

Соціальна безпека суспільства – це такий стан розвитку суспільства, який дає можливість цивілізовано та дієво захищати конституційні права, свободи, інтереси людини-громадянина, спільнот відповідно до потреб суспільства в безпеці згідно з принципами соціальної справедливості, верховенства права. Критерії соціальної безпеки людини – суспільна злагода та мир, економічний добробут громадян, громадська і правова культура, демократичний плюралізм, консультативна демократія, висока якість життя громадян, а також кількість населення, яке живе в гідних умовах, гідна праця, охорона та безпека праці, справедливість у розподілі суспільних благ, високий рівень довіри в суспільстві, низький рівень соціального

розшарування, розвиненість системи впливу на владу для боротьби з корупцією, бюрократією, хабарництвом тощо.

Соціальна безпека людини визначає певний стан захищеності соціальних прав, гарантій та інтересів людини як громадянина країни, що обумовлює безпеку існування, гідне життя, а також умови та можливості розвитку й саморозвитку, самореалізації людини. Це такий стан у державі й суспільстві, соціальному середовищі чи оточенні, який дає змогу людині відчувати себе соціально захищеною, впевненою у собі, своєму майбутньому, мати надійні гарантії та перспективи до життя й життєзабезпечення, відтворення та розвитку, можливості для задоволення базових потреб. Критерії соціальної безпеки людини – сприятливі умови життя та праці; умови життєзабезпечення – харчування, проживання, відпочинку; задовільний стан здоров'я, можливості користуватися медичними й освітніми послугами; впевненість у власному майбутньому та майбутньому України [7].

Поняття соціальної безпеки людини часто отождентиється зі станом захищеності та станом життєдіяльності, коли наявні можливості для задоволення соціальних інтересів, а також комплексом гарантованих на рівні держави прав і свобод людини, які реалізуються в суспільстві за допомогою державної соціальної політики й нівелюють негативний вплив соціальних ризиків на ступінь захищеності її життєво важливих інтересів, а також зумовлюють підвищення рівня та покращення якості життя населення [1].

Соціальна безпека людини є результатом соціальної політики держави, інструменти якої використовуються для перерозподілу доходів, встановлення соціальних стандартів, надання членам суспільства соціальних гарантій, пільг і допомоги.

Основними *інструментами* забезпечення соціальної безпеки людини в теперішніх реаліях є: закони та нормативно-правові акти, які визначають і гарантують права та свободи громадян; соціальне партнерство та соціальний діалог між урядом, працедавцями і працівниками для розв'язання спірних питань; безпечна та відповідальна поведінка громадян; розвинуті демократичні інститути громадянського суспільства; консолідація суспільства, стабільність і соціальний порядок; чіткі критерії соціальної підтримки тих чи інших груп населення; наявність служб і сервісів, що надають послуги соціального характеру; адресна допомога особам, які потребують соціального захисту.

Соціальна безпека людини залежить від:

- зовнішніх факторів (соціальної політики, яку проводить держава, та інструментів і важелів, які

використовує суспільство для регулювання сфери взаємодії між людьми);

– внутрішньоособистісних факторів (усвідомлення особистої відповідальності за результати своєї життєдіяльності; турбота про своє фізичне, психічне, духовне та соціальне здоров'я тощо).

Зважаючи на це, зовнішніми засобами забезпечення соціальної безпеки людини, які реалізуються через державу та суспільство є: створення умов для збереження та розвитку української нації; прийняття Соціального кодексу України; наближення українських стандартів соціальної безпеки до країн ЄС; модернізація системи охорони здоров'я; створення можливостей для навчання протягом усього життя; збереження духовних і культурних цінностей; захист прав і свобод громадян; підтримка зайнятості та доходів населення, зокрема виплата допомоги внутрішньо переміщеним особам; створення умов для узгодженого функціонування та розвитку всіх соціальних інститутів в країні [1].

Вплив інститутів громадянського суспільства на соціальну безпеку виражений у таких аспектах: *зміцнення соціальної згуртованості* (накладженні соціальних зв'язків та підтримці взаємодопомоги в громадах); *захист прав та інтересів вразливих груп* (захист прав людини, боротьба з дискримінацією та надання допомоги тим, хто її потребує); *підвищення стійкості до криз* (надання оперативної допомоги під час надзвичайних ситуацій та сприяння відновленню); *сприяння соціальній інтеграції* (інтеграція маргіналізованих груп у суспільство).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, інститути громадянського суспільства відіграють незамінну роль у формуванні та реалізації соціальної політики. Вони забезпечують представництво інтересів населення, здійснюють контроль за діяльністю держави та реалізують власні програми для покращення соціального добробуту. Однак для ефективної роботи інститутів громадянського суспільства потрібно подолати численні виклики, що стоять перед ними в сучасному світі. Справжня співпраця між державою та інститутами громадянського суспільства може стати запорукою забезпечення соціальної безпеки та стабільності в суспільстві. Для підвищення ефективності їхньої діяльності потрібно забезпечити стабільне фінансування, зміцнити інституційну спроможність, підвищити довіру з боку влади та суспільства, а також розробити чіткі стандарти якості соціальних послуг. В умовах війни роль інститутів громадянського суспільства в наданні допомоги населенню та підтримці соціальної стабіль-

ності ще більше зростає, що потребує посилення їхньої підтримки з боку держави та міжнародних партнерів.

Список літератури:

1. Буняк Н. М. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 22. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68>.
2. Грабар Е. В., Антонюк В. В. Взаємодія влади з організаціями громадянського суспільства в сучасних умовах. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 3 (21). С. 222–232.
3. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 17–25.
4. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23>.
5. Огляд демократичних інститутів України під час війни. Проміжний звіт. 2024. Режим доступу: <https://pravo.org.ua/books/oglyad-demokratychnykh-institutiv-ukrayiny-pid-chas-vijny-promizhnyj-zvit-2024/>.
6. Ромців О., Рудницька Ю. Взаємодія інститутів громадського суспільства та органів державної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 3 (39). С. 104–111.
7. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
8. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Соціологічна асоціація України; уклад. Волович В. Г. та ін. Київ : Укр. Центр духовної культури, 1998. С. 108.
9. Токар М., Шандор Ф. Соціологія громадянського суспільства: інституціональний вимір : навчальний посібник (для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 054 «Соціологія») / УжНУ; каф. соціології та соціальної роботи. Ужгород : РІК-У, 2024. 228 с.

References:

1. Bunyak, N. M. (2022). Sotsialna bezpeka lyudyny: sutnist ta shlyakhy zabezpechennya [Social security of a person: essence and ways of ensuring it]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 22, 79–88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-68> [in Ukrainian].
2. Hrabar, E. V., Antonyuk, V. V. (2024). Vzayemodiyavladyzorhanizatsiyamyhromadyanskoho suspilstva v suchasnykh umovakh [Interaction of the authorities with civil society organizations in modern conditions]. *Aktualni pytannya u suchasniy nautsi*, 3 (21), 222–232 [in Ukrainian].

3. Melnyk, N. V. (2015). Vzayemodiya instytutiv hromadyanskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoyi vlady [Interaction of civil society institutions with state authorities]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 17–25 [in Ukrainian].

4. Natsionalna stratehiya spryyannya rozvytku hromadyanskoho suspilstva v Ukrayini na 2021–2026 roky: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 27.09.2021 № 487/2021 (2021). [National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026: Decree of the President of Ukraine dated September 27, 2021 No. 487/2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23> [in Ukrainian].

5. Ohlyad demokratychnykh instytutiv Ukrayiny pid chas viyny. Promizhnyy zvit (2024). [Review of Democratic Institutions of Ukraine during the War. Interim Report]. Retrieved from <https://pravo.org.ua/books/oglyad-demokratychnykh-instytutiv-ukrayiny-pid-chas-vijny-promizhnyy-zvit-2024/> [in Ukrainian].

6. Romtsiv, O., & Rudnytska, YU. (2023). Vzayemodiya instytutiv hromadskoho suspilstva ta

orhaniv derzhavnoyi vlady [Interaction of civil society institutions and state authorities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Seriya: “Yurydychni nauky”*, 3 (39), 104–111 [in Ukrainian].

7. Sydorchuk, O. H. (2018). Sotsialna bezpeka: derzhavne rehulyuvannya ta orhanizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya: monohrafiya [Social security: state regulation and organizational and economic support: monograph]. 492 p. [in Ukrainian].

8. Sotsiolohiya: korotkyy entsyklopedychnyy slovnyk (1998) [Sociology: Short encyclopedic dictionary]. Sotsiolohichna asotsiatsiya Ukrayiny; uklad. Volovych V. H. ta in. Kyiv: Ukr. Tsentr dukhovnoyi kultury. P. 108 [in Ukrainian].

9. Tokar, M., & Shandor, F. (2024). Sotsiolohiya hromadyanskoho suspilstva: instytutsionalnyy vymir: navchalnyy posibnyk (dlya zdobuvachiv vyshchoyi osvity zi spetsialnosti 054 “Sotsiolohiya”) [Sociology of civil society: institutional dimension: textbook (for higher education students in the specialty 054 “Sociology”)]. UzhNU; Kaf. sotsiolohiyi ta sotsialnoyi roboty. Uzhhorod: RIK-U. 228 p. [in Ukrainian].

А. Я. Цюприк, О. Н. Якимович

Оглядова стаття

Надійшла до редакції 27.03.2025

Прийнято до опублікування